

Razumkov
centre

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Видання підготовлене за сприяння
Представництва Фонду Ганнса Зайделя в Україні

Київ-2023

«СУЧАСНИЙ СТАН, ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ»

Авторський колектив – Ю. Якименко (керівник),
П. Стецюк (координатор проєкту), І. Балуба, А. Биченко,
Д. Добровольський, В. Замятін, О. Литвиненко, М. Міщенко.

Це видання підготовлене Центром Разумкова за результатами дослідницького проєкту «Сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку системи громадянської освіти в Україні», який підтримується Представництвом Фонду Ганнса Зайделя в Україні.

Видання містить аналітичну доповідь Центру Разумкова, присвячену аналізу сучасного стану нормативно-правового та інституційного забезпечення процесу створення системи громадянської освіти в Україні, врахування викликів, зумовлених широкомасштабною російською агресією, останніх змін в законодавстві та їх наслідків.

Також у виданні містяться позиції провідних фахівців у галузі громадянської освіти щодо проблем і завдань сучасного етапу розвитку її системи, результати експертного та загальнонаціонального соціологічного опитувань, чинні нормативно-правові акти, що регулюють питання громадянської освіти, та проєкти, що перебувають на розгляді чи в процесі обговорення.

У реалізації проєкту взяли участь експерти Центру Разумкова, фахівці МОН, НІСД, представники громадських організацій та міжнародних проєктів у сфері громадянської освіти.

Публікація буде корисною для представників органів влади, науковців, фахівців у сфері громадянської освіти, студентів, усіх, хто цікавиться відповідною проблематикою.

Думки, висловлені в цьому виданні, не обов'язково відбивають позицію чи схвалюються грантодавцем.

У разі використання матеріалів, посилання на видання є обов'язковим.

Усі фотоматеріали, вміщені в цьому виданні, взяті із загальнодоступних джерел.

ЗМІСТ

5	ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І СУЧАСНІ ВИКЛИКИ
	Аналітична доповідь Центру Разумкова
8	КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
9	1.1. Права і свободи людини і громадянина.
15	1.2. Конституційні характеристики Української держави
19	1.3. Засади незворотності європейського та євроатлантичного курсу України
21	Висновки
22	СТАН І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ
22	2.1. Громадянська освіта в системі законодавства України про освіту: напрями оновлення
30	2.2. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні
35	2.3. Стратегія розвитку громадянського суспільства
37	Висновки
38	МІСЦЕ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ
39	3.1. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»: місце громадянської освіти
44	3.2. Складові, напрями та суб'єкти реалізації державної політики із утвердження національної та громадянської ідентичності
52	3.3. Правове регулювання у сферах військово-патріотичного та національно-патріотичного виховання, їх зв'язок з громадянською освітою
58	Висновки
59	ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ
67	ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА У ВОЄННИЙ ЧАС: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ
	Віктор Замятін

- 73 **ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: БАЧЕННЯ ФАХІВЦІВ**
Заочний круглий стіл Центру Разумкова
Ігор БАЛУБА, Юрій ДЕМЕДЮК, Валерій ІВАНОВ,
Максим ЗАПОРОЖЧЕНКО, Леван КВАЧАДЗЕ, Олена ПАНИЧ,
Олег ШАРОВ, Лариса ЛУК'ЯНОВА
- 89 **СУЧАСНИЙ СТАН, ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ**
Результати експертного опитування Центру Разумкова
- 112 **ГРОМАДЯНИ І ПОЛІТИКА: ІНТЕРЕС ДО ПОЛІТИКИ, ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ, ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА**
Матеріали загальнонаціонального соціологічного опитування
- 149 **ЧИННІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЗАКОНОПРОЄКТИ**
- 149 Закон України Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності
- 196 Указ Президента України Про Стратегію національно-патріотичного виховання
- 198 Стратегія національно-патріотичного виховання
- 210 Указ Президента України Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки
- 212 Національна Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки
- 242 Розпорядження Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні
- 243 Концепція розвитку громадянської освіти в Україні
- 265 Наказ Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України
- 267 Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України
- 282 Проєкт Закону України Про освіту дорослих
- 329 Проєкт Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року
- 330 Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

(Аналітична доповідь Центру Разумкова)

Питання громадянської освіти набуло особливої актуальності після Революції Гідності 2014 р. і наступних за нею драматичних подій, внаслідок яких Україна зазнала великих територіальних втрат і опинилася в стані «гібридної» війни з росією та її маріонетками на Донбасі. Україна витримала ці випробування і не дала сепаратизму шансів поширитися на інші регіони значною мірою завдяки громадянським ініціативам дуже широкого спектру – від різноманітної волонтерської діяльності до участі у парамілітарних формуваннях, які створили основу добровольчих батальйонів, пізніше інкорпорованих до складу Збройних сил України та Національної гвардії.

Громадянські ініціативи були широко представлені і в суспільно-політичному житті, зокрема у виникненні нових громадських об'єднань і рухів, спробах налагодити більш конструктивні і довготривалі відносини з владою, підготовці ними концепцій реформ, стратегічних документів тощо. Водночас у діяльності неурядових громадських організацій, рухів, ситуативних об'єднань громадян часто відчувався брак громадянських компетенцій, що створювало сприятливе середовище для політичних маніпуляцій, деструктивної діяльності окремих сил, спрямованої на послаблення резистентності українського суспільства.

Повномасштабна, відкрита агресія росії проти України, що почалася 24 лютого 2022 р. і триває майже два роки, поставила державу і суспільство перед новими, раніше нечуваними і непередбаченими викликами. В ході війни лише зміцнилося усвідомлення того, що головним гарантом збереження України як суверенної держави є стійкість, організованість, компетентність та ініціативність її громадян. Від цього, в першу чергу, залежать обороноздатність країни, її шанси на перемогу і подолання труднощів повоєнного відновлення. Тому питання громадянської освіти, а саме формування свідомого, відповідального громадянина,

людини стійких переконань, дієвого патріота своєї Батьківщини, набуває державного значення.

Умови війни, завдання перемоги над російським агресором, а також новий етап європейської інтеграції України, що символізується набуттям державою статусу кандидата у члени Європейського Союзу, потребують оцінки і можливого переосмислення пріоритетів громадянської освіти в сучасних умовах. Так, соціологічні дослідження Центру Разумкова, що проводилися в період війни, засвідчують посилення запиту суспільства на демократичне врядування, зростання цінності демократії і свободи, зміцнення засад національної та громадянської ідентичності, посилення підтримки курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Дослідження також засвідчують значне зростання інтересу громадян до політики, у порівнянні з довоєнним періодом, у т. ч. у молодших категорій громадян.

Водночас дані опитувань свідчать, що навіть тим громадянам, які цікавляться політикою, бракує компетенцій для аналізу та узагальнення отриманої інформації, через що кількість спожитої інформації далеко не завжди переходить у якість правильних висновків. Це посилює значущість громадянської освіти як засобу вироблення у громадян імунітету до інформаційно-психологічних спецоперацій країни-агресора, ворожої пропаганди та фейків, спрямованих на послаблення стійкості українського суспільства, підрив довіри до міжнародних партнерів України та поширення антиєвропейських і антизахідних настроїв.

Якщо у довоєнні роки головною метою громадянської освіти було формування у людини компетенцій, які дозволяли б їй орієнтуватися в суспільно-політичній ситуації, мати необхідний рівень обізнаності щодо функціонування державних інститутів, своїх конституційних прав і обов'язків та засобів їх реалізації, то зараз, в умовах війни, пріоритетним завданням громадянської освіти стає формування у людини якостей громадянина-патріота, готового пожертвувати власними інтересами задля суспільних, стати на захист свободи і незалежності України.

У 2019-2020 рр. Центр Разумкова за підтримки представництва Фонду Ганнса Зайделя в Україні реалізував дослідницькі проекти, присвячені аналізу процесу створення системи всеохоплюючої системи

громадянської освіти¹. За результатами досліджень спільно з фахівцями Міністерства освіти і науки України та представниками профільних громадських об'єднань були напрацьовані пропозиції для удосконалення правової бази громадянської освіти, зокрема, до проекту Закону «Про освіту дорослих», який було внесено на розгляд Верховної Ради у лютому 2022 р. Через початок широкомасштабної російської агресії 24 лютого 2022 р. Законопроект було ухвалено у першому читанні лише 12 січня 2023 р.

13 грудня 2022 р. набув чинності Закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який визначає громадянську освіту однією з головних складових процесу утвердження української національної та громадянської ідентичності, містить норми, що стосуються змісту і спрямування громадянської освіти та системи її реалізації. Розпочалося практичне створення інституцій, передбачених для імплементації цього Закону. Відбулися й інші зміни у нормативно-правовій базі, що регулює питання громадянської освіти. Це робить актуальною потребу в аналізі змін, що вже відбулися і ще мають відбутися у законодавстві про громадянську освіту, з погляду відображення в них викликів і потреб, зумовлених війною проти російського агресора і євроінтеграційними перспективами країни, а також їх змістовної єдності та системності.

Такий аналіз дасть можливість виробити пропозиції для органів влади, інститутів громадянського суспільства, зацікавлених міжнародних партнерів щодо напрямів та подальших заходів нормативно-правового та організаційного характеру із формування системи громадянської освіти з урахуванням специфіки, зумовленої сучасним станом Української держави і суспільства.

У представленій аналітичній доповіді Центру Разумкова розглядаються конституційні засади громадянської освіти в Україні, сучасний стан нормативно-правової бази, необхідної для повноцінного функціонування її системи, найбільш значущі інновації та перспективні зміни, проблемні моменти, пов'язані з урахуванням викликів, спричинених повномасштабною російською агресією та причинами внутрішнього походження, та формулюються пропозиції відносно можливих заходів реагування на окреслені проблеми і виклики.

¹ Див.: Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. – Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf. Удосконалення нормативно-правової бази створення системи громадянської освіти в Україні. – Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_polit_osvita.pdf.

1. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

В українському суспільному просторі важко знайти питання, яке протягом тривалого часу залишається настільки ж актуальним для процесів державо- та націєтворення, як «громадянська освіта», в її сучасному/модерному, а головне, в національно-державницькому розумінні. Адже ще з часів розпаду СРСР та, як наслідку останнього, відновлення державної незалежності українського народу, стало добре зрозумілим те, що «нова Україна» як модерна національна конституційна держава¹ не відбудеться без її «нових» громадян та без суттєво оновленого громадянського суспільства як такого².

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022 р.) визначає громадянську освіту як «сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей»³. А оскільки йдеться про громадянську освіту саме в Україні, то, відповідно, перелічені вище знання, уміння, навички, погляди, цінності та ін. повинні відповідати засадам, визначеним основоположним документом Української держави – Конституції України.

¹ Саме таким бачилось найближче майбутнє України творцями її Декларації про державний суверенітет (16 липня 1990 р.), ухвалені фактично за рік до розпаду Радянського Союзу. «Українська РСР як суверенна національна держава, – говорилося в Декларації, – розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення <...> повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів <...> державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову» і т. ін. (Див.: Відомості Верховної Ради УРСР, 1990, N 31, ст. 429).

² Див.: розділи другий «Права і свободи людини і громадянина» та третій «Громадянське суспільство і держава» проекту Конституції України, винесеного на всенародне обговорення. 1 липня 1992 р. (Про проект нової Конституції України. Постанова Верховної Ради України. Відомості Верховної Ради, 1992, N 37, ст. 550).

³ Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.

Тому, на наш погляд, дослідження стану та перспектив розвитку громадянської освіти в Україні має виходити з системного аналізу її конституційно-правових засад та їх основних складових.

1.1. ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА.

Первинними в системі громадянської освіти в Україні були й залишаються питання прав та свобод людини і громадянина. Саме приписи Основного Закону України про права та свободи людини складають своєрідну «серцевину» конституційно-правових засад громадянської освіти в Україні.

Визначальним в цьому плані є насамперед положення ст. 3 Конституції України, відповідно до яких людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. При цьому саме права та свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, і держава повинна відповідати перед людиною за свою діяльність.

Прикметним в цій ситуації є те, що своїм головним обов'язком держава визначила саме утвердження і забезпечення прав і свобод людини⁴. Останнє фактично означає, що серед численної групи конституційних обов'язків/зобов'язань держави, саме обов'язок «утверджувати і забезпечувати права і свободи людини» є базовим, визначальним і безпосередньо йому мала б бути підпорядкована вся діяльність держави загалом та органів державної влади і їхніх посадових та службових осіб зокрема. Крім того, будь-які реформи (в т. ч. і конституційно-правового характеру) повинні в кінцевому варіанті бути направлені на утвердження та забезпечення прав та свобод людини, покращення стану їхньої реалізації, а також зміцнення їхніх гарантій в нових умовах суспільного розвитку.

Важливе значення у визначенні змісту конституційних засад громадянської освіти в Україні (в частині приписів щодо прав та свобод людини) мають положення статей 21, 22, 23 та 24 Основного Закону держави. Адже саме в них говориться про те, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

⁴ Конституція України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Водночас надзвичайно важливим є те, що права і свободи людини та громадянина, закріплені в Конституції України, не є вичерпними, що вони гарантуються безпосередньо державою і не можуть бути скасовані як такі. Мало того, при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинних законів не повинно допускатися звуження змісту та обсягу вже існуючих прав і свобод. В той же самий час, конституцієдавець окремо зазначає, що у всіх випадках кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, однак, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Крім того, кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості⁵.

Надзвичайно важливими у визначенні конституційних засад громадянської освіти є зміст приписів Основного Закону держави щодо рівності громадян, зокрема, положення про те, що всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. При цьому конституцієдавець спеціально зазначив, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Водночас рівність прав жінки і чоловіка повинна забезпечуватись насамперед наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї. Держава зобов'язується забезпечувати рівність прав жінки і чоловіка спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг, а також створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством. При цьому важливими елементами системи забезпечення рівності прав жінки і чоловіка мають стати також правовий захист останнього, матеріальна і моральна підтримка материнства і дитинства, що включатиме надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям⁶.

Окремо слід зазначити, що з метою досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом

⁵ Див.: Конституція України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

⁶ Ibid (там само).

правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, наданих їм Конституцією України, Верховна Рада України ще у 2005 р. ухвалила спеціальний Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»⁷, в який регулярно вносяться зміни та доповнення⁸.

Окремим сегментом в системі конституційних засад громадянської освіти в Україні (в частині прав та свобод людини) є конституційні положення щодо правового статусу громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Визначальними в цьому плані виступають положення статей 25 та 26 Конституції України, відповідно до яких громадянин України не може бути позбавлений як громадянства України, так і права змінити це громадянство. Він не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Натомість Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Своєю чергою, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, безпосередньо встановленими Конституцією України, законами України чи міжнародними договорами України. Водночас іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

Деталізація всіх цих конституційних приписів найшла своє відображення у Законах України «Про громадянство України»⁹, «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»¹⁰, «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»¹¹, «Про встановлення

⁷ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Відомості Верховної Ради України, 2005, № 52, ст. 561.

⁸ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Відомості Верховної Ради України, 2005, № 52, ст. 561.

⁹ Закон України «Про громадянство України». Відомості Верховної Ради України, 2001, № 13, ст. 65

¹⁰ Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Відомості Верховної Ради України, 2012, № 19-20, ст. 179.

¹¹ Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». Відомості Верховної Ради України, 2012, № 16, ст. 146.

додаткових правових та соціальних гарантій для громадян Республіки Польща, які перебувають на території України»¹² та інші.

Однак своєрідною **серцевиною конституційних засад громадянської освіти в Україні й надалі залишаються безпосередні приписи Основного Закону держави щодо прав та свобод людини і громадянина**. Конституція України, як відомо, закріплює т. зв. «повний спектр» особистих, політичних та соціально-економічних прав та свобод людини, притаманних на загал типовій конституційній державі другої половини минулого (XX-го) століття.

Так, серед особистих прав громадянам України її Конституцією гарантуються права на життя (ст. 27), на повагу своєї гідності (ст. 28), на особисту свободу і недоторканість (ст. 29, на таємницю особистого життя (статті 31, 32, 51 та 52), на недоторканість житла (ст. 30), знати свої права (ст. 59), на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди завданої органами державної влади чи органами місцевого самоврядування (ст. 56), на судовий захист своїх прав (ст. 55), право на правову допомогу (ст. 56), а також свободи світогляду і віросповідання (ст. 35), пересування та право вільного вибору місця проживання (ст. 33), свобода від зобов'язання виконувати явно злочинні розпорядження і накази (ст. 60).

Конституцією України також закріплено низку політичних права та свобод, а саме права на участь в управлінні державою (ст. 38), на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 39), на об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36 та 37), на індивідуальні та колективні скарги (ст. 40), а також свободу думки і слова (ст. 34).

Блок соціально-економічних прав та свобод в Конституції України представлений правами громадян на працю (ст. 43), на відпочинок (ст. 45), на страйк (ст. 43), на власність (ст. 41), на підприємницьку діяльність (ст. 42), на охорону здоров'я (ст. 49), на соціальний захист (ст. 46), на житло (ст. 47), на освіту (ст. 53), на достатній життєвий рівень (ст. 48), на безпечне довкілля (ст. 50), а також свободу літературної, художньої, технічної та наукової діяльності (ст. 54)¹³.

¹² Закон України «Про встановлення додаткових правових та соціальних гарантій для громадян Республіки Польща, які перебувають на території України. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-20#Text>.

¹³ Див.: Конституція України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Всі ці конституційні права та свободи громадян України, що є важливими для належного висвітлення змісту конституційних засад громадянської освіти в Україні, мають своє «продовження» та певну «деталізацію» в цілій низці законів України та актів Конституційного Суду України (КСУ).

Серед них, зокрема, Закони України «Про свободу совісті та релігійні організації»¹⁴, «Про безоплатну правничу допомогу»¹⁵, «Виборчий кодекс України»¹⁶, «Про всеукраїнський референдум»¹⁷, «Про громадські об'єднання»¹⁸, «Про звернення громадян»¹⁹, «Про відпустки»²⁰, «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»²¹, «Основи законодавства України про охорону здоров'я»²², «Про освіту»²³, «Про охорону навколишнього природного середовища»²⁴ та інші.

Серед актів Конституційного Суду України в цьому напрямі варто насамперед пригадати його рішення у справах про смертну кару²⁵, щодо

¹⁴ Закони України «Про свободу совісті та релігійні організації». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.

¹⁵ Закон України «Про безоплатну правничу допомогу». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

¹⁶ «Виборчий кодекс України». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.

¹⁷ Закон України «Про всеукраїнський референдум». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>.

¹⁸ Закон України «Про громадські об'єднання». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

¹⁹ Закон України «Про звернення громадян». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.

²⁰ Закон України «Про відпустки». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

²¹ Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

²² Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

²³ Закон України «Про освіту». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

²⁴ Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

²⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) N 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>.

завчасного сповіщення про мирні зібрання²⁶, про безоплатну медичну допомогу²⁷, у справі про зворотну дію кримінального закону в часі²⁸, у справі про рівність сторін судового процесу²⁹ та ін.

Важливим сегментом правого статусу особи і громадянина України і, відповідно, конституційних засад громадянської освіти в Україні **є також приписи Основного Закону держави про конституційні обов'язки громадян України.**

Конституція України, зокрема, містить положення про такі обов'язки, як обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття та обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків (ст. 51), захищати Батьківщину, незалежність та територіальну цілісність України (ст. 65), шанувати державні символи України (ст. 65), не заподіювати шкоду природі, відшкодовувати завдані їй збитки (ст. 66), не заподіювати шкоду культурній спадщині (ст. 66), сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67), неухильно додержуватися Конституції України та законів України (ст. 68), не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68)³⁰.

Вище наведені конституційні приписи, подібно до конституційних положень про права та свободи громадян України, також мають своє відповідне «продовження» та «деталізацію» на рівні. Одним з найбільш

²⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) N 4-рп/2001 від 19 квітня 2001 року. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#n54>.

²⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) N 10-рп/2002 від 29 травня 2002 року. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#n54>.

²⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) N 6-рп/2000 від 19 квітня 2000 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00#Text>.

²⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) № 9-рп/2012 від 12 квітня 2012 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#n2>.

³⁰ Див.: Конституція України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

яскравих прикладів в цьому напрямі є закони України «Про військовий обов'язок і військову службу»³¹ та «Про альтернативну (невійськову) службу»³².

1.2. КОНСТИТУЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Наступною надзвичайно важливою частиною конституційних засад громадянської освіти в Україні є конституційні положення про зміст, особливості та характерні ознаки сучасної Української держави (про конституційні характеристики України). Подібного роду конституційні положення, як правило, закріплюються в першому чи перших розділах національних основних законів держави³³. Не став виключенням в цьому плані і чинний Основний Закон України, оскільки саме в його першому розділі («Загальні засади») викладена абсолютна більшість конституційних приписів, які визначають зміст, особливості та характерні ознаки України як держави.

Так, Конституція України проголосила нашу **державу суверенною, демократичною, соціальною та правовою** (ст. 1), а людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку визнала найвищою соціальною цінністю в Україні (ч. 1, ст. 2). При цьому, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі названо український народ, який здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади і органи місцевого самоврядування (ч. 1, ст. 5), визнано дію в принципі верховенства права, а найвищу юридичну силу надано безпосередньо самій Конституції України (ст. 8). Окремо конституцієдавець зазначив, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст. 7), а державна влада здійснюється виключно на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ч. 1, ст. 6)³⁴.

³¹ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

³² Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>.

³³ Див.: Конституції нових держав Європи і Азії / Упоряд. С. Головатий. – К.: Укр.Правн.Фундація. – Вид-во «Право», 1996. – 544 с.; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1997. Nr. 78. poz. 483.

³⁴ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Преса України, 1997. – 48 с.

Саму ж систему організації державної влади (за приписами Конституції України в редакції від 28 червня 1996 р.), було названо близькою до т. зв. «змішаної моделі» президентсько-парламентської республіки³⁵. Однак вже у грудні 2004 р. Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Конституції України», яким насамперед суттєво змінювався т. зв. внутрішній розподіл владних повноважень між Президентом України (Главою держави), Верховною Радою України (парламентом) та Кабінетом Міністрів України (урядом)³⁶. Внаслідок цих конституційних змін Україна як держава, формально перетворювалась в республіку парламентсько-президентську. В парадигмі саме «парламентсько-президентської моделі» Україна продовжує свій конституційний розвиток і в наші дні.

Отже, Конституцією України чітко визначено чотири базових (т. зв. «класичних») конституційних характеристик сучасної Української держави. Йдеться про визначення останньої **суверенною, демократичною, соціальною та правовою державою** (ст. 1).

Україну як суверенну державу (державу, яка самостійно і незалежно від будь-якого здійснює функції на своїй території та за її межами, виступає самостійною у міжнародних відносинах³⁷), характеризує наявність власної території, яка в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (ст. 2), національної системи оборони України, захисту її суверенітету і територіальної цілісності, недопустимість розташування на території України іноземних військових баз (ст. 17), інституту громадянства (ст. 4), національної правової системи із верховенством конституції тощо. Як суверенна держава, Україна має також всі необхідні державні атрибути: державні символи (ст. 20), державну мову (ст. 10), національну грошову одиницю – гривню (ст. 99), столицю, офіційну назву і т. ін.

Положення ст. 1 Конституції України проголошує нашу державу демократичною. Як правило, демократичною називають державу, устрій і діяльність якої відповідає вільному вираженню волі народу, яка гарантує права і свободи народу, людини і громадянина. Відповідно, обидві відомі форми демократії якнайширше представлені в політико-правовій системі України (інститут прямої демократії представлений насамперед виборами до органів державної влади і місцевого

³⁵ Конституційно-правові засади становлення української державності / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Даниляк та ін.; За ред. акад. НАН України В. Я. Тація, акад. АПРН України Ю. М. Тодики. - Х.: Право, 2003.

³⁶ Про внесення змін до Конституції України. Закон України. Голос України.

³⁷ Тодика Ю.Н. Основы конституционного строя Украины. Ученое пособие. – Факт, 1999, с. 47.

самоврядування, явищем референдумів, різного роду зборів громадян і т. д.; представницька демократія – парламентом, органами місцевого самоврядування та іншими виборними інституціями).

Ст. 1 Конституції визначає Україну також правовою державою.

Держава є правовою за умови, коли основою її функціонування є право, що гарантує права й свободи громадян, обмежує державу, а державна влада здійснюється на засадах верховенства права та поділу влади³⁸. Відповідно ціла низка положень інших статей Конституції закріплює та розвиває дану тезу.

Окреме положення ст. 1 Конституції України говорить про Україну як державу соціальну. Поняттям соціальної держави сьогодні охоплюється насамперед розуміння держави, діяльність якої «...має бути спрямована на створення реальних стандартів матеріального добробуту, освіти, охорони здоров'я тощо і забезпечення таких стандартів для всіх громадян (індивідів), а також на мінімізацію фактичної соціальної нерівності з її економічними наслідками та створення системи соціальної підтримки (захисту) тих, хто цього потребує³⁹.

Зміст конституційного положення про Україну як соціальну державу розкривається насамперед тими положеннями Основного Закону держави, які закріплюють наявність в Україні інституту приватної власності (ст. 41), права на працю (ст. 43), на підприємництво (ст. 42), на відпочинок (ст. 45), на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49), право на житло (ст. 47) і, особливо, право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених Законом; при цьому це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними (ст. 46).

Окрім «базових» конституційних характеристик України як держави в тексті Основного Закону мають місце і т. зв. «додаткові». Так, коли йдеться про наявність в Конституції України т. зв. «додаткових» конституційних характеристик, то насамперед привертають до себе увагу положення ч. 2 ст. 2 Конституції України, за яким «Україна є унітарною державою» та ч. 1 ст. 5 Конституції України «Україна є республікою». Ці

³⁸ Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – Парламентське видавництво, 1999 р., с. 100.

³⁹ Шаповал В. «Соціалізація» як особливість сучасного конституційного регулювання. – Вісник Конституційного Суду України, 2004 р., № 3, с. 28-48.

норми, фактично деталізують базове розуміння змісту таких конституційних характеристик України як визначення останньої «суверенною» та «демократичною».

Крім того, виходячи із змісту положень ст. 35 Конституції України (конституційне право на свободу світогляду і віросповідання) можна стверджувати також і про **світський** характер сучасної Української держави.

Системний аналіз приписів абзацу третього Преамбули Конституції України та ст. 10, 11, 12, ч. 2 ст. 133 Конституції України можна також говорити і про **національний** характер сучасної Української держави⁴⁰.

Наявність же в тексті Основного Закону держави положень ст. 16, відповідно до яких забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави в контексті з положеннями ст. 50 Конституції України (конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та гарантії вільного доступу до інформації про стан довкілля), дає підстави стверджувати про можливе декларування України в майбутньому і державою «екологічною»⁴¹.

Звідси, за формально-юридичними характеристиками, Україна є суверенна національна унітарна держава, держава демократична з республіканкою формою правління та така, що забезпечує свободу світогляду та віросповідання (світська держава); вона також є державою соціальною, яка серед іншого своїм прямим обов'язком визнає забезпечення екологічної безпеки (екологічної держави). Крім того, Україна декларується також і як держава правова, держава в якій визнається та діє принцип верховенства права, гарантуються права людини.

⁴⁰ Див. детальніше: Мала енциклопедія етнодержавознавства /НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 540; Основи етнодержавознавства. Підр. / За ред. Ю. І. Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – С. 284-291; Конституційне право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – с. 70-72; Стецюк П. Б. Україна як національна держава (спроба конституційно-правової характеристики) – В зб.: Декларація про державний суверенітет України передумова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків 16 червня 2010 р. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – с. 51-53.

⁴¹ Див. детальніше: Стецюк П. Сучасна конституційна держава як держава екологічна (до постановки питання). – В Зб.: Права людини і довкілля у новій Україні: на честь професора С. М. Кравченко: збірник статей та тез міжнародного міждисциплінарного симпозиуму, 20-21 вересня 2014 р. – Львів, 2015. – с. 17-27.

1.3. ЗАСАДИ НЕЗВОРОТНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО КУРСУ УКРАЇНИ

Третьою важливою складовою конституційних засад громадянської освіти в Україні (після прав людини та конституційних характеристик Української держави), з огляду насамперед на розв'язану РФ проти України загарбницьку повномасштабну війну, мали б стати приписи Основного Закону держави щодо незворотності її європейського та євроатлантичного курсу.

Ці конституційні положення, як відомо, було закріплено спеціальним Законом про внесення змін до Конституції України у лютому 2019 р. Цими конституційними змінами (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) преамбулу Основного Закону нашої держави було доповнено положеннями про те, що український парламент підтверджує «європейську ідентичність Українського народу та незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» (абз. 5 преамбули).

При цьому до повноважень Верховної Ради України було віднесене «визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики в реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» (п. 5 ч. 1 ст. 85), Кабінету Міністрів України було доручено забезпечення реалізації цього курсу (п. 1/1 ст. 116), а безпосереднім «гарантом» всіх цих процесів мав стати Глава держави – Президент України (ч. 2 ст. 103)⁴². Крім того, із тексту Конституції України було вилучено пункт 14 розділу XV «Перехідні положення», яким раніше встановлювалося, що «використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України»⁴³.

⁴² Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)». – Відомості Верховної Ради, 2019 р., № 9, ст. 50.

⁴³ Ibid (там само)

Висвітлюючи питання місця конституційних змін щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в системі конституційних засад громадянської освіти в Україні як такої, важливим є звернення уваги на їхню правову природу. Зокрема, важливою є та обставина, що ці конституційні зміни були тільки одними із семи «подібних» змін, яких зазнала Конституція України за чверть столітню історію свого функціонування⁴⁴.

І хоч за своїм обсягом вони не можуть рівнятися жодним чином, наприклад, з такими «об'ємними» конституційними змінами як 2004 р. (перехід України від «президентсько-парламентської» до «парламентсько-президентської» республіки⁴⁵), чи 2016 р. – змінами щодо правосуддя⁴⁶, однак за своїм значенням для майбутнього української держави, як виявилось після повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р., саме ці конституційні зміни можуть стати одними із найголовніших серед всіх інших вітчизняних конституційних новел.

Положення Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» за своєю сутністю є співзвучними із положеннями ст. 1, 8, 15, 16, 35 та 56 Конституції України, оскільки базовими характеристиками сучасних європейських держав ще від кінця минулого (XX-го) століття стали її демократичний, світський, мультикультурний, соціальний, екологічний та правовий характер.

За юридичною природою ці приписи є нормами найвищої юридичної сили з усіма наслідками останнього. Адже після свого ухвалення, вони стали невід'ємною частиною тексту Конституції України, і від того часу закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати в т. ч. їм, а на їх підставі можна також безпосередньо звертатися до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина (ст. 8). Також

⁴⁴ Див. детальніше: Антологія конституційного розвитку в сучасній Україні. – Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-antologiya_kons_processu.pdf.

⁴⁵ Закон України «Про внесення змін до Конституції України». Відомості Верховної Ради, 2005 р., № 2, ст. 44.

⁴⁶ Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Відомості Верховної Ради, 2016, № 28, ст. 532.

від лютого 2019 р. укладення будь-яких міжнародних договорів, які суперечитимуть «незворотності європейського та євроатлантичного курсу України» чи не відповідатимуть змісту «стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» є неприпустимим, такі договори мали б визнаватися Конституційним Судом України такими, що не відповідають Конституції України (ч. 2 ст. 9)⁴⁷.

В сучасних умовах реалізація євроатлантичного вибору України набула характеру гарантії не тільки збереження суверенітету та територіальної цілісності України, а й фізичного існування самого українського народу як такого. Натомість, повноцінна реалізація європейського курсу України і, як результат останнього, набуття нею повноправного членства у Європейському Союзі стане логічним та суспільно обґрунтованим наслідком її конституційного розвитку на сучасному етапі.

ВИСНОВКИ

Серцевиною конституційних засад громадянської освіти в Україні можна вважати: приписи Основного Закону держави щодо прав та свобод людини і громадянина, а також обов'язків громадян; щодо конституційних характеристик Української держави; щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу України.

Водночас конституційні засади громадянської освіти не вичерпуються цими трьома блоками. Серед них, очевидно, є і конституційні приписи щодо забезпечення національної єдності українського народу, участі громадян в управлінні державними справами, участі громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах ухвалення рішень на різних рівнях, використання судової системи для захисту громадянських прав та інші. Однак всі вони тією чи іншою мірою є дотичними до вищезгаданої «тріади» і в єдності з нею можуть створити цілісну основу громадянської освіти в Україні як такої.

⁴⁷ Див. детальніше: Забезпечення незворотності європейського та євроатлантичного курсу України (конституційно-правові аспекти). – Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/images/2023/07/12/2023-PAKT-JUNE.pdf>.

2.

СТАН І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Питання формування свідомого та активного громадянина завжди було і особливо зараз перебуває серед пріоритетів системи освіти. Формальна освіта посідає особливе місце у виконанні цього завдання. Передусім це стосується рівнів початкової, базової та профільної середньої освіти, а також рівнів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти, які одночасно з професійною підготовкою забезпечують здобуття профільної середньої освіти.

Обов'язковість повної загальної середньої освіти згідно з Конституцією України¹ (ст. 53) та Законом України «Про освіту»² (ч. 2 ст. 12) забезпечує максимальну доступність цільової аудиторії до освітнього і виховного впливу, створює унікальну можливість формувати та розвивати необхідні компетентності на усіх етапах становлення особистості.

2.1. ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В СИСТЕМІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ОСВІТУ: НАПРЯМИ ОНОВЛЕННЯ

Огляд освітнього законодавства дає можливість стверджувати, що формальна освіта є цілісною системою, спрямованою на всебічний розвиток людини. Громадянська компонента наскрізно проходить через усі складники системи освіти, є її наріжним каменем і спрямована на підготовку здобувачів освіти до свідомого та відповідального суспільного життя.

¹ Ст. 53 Конституції України. – Офіційне інтернет-представництво Президента України, <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii#>.

² Проект Закону про освіту дорослих. – Верховна Рада України, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7039&conv=9>.

Громадянська освіта в системі формальної освіти є структурованою, охоплює усі її напрями, а її реалізація на відповідних рівнях освіти відповідає віковим особливостям здобувачів³.

Правову основу громадянської освіти, основних напрямів діяльності у цій сфері, а також змістовного її наповнення визначають:

- ✓ Конституція України;
- ✓ Закон України «Про освіту»;
- ✓ Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»;
- ✓ Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021;
- ✓ План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 рр., затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756;
- ✓ Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487/2021;
- ✓ План заходів до 2024 р. щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 рр., затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2023 р. № 160;
- ✓ Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» від 1 грудня 2016 р. № 534;
- ✓ План заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 березня 2018 р. № 179;
- ✓ Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710 (в редакції розпорядження КМУ від 8 жовтня 2022 р. № 893);
- ✓ Стратегія національно-патріотичного виховання, затверджена Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286; План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 932.

³ Див. Балуба І., Громадянська освіта в системі формальної освіти України. Див.: Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. – Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf.

За останній час відбулися певні позитивні зміни у нормативно-правовій базі, що створюють можливості для подальшого розвитку громадянської освіти.

Державні освітні стандарти

В контексті змін, що впливають на підходи до реалізації громадянської освіти, у т. ч. її змістового компонента, необхідно згадати про затвердження державного стандарту **базової середньої освіти** (постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898)⁴ та типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти (наказ МОН від 19 лютого 2021 р. № 235)⁵. Зазначені нормативно-правові акти є черговим кроком щодо розгортання концепції Нової української школи в системі освіти нашої країни.

Серед **ціннісних орієнтирів**, на яких ґрунтується державний стандарт, визначаються, зокрема, становлення вільної особистості учня, підтримка його/її самостійності, підприємливості та ініціативності, розвиток критичного мислення та впевненості в собі, а також формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови.

Серед **ключових компетентностей**, що мають розвиватися на рівні базової загальної середньої освіти, зазначаються громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей.

Вимоги до результатів навчання здобувачів в частині розвитку громадянських компетентностей забезпечуються громадянською та історичною освітньою галуззю. Стандарт визначає мету, компетентнісний потенціал та вимоги до обов'язкових результатів навчання здобувачів з громадянської та історичної освітніх галузей.

⁴ Постанова «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-n#Text>.

⁵ Наказ «Про затвердження типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти». – Міністерство освіти і науки, <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>.

У порівнянні з попереднім стандартом (постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392) чітко визначено громадянські та соціальні компетентності, що диференціюються за такими показниками як «уміння» та «ставлення», а також обов'язкові результати навчання, які є вимірюваними для оцінювання і диференційованими за віковими групами (5–6 та 7–9 класи).

Передбачається, що **особа, яка здобула базову загальну середню освіту повинна вміти:**

- ✓ моделювати свою поведінку як активного і відповідального члена громадянського суспільства, який знає основи права, добре обізнаний із змістом прав людини та вміє їх захищати у правовий спосіб;
- ✓ формувати та обстоювати свою громадянську позицію щодо локальних та глобальних питань;
- ✓ утримуватися від можливостей зловживати своїми правами;
- ✓ виявляти відповідальність, уникати негативних стереотипів та узагальнень, а також мови ворожнечі в обговоренні суспільних проблем і різних соціальних груп;
- ✓ брати участь у розв'язанні проблем різних спільнот, зважаючи на інтереси їх представників;
- ✓ конструктивно співпрацювати з іншими особами, ініціювати або брати участь у реалізації проєктів, громадських заходів;
- ✓ критично оцінювати ідейні платформи та діяльність політичних партій, суспільних рухів, організацій та розуміти їх роль у розвитку демократичного суспільства.

Повинні бути **сформовані ставлення:**

- ✓ усвідомлення себе відповідальним громадянином України, розуміння своїх прав і обов'язків як громадянина України та готовність їх виконувати;
- ✓ самоповага та повага до прав та гідності інших осіб;

- ✓ громадянська поведінка, що ґрунтується на почутті власної гідності та внутрішньої свободи, розвинутій правосвідомості та обстоюванні демократичних цінностей;
- ✓ плекання нетерпимості до корупції в усіх її проявах, розуміння неприпустимості толерування нерівності та недоброчесності;
- ✓ готовність відмовитися від нечесних практик під час розв'язання проблем;
- ✓ визнання цінності іншої особи та повага до її приватності;
- ✓ толерантність і готовність до взаємовигідного розв'язання соціально-політичних суперечностей.

Реалізація стандарту потребуватиме відповідної підготовки педагогічних працівників, їх готовності відійти від формального виконання завдань.

Наразі триває робота над розробленням стандарту **профільної середньої освіти**, зміст якого матиме суттєвий вплив на зміст і структуру підготовки здобувачів на інших рівнях освіти. Передбачається, що розвиток громадянських компетентностей здобувачів посяде своє пріоритетне місце в цьому стандарті.

Проект Закону України «Про освіту дорослих»

Внесення і ухвалення у першому читанні проекту Закону України «Про освіту дорослих» (реєстраційний номер 7039) є важливим кроком на шляху формування всеохоплюючої системи громадянської освіти в Україні⁶. Законопроект визначено як євроінтеграційний, тобто предмет його правового регулювання охоплюється міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері європейської інтеграції, в ньому враховуються досвід та основні рекомендації Європейського Союзу з питань розвитку освіти впродовж життя⁷.

⁶ Проект Закону про освіту дорослих. – Верховна Рада України, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7039&conv=9>.

⁷ Proposal for a COUNCIL RECOMMENDATION on Key Competences for LifeLong Learning. Brussels, 17.1.2018 SWD (2018) 14 final), оновленої редакції ключових компетентностей для навчання впродовж життя, рекомендацій Європейської комісії, що визначають основні принципи освіти дорослих (Memorandum of Continuing Education in Europe. – Lisbon. – 2000).

Серед завдань державної політики у сфері освіти дорослих виділяється «сприяння... активній участі дорослих осіб у суспільному житті, формування і розвиток їх громадянських компетентностей». Водночас встановлюються заборона на діяльність у сфері освіти дорослих (що найбільше стосуються саме громадянської освіти), яка (діяльність) «...прямо або опосередковано створює загрози незалежності України, умови для зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриву її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганди війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, порушення правопорядку, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення»⁸.

Законопроект визначає громадянську освіту як один з п'яти складників системи освіти дорослих, що «спрямований на формування та розвиток громадянських компетентностей, що надають дорослій особі можливість реалізовувати права та свободи людини і громадянина, брати активну участь у суспільному житті, усвідомлювати персональну відповідальність за розвиток держави, територіальних громад, професійних та інших спільнот в усіх сферах життя».

Спосіб визначення громадянської освіти як «складника освіти дорослих», замість змістовного визначення, запропонований у законопроекті, від початку викликав питання у експертів⁹. Тому не дивно, що Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України у своєму висновку звернуло увагу на наступне: «згідно з Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні (громадянська освіта охоплює «всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також всі складники освіти, всі рівні освіти і всі вікові групи громадян, зокрема освіту дорослих». З огляду на зазначене, «громадянська освіта... є складником усіх рівнів та невід'ємних складників освіти, визначених ст. 10 Закону «Про освіту», а її компетентності охоплюються значно більшим колом осіб, зокрема, неповнолітніми здобувачами освіти. Тому, визначення громадянської освіти виключно складником освіти дорослих... вбачається дещо сумнівним».

⁸ Проект Закону про освіту дорослих. – Верховна Рада України, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7039&conv=9>.

⁹ Див. «Удосконалення нормативно-правової бази створення системи громадянської освіти в Україні». – Центр Разумкова, 2020 р., с. 20.

Це зауваження можна визнати до певної міри слушним. Хоча у Законі не стверджується, що громадянська освіта є складником виключно освіти для дорослих, такий висновок можна зробити не знаючи контексту питання, тим більше, що всі інші згадані в Законі складники цієї освіти можуть застосовуватися тільки до дорослих.

Документ визначає **основні завдання** громадянської освіти, а саме:

- ✓ формування поваги до честі, гідності, прав і свобод людини та громадянина, здатність їх захищати і відстоювати;
- ✓ формування громадянської відповідальності за суспільно-політичні процеси, набуття навичок здійснення самоврядування, самоорганізації населення та навичок участі громадян у веденні державних справ; формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності, вміння їх практично застосовувати;
- ✓ формування активної життєвої позиції; спроможність до громадських ініціатив і волонтерства, зокрема у молодіжній роботі;
- ✓ формування навичок конструктивної міжособистісної та суспільної взаємодії, що ґрунтується на взаємоповазі, обміні досвідом та співпраці;
- ✓ формування відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, навичок необхідних для особистої участі у відсічі збройній агресії проти України;
- ✓ впровадження принципів солідарності та турботи про спільний добробут;
- ✓ формування громадянської, національної та культурної ідентичності;
- ✓ підвищення правової свідомості громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки, залучення до активної участі в суспільному житті, здійснення впливу на процеси ухвалення рішень на загальнодержавному та місцевому рівні.

Закон передбачає, що «Державні органи та органи місцевого самоврядування сприяють громадянській освіті шляхом замовлення

розроблення, повного або часткового фінансування реалізації освітніх програм неформальної освіти відповідного спрямування, підтримки ініціативної діяльності в цій сфері надавачів послуг у сфері освіти дорослих, суб'єктів господарювання, громадських об'єднань і приватних осіб у межах законодавства.

Загалом до суб'єктів надання освіти для дорослих у законі відносяться надавачі освітніх послуг у сфері формальної освіти (державні та приватні навчальні заклади), заклади післядипломної освіти, центри освіти дорослих, підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, фізичні особи – підприємці. Таким чином, з боку держави та органів місцевого самоврядування підтримка для діяльності у сфері громадянської освіти дорослих може надаватися досить широкому колу суб'єктів – від державних навчальних закладів і до громадських об'єднань та фізичних осіб – підприємців.

Відповідно до законопроекту, громадянська освіта для дорослих має здійснюватися переважно засобами неформальної освіти, до яких відносяться семінари, практикуми, тренінги, вебінари, майстер-класи, курси, освітні проекти.

Щодо органів управління в системі освіти дорослих, то ними є Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, центральний орган виконавчої влади у сфері праці, трудових відносин і зайнятості населення, центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти, інші державні органи, до сфери управління яких належать заклади післядипломної освіти. Також в управлінні у сфері освіти дорослих беруть участь профспілки їх об'єднання, організації роботодавців та їх об'єднання.

Однак зазначені положення не враховують специфіку громадянської освіти, оскільки зважаючи на її багатоплановість, до центральних органів виконавчої влади, які тією чи іншою мірою залучені до питань громадянської освіти, належать і Міністерство культури та інформаційної політики, і Міністерство оборони, і Міністерство у справах ветеранів, і Міністерство молоді та спорту, які не згадуються в цьому Законі, але згадуються в інших законодавчих актах.

Проект Закону України «Про освіту дорослих» у січні 2023 р. Верховною Радою України взято за основу в першому читанні¹⁰.

Слід звернути увагу, що в процесі підготовки Законопроєкту в урядових структурах до внесення до Верховної Ради, з Проєкту були вилучені деякі дуже важливі з точки зору розвитку системи громадянської освіти моменти. Це зокрема: створення Національної ради з питань розвитку освіти дорослих як консультативно-дорадчого органу при МОН, у складі якої мав функціонувати підрозділ з питань громадянської освіти дорослих, а також створення фондів підтримки освіти дорослих – Фонду професійної освіти дорослих та Фонду громадянської освіти дорослих¹¹. Аналогічні пропозиції вносилися народними депутатами до профільного комітету на етапі підготовки законопроєкту до розгляду в остаточній редакції, а також присутні в альтернативному законопроєкті (де, власне, вони і є головною видозміною).

Ухвалення згаданого законопроєкту, тим більше – із запропонованими інституційними пропозиціями – стало би важливим практичним кроком на шляху створення в Україні всеохоплюючої системи громадянської освіти.

2.2. КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Базовим документом у сфері громадянської освіти є Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, схвалена розпорядженням КМУ від 3 жовтня 2018 р.¹²

Громадянська освіта визначається у Концепції як «освіта на основі національних та загальнолюдських цінностей, спрямована на формування та розвиток громадянських компетентностей». Сама ж Концепція має створити сприятливі умови для формування таких компетентностей на всіх рівнях освіти та в усіх складниках освіти.

¹⁰ Проект Закону України «Про освіту дорослих». – Верховна Рада України, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38978>.

¹¹ Див. «Удосконалення нормативно-правової бази створення системи громадянської освіти в Україні». – Центр Разумкова, 2020 р., с. 34-35, 49-54.

¹² Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>.

Громадянські компетентності «...надають особі можливість реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до прав та громадянських обов'язків, дотримуватися їх, відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права, а також на усвідомлення громадянами, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ.

Кожна людина та громадянин через реалізацію своїх виборчих та інших прав, дії, сумлінну сплату податків і рішення на місцевому та національному рівні несе персональну відповідальність за розвиток України, територіальних громад, професійних та інших спільнот в усіх сферах життя».

У Додатку до Концепції наводиться перелік основних громадянських компетентностей:

Розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів.

Здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства.

Розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси.

Знання європейських цінностей, зокрема принципів демократії, та здатність застосовувати їх у повсякденному житті.

Розуміння та сприйняття цінності прав і свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших.

Розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та розв'язувати конфлікти.

Знання та розуміння державного устрою, державного управління в усіх сферах суспільного життя на всеукраїнському та місцевому рівні.

Знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом із ухваленням рішень на всеукраїнському та місцевому рівні; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних із участю в суспільно-політичному житті.

Здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб.

Здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення.

Здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності.

При цьому, «компетентісний» компонент у визначення громадянської освіти був значно посилений у новій редакції Концепції від 8 жовтня 2022 р.

Передбачається, що вагомим елементом громадянської освіти має стати «формування у громадян оборонної свідомості, забезпечення безпеки та усвідомлення єдиних інтересів людини та держави, формування навичок, необхідних для активної участі в демократичному житті, вільному суспільстві, з метою заохочення та захисту демократії та верховенства права, а також розвиток національної ідентичності, що передбачає закріплення функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя...».

Стратегічними напрямками громадянської освіти у Концепції визначаються: «правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні права та обов'язки; посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості для впливу на процес ухвалення рішень на всеукраїнському та місцевому рівні (реалізація права на участь)».

Ціннісним орієнтирам громадянської освіти у Концепції присвячений окремий розділ, в якому є посилання на Закон «Про освіту» і на Стратегію національно-патріотичного виховання. Визначається, що виховний процес повинен... «орієнтуватися на суспільні, культурні цінності Українського народу та суспільно-державні (національні) цінності». Що важливо — у ризиках реалізації Концепції визнається, що «сьогодні в українському суспільстві часто громадянська освіта асоціюється саме із знанневим, інколи з навичковим, проте рідко з ціннісним компонентом». Це засвідчує розуміння авторами документу важливості посилення ціннісної спрямованості громадянської освіти.

У Концепції детально описана система громадянської освіти, визначені завдання освітніх інституцій за видами (формальна, неформальна, інформальна освіта) та складниками (дошкільна, повна загальна середня, спеціалізована та дошкільна, професійна, фахова передвища, вища освіта, освіта для дорослих). З огляду на це, варто було би очікувати, щоб Законі про освіту було би дано «базове» визначення громадянської освіти з точки зору системи освіти, а у законах, що регулюють функціонування конкретних складників та видів освіти, це визначення було би адаптоване відповідно до їх умов та завдань.

Серед завдань громадянської освіти визначається «сприяння формуванню національної та культурної ідентичності». Це дуже важливе положення, яке поєднує два важливі процеси – власне громадянську освіту і процес утвердження української національної та громадянської ідентичності. З іншого боку, у цьому ж документі розвиток національної ідентичності визначається як елемент громадянської освіти. Таке різне тлумачення ставить питання відносно співвідношення громадянської освіти і процесу утвердження української національної та громадянської ідентичності, як цілі і засобу, що вочевидь, потребує уточнення. Тим більше, що в Законі про ідентичність – громадянська освіта визначається як один із засобів формування української національної та громадянської ідентичності.

Загалом, між Концепцією та Законом про ідентичність існують певні невідповідності і з термінологічної точки зору. Так, у Концепції вживаються терміни «громадянська національна та культурна ідентичність», «українська громадянська ідентичність», «національна ідентичність», «громадянська (державна), національна та культурна ідентичність», тоді як в Законі – «українська національна та громадянська ідентичність» та «національна ідентичність». Такі розбіжності є зрозумілими, оскільки Закон був ухвалений набагато пізніше Концепції, але з огляду на можливість неоднозначного розуміння змісту різних визначень ідентичності, і, відповідно, наслідків для змісту відповідних політик, документів та ін., було би доцільно привести Концепцію у відповідність до Закону про ідентичність.

Слід зазначити, що ухвалена у 2018 р. Концепція зазнала змін після початку повномасштабного вторгнення російських загарбників до України. Окрім деяких редакційних та структурних змін, до документу додалися нові розділи – Сучасні виклики розвитку громадянської освіти в Україні, Ризики для реалізації Концепції та (в додатку) – Перелік індикаторів ефективності реалізації Концепції.

Серед головних викликів, зумовлених широкомасштабною російською агресією, по суті, йдеться про один: політику знищення «української громадянської ідентичності» агресором на тимчасово окупованих територіях України владою російської федерації. Окрім того, що в даному разі скоріше слід говорити про політику знищення національної та культурної ідентичності населення, по суті, «культурний геноцид» українського народу,

в Концепції не беруться до уваги й інші, дуже значущі за своїми наслідками виклики агресії.

Це, зокрема, масовий виїзд українців за кордон і збільшення з кожним роком війни числа тих, хто може не повернутися навіть після її закінчення; масштабні внутрішні міграції, пов'язані із соціальною та культурною дезадаптацією переміщених осіб, проблемами їх інтеграції в нове соціокультурне середовище; несприятливі для подальшого розвитку країни зміни демографічної ситуації; негативні впливи воєнних реалій на психічне здоров'я громадян; посилення внутрішніх суперечностей в суспільстві, пов'язаних із критичним ставленням до влади, неприйняттям корупції і соціальної нерівності, несправедливим (з точки зору громадян) розподілом труднощів війни тощо.

Даний перелік не є вичерпним. У майбутньому зазначені виклики можуть бути послаблені, частково нівельовані, або навпаки, набути гостроти і доповнитися іншими викликами. В будь-якому разі вони мають враховуватися при підготовці законодавчих актів і стратегічних документів.

Щодо викликів, які безпосередньо не пов'язані з війною, у Концепції визначають: фрагментованість громадянської освіти; відсутність єдиного бачення змісту громадянських компетентностей; підготовка фахівців, які б володіли методиками формування громадянських компетентностей; недостатнє забезпечення необхідною навчальною та методичною літературою. Ці виклики можливо за винятком бачення змісту громадянських компетенцій, залишаються актуальними вже упродовж тривалого часу.

На жаль, оновлена Концепція, як і попередня її редакція, мають суттєвий недолік — відсутність достатніх аргументів, підтверджених відповідними дослідженнями чи статистикою, на користь того чи іншого твердження або висновку. Відтак, зв'язок між висновком і аргументами не завжди є очевидним. Особливо це стосується визначення основних викликів громадянської освіти та ризиків реалізації Концепції.

Доповнення Концепції розділом з переліком індикаторів є позитивним кроком, але самі індикатори суттєво різняться за доцільністю їх використання та здатністю до вимірювання у об'єктивний спосіб.

Загалом Концепція потребує оновлення і приведення у відповідність з новими законодавчими актами, зокрема, Законом про ідентичність, у ній мають знайти відображення усі існуючі виклики, зумовлені війною. Водночас за суттю цей документ зберігає свою актуальність і може бути основою для практичних дій органів влади.

Варто зазначити, що Міністерством освіти і науки України наразі створено робочу групу, завданням якої є розроблення плану заходів з впровадження Концепції розвитку громадянської освіти в Україні.

2.3. СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Важливим стратегічним документом, що акцентує на створенні цілісної системи громадянської освіти в контексті розвитку громадянського суспільства, є Указ Президента України від 7 вересня 2021 р. № 487/2021 «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки»¹³.

Варто зазначити, що зазначена Стратегія та План заходів її реалізації є продовженням діяльності сприяння розвитку громадянського суспільства за результатами виконання Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 рр.¹⁴, розробленої на основі аналізу провідних тенденцій та викликів у сфері впровадження Стратегії проведеного Національним інститутом стратегічних досліджень¹⁵. Одним із важливих результатів її реалізації стало затвердження Концепції розвитку громадянської освіти в Україні.

Громадянська освіта в Стратегії розуміється як одна із складових реалізації цілей, пов'язаних з розвитком громадянського суспільства. Відповідно, одним із стратегічних завдань напряму щодо створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства Стратегія визначає «забезпечення функціонування цілісної системи громадянської освіти та моніторингу її ефективності».

¹³ Затверджена Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/20167.

¹⁴ Див. «Удосконалення нормативно-правової бази створення системи громадянської освіти в Україні». – Центр Разумкова, 2020 р., с. 20.

¹⁵ Ключові виклики для розвитку громадянського суспільства. – НІСД, https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-09/analytrep_10_2021.pdf.

Окрім іншого, відповідно до Стратегії уряд за участю інститутів громадянського суспільства має забезпечити розробку та затвердження трирічних планів заходів з реалізації Стратегії, визначити механізми для належної координації та моніторингу її реалізації Стратегії, у т. ч. **вивчити можливість створення координаційного органу** із залученням до його складу на паритетних засадах представників органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, наукових установ, експертів.

На виконання Стратегії розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2023 р. № 160 затверджено План заходів до 2024 р. щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 рр.¹⁶. План містить 43 завдання і перелік заходів з їх реалізації, однак більшість індикаторів виконання не пов'язані з очікуваними результатами.

Щодо громадянської освіти у Плані міститься одне завдання – «Забезпечення функціонування цілісної системи громадянської освіти та моніторингу її ефективності» (№ 15) на виконання якого передбачено один пункт – «розроблення та затвердження програми та навчально-методичних матеріалів курсу громадянської освіти для закладів професійної (професійно-технічної освіти)». Тому при всій потенційній важливості Стратегії для розвитку громадянського суспільства, компоненту громадянської освіти в ній не приділяється достатньої уваги.

Хоча сама Стратегія ухвалювалася до початку широкомасштабної російської агресії, у Плані дій на 2023-2024 рр. містяться деякі завдання, що відповідають на проблеми, створені війною, хоча далеко не повною мірою.

¹⁶ Розпорядження «Про затвердження плану заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-2023-%D1%80#n8>.

ВИСНОВКИ

В Україні триває процес формування та удосконалення нормативно-правової бази, необхідної для функціонування системи громадянської освіти. На рівні формальної освіти, де ця база є найбільш системною, відбулося оновлення державних стандартів, в яких чіткіше окреслюються громадянські та соціальні компетенції здобувачів освіти. Триває робота над розробленням стандарту профільної середньої освіти, зміст якого матиме суттєвий вплив на зміст і структуру підготовки здобувачів на інших рівнях освіти. Передбачається, що розвиток громадянських компетентностей здобувачів посяде своє пріоритетне місце в цьому стандарті.

Верховною Радою України ухвалено в першому читанні Проект Закону «Про освіту дорослих», внесений Кабінетом Міністрів України. Це є важливим кроком на шляху формування всеохоплюючої системи громадянської освіти в Україні, оскільки він докладно регламентує діяльність у сфері громадянської освіти як складника освіти дорослих. На жаль, у процесі доопрацювання і погодження Законопроєкту перед поданням, з нього були вилучені деякі важливі положення, внесені експертами з неурядових організацій, щодо інституційного забезпечення громадянської освіти, однак, існує можливість удосконалення Законопроєкту перед другим читанням.

Найбільш деталізованим нормативно-правовим актом з питань громадянської освіти на даний час є Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, схвалена розпорядженням КМУ від 3 жовтня 2018 р. Цей документ був оновлений у 2022 р., з урахуванням змін у ситуації, спричинених широкомасштабною російською агресією проти України. Концепція докладно визначає цілі, завдання, основні напрями, ціннісні засади, систему громадянської освіти. Однак він потребує узгодження із Законом «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», де громадянська освіта також посідає значне місце. Окрім того, в Концепції мають бути відображені усі виклики і ризики для громадянської освіти, зумовлені війною. Водночас за суттю цей документ зберігає свою актуальність і може бути основою для практичних дій органів влади.

Важливу роль у розвитку системи громадянської освіти в Україні може відіграти реалізація Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, однак поки що цей процес скоріше перебуває на стадії планування.

3.

МІСЦЕ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Завдання формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України стояло на порядку денному від моменту набуття державою незалежності. Наявність суспільних поділів, передусім соціокультурного характеру, тривалий час перешкоджала консолідації суспільства навколо спільних цілей і цінностей, визначенню геополітичного вектора розвитку держави, використовувалася політичними силами для «розколу» електорату за регіональними ознаками а країною-агресором – для утримання України у сфері свого впливу, унеможливлення її європейської та євроатлантичної інтеграції.

На жаль, тільки після подій Революції Гідності 2014 р., початку російської агресії, анексії Криму та окупації частини районів Луганської і Донецької обл., державна політика у сферах, що стосуються формування ідентичності громадян (зовнішньополітичний курс держави, мовна, культурна, інформаційна політика) набула більш послідовного і цілеспрямованого характеру. Але у концентрованому вигляді завдання формування української національної та громадянської ідентичності як окремого напрямку державної політики було визначене вже після початку широкомасштабної російської агресії, коли Верховна Рада ухвалила Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»¹ (набув чинності

¹ Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.

1 січня 2023 р.). Ухвалення Закону зумовлює необхідність розгляду громадянської освіти в ширшому контексті, ніж сфера освіти².

3.1. ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ»: МІСЦЕ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» був схвалений 13 грудня 2022 р. Він визначає «мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства в її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері».

У цьому Законі громадянська освіта розглядається як один з трьох напрямів реалізації політики утвердження української національної та громадянської ідентичності. Інші напрями – національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання.

Різні контексти і цілі передбачають певні відмінності між визначеннями громадянської освіти у Законі «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»³ і в Законі «Про освіту дорослих».

У першому вона визначається як «сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей». У Законі «Про освіту дорослих» – як «складник освіти дорослих, спрямований на формування та розвиток громадянських компетентностей, що надають дорослій особі можливість

² Своєю чергою, у доповіді не аналізується увесь Закон як такий, але тільки ті його положення, що мають відношення до громадянської освіти.

³ Далі за текстом – Закон про ідентичність.

реалізовувати права та свободи людини і громадянина, брати активну участь у суспільному житті, усвідомлювати персональну відповідальність за розвиток держави, територіальних громад».

У першому випадку йдеться про набуття людиною якостей громадянина демократичної правової держави, заснованої на принципах рівності та справедливості, тобто, як зазначалося вище, результатом громадянської освіти є формування певної громадянської ідентичності, заснованої на відповідній системі цінностей. У другому йдеться про набуття компетентностей, необхідних для реалізації громадянином своїх конституційних прав і свобод, отже, результатом громадянської освіти є забезпеченість її об'єкта сукупністю знань і навичок, необхідних для ефективного функціонування в суспільно-політичному просторі держави.

Також згідно із Законом «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», громадянська освіта охоплює усі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також усі рівні освіти та всі вікові групи громадян, що відповідає згаданій вище Концепції розвитку громадянської освіти.

Поєднання громадянської освіти з національно-патріотичним та військово-патріотичним вихованням видається абсолютно слушним і доцільним. В сучасних умовах освітньо-виховна система має бути спрямована не лише на формування всебічно розвинутої, компетентної і законслухняної особистості (яка без будь-яких моральних та світоглядних проблем може легко конвертуватися в громадянство іншої держави). Її основним завданням стало формування громадянина-патріота, відданого своїй країні і народу, готовому принести задля їх збереження будь-які жертви, наділеного компетенціями, необхідними для боротьби з ворогом у військовій, інформаційній, культурній та інших площинах. Тому ухвалення Закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» було доречним, хоча й запізнілим.

При цьому, Закон не позбавлений певних недоліків та суперечностей. Зокрема, в ньому вже на рівні назви розділяється громадянська та національна ідентичності. Перша визначається як «стійке усвідомлення

громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством», друга як «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями».

На нашу думку, таке розрізнення є дискусійним, оскільки громадянська та національна ідентичності поєднуються в одній – ідентичності члена громадянської (політичної) нації. Національна ідентичність, відокремлена від громадянської, є, по суті, етнічна ідентичність, що й демонструє наведене вище її визначення. Водночас громадянська ідентичність сама по собі, у відриві від національної ідентичності, має суто формальний і нестійкий характер.

Про те, що громадянська і національна ідентичність в суверенній країні є одним цілим, свідчить перелік основних громадянських компетенцій, даний у додатку 1 до Концепції розвитку громадянської освіти.

До цього переліку входять як компетенції «національно-патріотичного характеру» (наприклад, «здатність берегти українські традиції та духовні цінності», «розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси»), так і ті, що можна віднести безпосередньо до громадянських (зокрема, «розуміння та сприйняття цінності прав і свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших», «знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті...»). Також у Концепції одним з елементів громадянської освіти є формування національної ідентичності. Сприяння формуванню громадянської національної та культурної ідентичності визначається у Концепції як одне із завдань громадянської освіти.

Метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності визначається «досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина».

Завданнями цієї політики є:

- 1) формування у громадян України, у т. ч. дітей та молоді:
  - ✓ активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності;
  - ✓ оборонної свідомості та громадянської стійкості;
  - ✓ патріотизму;
  - ✓ поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави;
- 2) формування та збереження української національної ідентичності у громадян України, які усвідомлюють свою належність до української нації, а також у закордонних українців;
- 3) забезпечення розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України;
- 4) усунення впливу держави-агресора (держави-окупанта) в інформаційній, освітній, культурній сферах України;
- 5) активізація діяльності інститутів громадянського суспільства для досягнення цілей державної політики в зазначеній сфері;
- 6) поширення інформації про ветеранів війни, формування у суспільстві традицій вшанування пам'яті загиблих (померлих) ветеранів війни;
- 7) формування готовності громадян до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України.

В умовах війни проти російського агресора виглядає проблематичною можливість реалізації п. 3 відносно російської національної меншини, оскільки вплив безпосередньо росії в освітній та культурній сферах практично неможливо відокремити від впливу російської культури, який

може здійснюватися за інерцією і без прямого втручання метрополії, як це має місце в Білорусі та Казахстані.

Загалом ж забезпечення розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України в принципі не повинно регулюватися Законом «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Для цього існує Закон «Про національні меншини (спільноти) України», ухвалений 13 грудня 2022 р., аналіз якого має бути предметом окремого дослідження.

Як одні із завдань з утвердження громадянської та національної ідентичності, вказуються формування «оборонної свідомості та громадянської стійкості» та «формування готовності громадян до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України». Державна політика в цій сфері реалізується комплексом заходів з національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти.

На жаль, Закон не враховує складну міграційну ситуацію, що виникла внаслідок війни. В ньому говориться лише про співпрацю із закордонними українцями з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності. Однак понад 6 млн українських отримувачів тимчасового захисту за кордоном не є закордонними українцями, під якими, очевидно, мається на увазі українська діаспора. Вони перебувають у транзитному стані, з якого більшість (66%) наразі бачить вихід у поверненні на Батьківщину, а інші мають намір залишитися за кордоном і поповнити таким чином ряди діаспори.

Це дуже неоднорідний у соціальному та культурному відношенні контингент, втім, як і українська діаспора. Робота з цими категоріями наших співвітчизників з утвердження громадянської та національної ідентичності повинна спиратися на диференційований підхід, для формування якого у всіх нюансах доцільно було б розробити окрему програму і передбачити відповідне організаційне забезпечення.

Одними з основних принципів формування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, є принципи партнерства – «широкого застосування форм і методів державно-приватного партнерства, залучення інститутів громадянського

суспільства та волонтерів до процесу формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», а також диспозитивності — «свобода у виборі форм реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Таким чином, затвердження національної та громадянської ідентичності є пріоритетом, але не монополією держави, а загальнонаціональний характер цих ідентичностей не є тотожним ідеологічній уніфікації. Залучення інститутів громадянського суспільства має забезпечити плюралізм підходів, креативність при підготовці відповідних завдань та оперативність їх виконання.

Водночас принцип політичної неупередженості — «недопущення політичної агітації, пропагування або рекламування політичних партій, рухів чи ідеологічних течій під час реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» — служить запобіжником проти перетворення цієї справи на поле міжпартійної боротьби, в якій вкрай важлива сьогодні консолідація суспільства стає заручницею політичних амбіцій.

3.2. СКЛАДОВІ, НАПРЯМИ ТА СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ІЗ УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (за Законом про ідентичність)

Як зазначалося вище, до складових державної політики із утвердження національної та громадянської ідентичності відносяться національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання та громадянська освіта.

Національно-патріотичне виховання охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства. Його метою є «формування і утвердження української національної та громадянської ідентичності, оборонної свідомості, громадянської стійкості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України». Складовими національно-патріотичного виховання є громадянсько-патріотичне виховання, духовно-моральне виховання і співпраця із закордонними українцями.

Громадянсько-патріотичне виховання — це «наскрізний виховний процес, спрямований на усвідомлення громадянами України власної відповідальності за розвиток успішної країни та важливості турботи про благо українського народу».

Крім того, у Законі говориться про громадянську компетентність — «здатність особи реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до обов'язків громадянина, брати активну участь у суспільному житті, підтримувати розвиток демократичного суспільства та утверджувати верховенство права, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей», а також про громадянську стійкість — «здатність особи виявляти свою національну та громадянську ідентичність у повсякденному житті і в умовах негативних зовнішніх впливів». Таким чином громадянська освіта, яка передбачає формування громадянських компетентностей, може вважатися і засобом громадянсько-патріотичного виховання.

Духовно-моральне виховання — це «наскрізний виховний процес, спрямований на формування та розвиток духовних і моральних цінностей громадян України, закордонних українців, а також іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, на основі суспільно-державних (національних) цінностей України».

Метою військово-патріотичного виховання визначається «формування оборонної свідомості, готовності стати до лав Збройних сил України та інших формувань сектору безпеки та оборони України, готовності до національного спротиву».

Метою громадянської освіти як окремої складової державної політики із утвердження національної та громадянської ідентичності визначається «формування та розвиток громадянських компетентностей на основі загальнолюдських цінностей та суспільно-державних (національних) цінностей України». Згідно із Законом, громадянська освіта має базуватися на «суспільно-державних (національних) цінностях, цінностях особистої ефективності, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, захисту прав людини і громадянина».

Лише щодо громадянської освіти визначаються, хоч і загально, її суб'єкти та види діяльності. У ст. 11 Закону говориться, що «здобуття громадянської освіти забезпечується суб'єктами освітньої діяльності». Також зазначається, що «громадянська освіта охоплює усі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також усі складники освіти, усі рівні освіти та всі вікові групи громадян». Можемо констатувати, що відповідні положення є тотожними із нормами «Закону про освіту»⁴.

Серед видів діяльності з громадянської освіти називаються: викладацька діяльність; просвітницька діяльність; соціальна реклама; залучення громадян до процесів формування та реалізації державної, регіональної та місцевої політики; участь громадян у масових просвітницьких заходах. Якщо просвітницьку діяльність вважати складовою неформальної освіти, то соціальну рекламу і залучення громадян до процесів формування політики можна скоріше віднести до інформальної освіти.

Національно-патріотичне виховання значною мірою перетинається з військово-патріотичним, принаймні, у визначенні цілей, оскільки однією з його цілей є формування оборонної свідомості, а також з громадянською освітою, оскільки складовою національно-патріотичного виховання є громадянсько-патріотичне виховання. Одним з напрямів останнього є залучення громадян до активної участі у громадському житті, що імпліцитно є метою і громадянської освіти, оскільки передбачає розвиток громадянських компетенцій.

Серед напрямів громадянсько-патріотичного та духовно-морального виховання, як складників національно-патріотичного виховання, є ті, що формують у громадянина систему суспільно-державних (національних) цінностей, які складають основу громадянської освіти. Деякі завдання є спільними для громадянсько-патріотичного та духовно-морального виховання, наприклад, популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України.

⁴ І взагалі, термінологія Закону про ідентичність (окрім визначення громадянської освіти) через прикінцеві та перехідні положення мала бути узгодженою із законами з числа «освітніх» (зокрема, законами про вищу та про дошкільну освіту).

Таким чином, громадянська освіта в Законі про ідентичність присутня у різних контекстах: як самостійна складова державної політики ідентичності і як засіб реалізації інших двох складових – національно-патріотичного виховання та військово-патріотичного виховання, що висуває відповідні вимоги до її змісту, суб'єктів та форм реалізації, і потребує узгодженості як на нормативно-правовому, так і на інституційному рівнях.

Суб'єкти та види діяльності з національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання в законі не вказуються. Можна припустити, що вони, як і громадянська освіта, забезпечуються суб'єктами освітньої діяльності, але не тільки ними. Якщо говорити про види діяльності, то для національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання також може бути ефективним використання соціальної реклами (наприклад, тієї, що заохочує вступати до підрозділів ЗСУ, або робити благодійні внески на закупівлю БПЛА), просвітницька діяльність та участь громадян у масових просвітницьких заходах. В будь-якому разі, у Законі доцільно зробити уточнення щодо суб'єктів національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання і принаймні основних видів діяльності у цій сфері.

Водночас громадянська освіта забезпечується не лише суб'єктами освітньої діяльності. До неї можуть залучатися громадські організації просвітницького, адвокаційного, дослідницького спрямування, заклади культури, державні наукові установи, іноземні неурядові організації та експерти тощо. Тому перелік основних суб'єктів громадянської освіти також доцільно було б уточнити.

Суб'єкти відносин у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності визначені у Розділі III «Здійснення утвердження української національної та громадянської ідентичності», і там само дається детальне описання їхніх функцій. При цьому, йдеться про широке коло суб'єктів.

Стаття 13. ч. 2 Закону:

Державне регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах повноважень, визначених цим Законом, здійснюють:

- 1) Кабінет Міністрів України;
- 2) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 3) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки;
- 4) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує молодіжну політику;
- 5) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері фізичної культури і спорту;
- 6) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей ветеранів та осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- 7) Міністерство оборони України;
- 8) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв;
- 9) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері.

Водночас ці суб'єкти не розподіляються за складовими політики (що, напевне, було би проблематично зробити), проте, по кожному напрямку можна було би виділити «профільне», відповідальне ЦОВВ, на які могли би бути покладені координаційні функції за окремим напрямом. За цією логікою, за складовою громадянської освіти такою інституцією мало би стати Міністерство освіти і науки України.

Провідну роль в реалізації політики формування ідентичності мав би відігравати спеціальний ЦОВВ, «що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». **Згідно з Прикінцевими та перехідними положеннями Закону, такий орган мав би бути визначений Кабінетом Міністрів серед вже існуючих міністерств, до 1 січня 2024 р.**

Для формування системи громадянської освіти принципове значення має те, який саме орган буде визначено у такій якості. Адже цей інститут матиме повноваження на «участь у розробленні та впровадженні методології здійснення національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, що базується на результатах наукових досліджень, міжнародних стандартах та рекомендаціях експертів». **Виходячи з наведеного у Законі розподілу повноважень, найбільші підстави для отримання такого статусу має Міністерство освіти і науки України**, оскільки саме на нього покладені основні функції з розробки та реалізації політики утвердження української національної та громадянської ідентичності: методологічна, кадрова, організаційна та ін., а сама політика має реалізовуватися «через заклади освіти та інші суб'єкти освітньої діяльності в межах освітнього процесу» – тобто через систему освіти.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

- 1) включення до стандартів освіти та типових освітніх програм питань утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 2) участь у розробленні проектів Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 3) участь у розробленні та впровадженні методології національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та формування громадянських компетентностей;
- 4) забезпечення підготовки педагогічних, наукових, науково-педагогічних працівників, підвищення їх кваліфікації та перепідготовки за напрямками національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти;
- 5) участь у забезпеченні підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах компетенції;
- 6) підготовка і поширення рекомендацій щодо організації та здійснення громадянської освіти і набуття громадянських компетентностей, а також інформації про наявні канали та платформи дистанційного формування та розвитку громадянських компетентностей;

- 7) організація реалізації у взаємодії з іншими суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності практичних компонентів громадянської освіти шляхом залучення учасників освітнього процесу до прийняття органами державної влади суспільно важливих рішень;
- 8) участь у створенні онлайн-інструментів утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах компетенції, поширення інформації про них у системі закладів освіти;
- 9) участь у реалізації заходів та проектів з технічної творчості та інновацій, стимулювання участі в такій діяльності здобувачів освіти;
- 10) участь у межах компетенції в реалізації заходів з відзначення на державному рівні ювілейних, пам'ятних та історичних дат, міжнародних днів, пов'язаних із вшануванням ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції гідності, захистом суверенітету та територіальної цілісності, а також формуванням соборності та державності, проголошенням незалежності України;
- 11) здійснення заходів з національно-патріотичного виховання та військово-патріотичного виховання в межах компетенції;
- 12) інші повноваження, визначені законом.

Суб'єкти освітньої діяльності у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності:

- 1) забезпечують здобуття громадянських компетентностей здобувачами освіти, їх громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання під час здійснення освітньої діяльності;
- 2) реалізують проєкти у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, сприяють у реалізації таких проєктів іншими суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 3) здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 4) долучають громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України, до реалізації проєктів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на громадянську освіту, у тому числі із застосуванням онлайн-інструментів здобуття громадянської освіти;
- 5) здійснюють наукове та/або методичне забезпечення педагогічної та науково-педагогічної діяльності в частині утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Заклади освіти та інші суб'єкти освітньої діяльності в межах освітнього процесу:

- 1) забезпечують національно-патріотичне, військово-патріотичне виховання та громадянську освіту здобувачів освіти;
- 2) реалізують проекти у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, сприяють реалізації таких проектів іншими суб'єктами освітньої діяльності...

Законом передбачається створення координаційних рад з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності – постійно діючих консультативно-дорадчих органів при Кабінеті Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевому органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування. При Кабінеті Міністрів України така рада була створена 7 квітня 2023 р. Протягом року йшов процес створення відповідних Рад в областях.

Відповідно до Закону Кабінет Міністрів розробив і виніс на громадське обговорення проект Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, який був затверджений 15 січня 2023 р.⁵ (докладніше див. нижче). Законом також передбачена розробка Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності, державних цільових, регіональних та місцевих програм, а також відповідних планів заходів центральних і місцевих органів виконавчої влади, та органів місцевого самоврядування. Таким чином створюється повноцінна виконавча вертикаль з формування змісту, планування та реалізації даного напрямку державної політики, однією із трьох складових якого є громадянська освіта.

Також, з 1 січня 2024 р. має розпочатися фінансове забезпечення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності «за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством». Це означає, що в разі початку фінансування проекти і заходи із громадянської освіти, у т. ч. здійснювані інститутами громадянського суспільства, також можуть фінансуватися з державного та місцевих бюджетів.

⁵ Станом на 15 січня остаточний текст документу був відсутній, нижче наводиться огляд проекту, що виносився на обговорення.

Якщо законодавчо визначені наміри будуть реалізовані, то існуючу в Україні систему громадянської освіти, що реалізується через систему органів освіти, буде доповнено іншою системою, яка також буде включати заклади освіти, але призначатися для реалізацій ширшого завдання — реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

3.3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРАХ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ, ЇХ ЗВ'ЯЗОК З ГРОМАДЯНСЬКОЮ ОСВІТОЮ

Стратегія національно-патріотичного виховання

До затвердження Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, що відбулося 15 грудня 2024 р., державна політика у цій сфері мала керуватися Стратегією національно-патріотичного виховання, затвердженою Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019⁶. Постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 932 був затверджений план дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр.⁷

Національно-патріотичне виховання розглядається в Стратегії як «один із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей».

У Стратегії вказується, що «формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості здійснюється на прикладах героїчної боротьби

⁶ Указ Президента України від 18 травня 2019 р. № 286 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання». – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>.

⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 року № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки» – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text>.

Українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху. Також національно-патріотичне виховання має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004 р., 2013-2014 рр., Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією».

Крім прикладів героїзму, жертвності і страждань (зокрема, під час Голодомору, політичних репресій і депортацій), «важливою складовою національно-патріотичного виховання є поширення інформації про досягнення наших співвітчизників та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, висвітлення внеску представників корінних народів та національних меншин України та громадян інших держав у боротьбу за державну незалежність і територіальну цілісність України, процес її державотворення, вітчизняну наукову, духовно-культурну спадщину».

Така конкретизація і деталізація вже на рівні Стратегії є цілком виправданими, оскільки вони надають національно-патріотичному вихованню предметності і заздалегідь усувають розбіжності в трактуваннях, на якому саме матеріалі має воно здійснюватися. Можна згадати, що ці розбіжності мали місце протягом більшої частини історії незалежної України і відіграли свою роль у проведенні ліній ідейних розколів українського суспільства.

Серед визначених у Стратегії завдань національно-патріотичного виховання ключовими, на нашу думку, є «подолання імперсько-тоталітарних рудиментів у суспільній свідомості та зумовлених русифікацією, нищенням української духовно-культурної спадщини та історичної пам'яті розбіжностей в уявленнях про історичне минуле, зокрема про тоталітарну добу, голодомори і політичні репресії; формування національного мовно-культурного простору на основі утвердження державної мови, стійкості його ціннісної основи перед зовнішнім

втручанням; формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовних цінностей Українського народу, національної самобутності».

Однак потрібно зазначити, що утвердження національної ідентичності громадян має відбуватися на основі не лише духовних цінностей і національної самобутності, а й поваги до Конституції, національного права, державних інституцій. Це тим більше актуально, що навіть нині, в часи величезної загрози самому існуванню української держави та українців як нації, певні сили в Україні докладають значних зусиль для дискредитації владних інституцій, сіяння зневіри у спроможності української державності. Симптоматично, що ті ж самі сили намагаються дискредитувати й українські духовні цінності – мову, культуру, традиції.

Національно-патріотичне виховання тісно поєднано із громадянською освітою. У Концепції розвитку громадянської освіти воно безпосередньо визначається одним із напрямів громадянської освіти. І це повністю виправдано, якщо вважати, як зазначалося вище, метою громадянської освіти не формування громадянина «за паспортом», наділеного відповідними знаннями і компетенціями, достатніми для функціонування в суспільстві в мирний час, а формування громадянина-патріота з відповідним світоглядом, системою цінностей, моральними якостями.

Загалом, Стратегія відіграла свою позитивну роль у формуванні світоглядних засад українських громадян, передусім молоді, про що може свідчити добровільна мобілізація значної частини громадян на опір широкомасштабній російській агресії, починаючи з 22 лютого 2024 р. Водночас у зв'язку з радикальним оновленням правового поля після ухвалення Закону про ідентичність, наочно виявилися термінологічні і структурні суперечності між різними нормативно-правовими актами, передусім, із Законом про ідентичність, можливість дублювання певних функцій залучених органів влади та місцевого самоврядування. Тому цілком слушним засобом вирішення проблеми є перекладення усього спектру проблем державної політики у сфері формування ідентичності, які мали урегулюватися Стратегією національно-патріотичного виховання, на Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності

24 серпня 2023 р. Міністерство молоді та спорту України оприлюднило для публічного обговорення проєкт Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 р., яку на виконання згаданого Закону має затвердити Кабінет Міністрів України. Цей документ спрямований на забезпечення виконання завдань, визначених Законом про ідентичність, і, згідно з його перехідними та прикінцевими положеннями, має замінити Стратегію патріотичного виховання.

Загалом, Стратегія відповідає змісту і структурі Закону про ідентичність. Однак на відміну від законодавчого акту, у Стратегії досить докладно проаналізовані основні виклики і загрози утвердженню української національної і громадянської ідентичності, як ті, що існували раніше, так і зумовлені війною. Для цього використані результати досліджень, проведених вітчизняними державними і недержавними науковими установами і організаціями.

У Стратегії визначено чотири пріоритетні напрями реалізації:

- ✓ утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- ✓ взаємопідтримка та співпраця щодо формування української національної та громадянської ідентичності між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства;
- ✓ формування кадрової системи сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- ✓ розвиток інфраструктури у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

До переліку пріоритетних завдань для реалізації (головної) стратегічної цілі утвердження української національної та громадянської ідентичності на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, формування оборонної свідомості, громадянської стійкості

соціальної активності та відповідальності в українців його автори віднесли підвищення рівня поінформованості громадян щодо розуміння сутності держави, демократії та верховенства права, прав і обов'язків громадян, а також формування активної життєвої та громадянської позиції, здатності брати участь у житті суспільства, органів місцевого самоврядування та управлінні на різних рівнях, зокрема у волонтерській діяльності, формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності, вміння їх практично застосовувати здобуті знання, уміння і навички, запобігання поширенню недостовірної інформації.

Загалом, заходи з реалізації прописані для кожного із пріоритетних напрямів реалізації Стратегії. Окремі заходи, що стосуються громадянської освіти, привертають особливу увагу, зокрема:

- ✓ інтеграція національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти у сферу відпочинку та розваг;
- ✓ розробка та вдосконалення методик і програм національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти за різними віковими категоріями, із врахуванням багаторічного досвіду українських патріотичних виховних організацій, досвіду патріотичного виховання у країнах-членах НАТО, членах ЄС.

З огляду на виклики, визначені у Концепції розвитку громадянської освіти, особливо важливим виглядає пріоритетний напрям 3 – *формування кадрової системи сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності.*

Досягнення зазначеної цілі передбачається шляхом реалізації завдань:

- ✓ формування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- ✓ розробка та затвердження типової програми підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності за напрямками національно-патріотичне, військово-патріотичне виховання та громадянська освіта;

- ✓ залучення до процесу підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності суб'єктів освітньої діяльності, закладів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та інститутів громадянського суспільства;
- ✓ підготовка фахівців з утвердження української національної та громадянської ідентичності до компетенції яких належить робота з населенням, яке проживало на тимчасово окупованій території та реінтеграція її населення в соціокультурний простір;
- ✓ підготовка фахівців з числа ветеранів війни, з подальшим їх залученням до організації та здійснення освітньої діяльності, реалізації програм, проєктів та заходів військово-патріотичного виховання.

Таким чином, і Закон про ідентичність, і Стратегія, розроблена на виконання Закону про ідентичність, передбачають, по суті, «інтеграцію» громадянської освіти в процес утвердження української національної та громадянської ідентичності. Як зазначалося вище, такий крок є цілком виправданим, тим більше, з урахуванням потреб і викликів воєнного часу.

Законом передбачено створення, по суті, вертикалі органів влади для реалізації визначених цілей, підстави залучення до цього процесу органів місцевого самоврядування, структур громадянського суспільства та ін. Однак головне питання залежатиме від забезпечення цього процесу фінансовими ресурсами.

Перший етап Стратегії, відповідно до визначених її проєктом етапів, розрахований на 2023–2026 рр. і передбачає визначення власних шляхів та затвердження відповідного плану дій, розробку та затвердження Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування кадрової системи сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності, модернізацію мережі закладів утвердження української національної та громадянської ідентичності, включаючи розбудову доступної інфраструктури, проведення моніторингу та оцінювання.

Враховуючи, що 2023 р. вже практично минув, Стратегія щойно затверджена, відповідно, перший етап її реалізації може розпочатися з 1 січня 2024 р., можна очікувати, що саме 2024 р. має стати роком початку

практичної реалізації норм Закону про ідентичність, що матиме відповідні наслідки для системи громадянської освіти, як мінімум – привернення суспільної уваги до цієї сфери, новий імпульс для потрібних законодавчих змін та розбудови інституційної структури.

ВИСНОВКИ

Ухвалений у грудні 2023 р. «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» спричинив суттєві зміни у правовому полі, що регламентує діяльність системи громадянської освіти в Україні. За цим Законом, громадянська освіта розглядається не як самоціль (що передбачено, як видається, законодавством про освіту в Україні), а як один із засобів досягнення більш масштабної мети – утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Водночас Закон передбачає для реалізації цієї мети створення системи інститутів на основі існуючих органів центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, спеціальних міжвідомчих координаційних органів різних рівнів, усієї системи закладів освіти, інших надавачів освітніх послуг та ін., а також відповідне фінансування цієї функції з боку держави та органів місцевого самоврядування.

Таким чином, і Закон про ідентичність, і Стратегія, розроблена на виконання Закону про ідентичність, передбачають, по суті, «інтеграцію» громадянської освіти в процес утвердження української національної та громадянської ідентичності. Як зазначалося вище, такий крок є цілком виправданим, тим більше, з урахуванням потреб і викликів воєнного часу. Водночас поки залишається невизначеним питання відносно того, який з ЦОВВ буде визначений органом, «що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», і як це вплине на реалізацію завдань із громадянської освіти установами і організаціями, що безпосередньо належать до сфери освіти. Адже паралелізм і дублювання функцій можуть призвести до зниження ефективності дій та розпорошення виділених ресурсів.

4.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Повномасштабна війна росії проти України суттєво вплинула на завдання громадянської освіти. По-перше, вона вимагає підсилення оборонного та військово-патріотичного аспектів у системі виховання громадянина України. По-друге, вона повинна зважати на виклики національній стійкості та єдності, що проявилися під час війни і будуть лише загострюватися з її перебігом.

На даному етапі громадянська освіта в Україні має бути спрямована не лише на забезпечення громадянина компетенціями, необхідними для орієнтації у суспільно-політичному житті країни, взаємодії з органами влади, відстоюванні своїх конституційних прав та свобод, а, передусім – на виховання громадянина-патріота, свідомого своїх конституційних обов'язків і готового захищати свою Батьківщину, у т. ч. зі зброєю в руках.

У зв'язку з цим у громадянській освіті ціннісний аспект має набувати більшого значення, тобто компетентності свідомого громадянина повинні поєднуватися з повагою до історії і традицій українського народу, української мови і культури, готовністю захищати їх не лише у військовій, але й в інформаційній, культурній та політичній площині. Вирішенню цих завдань сприятиме реалізація Закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», в якому значна увага приділена саме громадянській освіті.

Загалом слід відзначити суттєве оновлення законодавства України, що регулює діяльність системи громадянської освіти, намагання врахувати євроінтеграційну складову, а також нові виклики, породжені широкомасштабною російською агресією проти України. Окрім вищезгаданого Закону та передбачених ним змін, відбувається оновлення державних стандартів освіти, в яких чіткіше окреслюються громадянські та соціальні компетенції здобувачів освіти, оновлена з урахуванням реалій воєнного часу Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, ухвалено у першому читанні проєкт Закону «Про освіту дорослих», який має дуже важливе значення для законодавчого унормування створення

в Україні системи громадянської освіти як всеохоплюючої. Особливе практичне значення мають заходи в напрямі реалізації Закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» — створення передбачених Законом координаційних рад в центрі і на місцях та затвердження відповідної Стратегії.

Водночас аналіз нормативно-правової бази функціонування системи громадянської освіти в Україні виявив і низку негативних моментів, як успадкованих від її попереднього стану, так і зумовлених потребою в повнішому урахуванні наслідків російської агресії та певними викликами і ризиками від вже здійснених законодавчих інновацій.

Зокрема, сучасне правове забезпечення громадянської освіти в Україні не завжди враховує виклики, що постали перед державою та суспільством з початком повномасштабної російської агресії. У чинному законодавстві поки не знайшли належного відображення масштабні міграційні та демографічні зміни, які можуть мати значний вплив на формування громадянської та національної ідентичності мільйонів громадян. Також потребують врахування зміни у суспільно-політичних настроях населення й певні негативні тенденції, які загрожуватимуть єдності і стійкості українського народу.

Документи законодавчого (концептуального і стратегічного рівня), що стосуються громадянської освіти, мають розбіжності, іноді суттєві, відносно її визначення, оцінки її місця в освітньому процесі, у системі утвердження національної та громадянської ідентичності, взаємозв'язку і співвідношення з іншими напрямками, відносно її суб'єктів, видів і напрямів діяльності. Це породжує термінологічну та методологічну плутанину і може негативно впливати на функціональність відповідних актів.

Значним викликом залишається незавершеність процесу формування цілісної, всеохоплюючої системи громадянської освіти, її фрагментованість, основними проявами якої є: відсутність координації і несистемність дій різних процесу громадянської освіти; відсутність єдиного наскрізного підходу до структури громадянських компетентностей; нерівномірний розподіл уваги і, відповідно, зусиль між знанневим, навичковим та ціннісним компонентами громадянської освіти;

домінування в суспільстві позиції «споживача послуг» на протигагу громадянській позиції «суб'єкта держави»¹. Крім зазначеного, чи не найбільшим свідченням відсутності цілісності системи громадянської освіти є залишення поза увагою цього напрямку освітньої роботи дорослого населення.

З огляду на ухвалення Закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» та регламентацію ним процесу функціонування системи громадянської освіти як складової реалізації відповідної політики, ризики фрагментації системи суттєво зростають. Зокрема, існує можливість створення окремої «вертикалі» громадянської освіти, яка досі існувала в системі закладів освіти.

Окрім того, існує множинність концептуальних документів, що мають відношення до громадянської освіти, передбачених ними робочих планів і програм, а також різноманіття координаційних структур центрального та місцевого рівня (створених і ще не створених), що наочно відображено в таблиці.

ОСНОВНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ, ЩО МАЮТЬ ВІДНОШЕННЯ ДО РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВИТИ В УКРАЇНІ, ОРГАНИ ВЛАДИ ТА КООРДИНАЦІЙНІ СТРУКТУРИ, СТВОРЕННЯ ЯКИХ НИМИ ПЕРЕДБАЧЕНЕ			
Нормативно-правове забезпечення			
Профільний законодавчий акт	Закон «Про освіту»	Закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»	
Концепція	Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (затверджена КМУ)		

¹ Див.: Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. – Кабінет Міністрів України, <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/skhvalennya-kontseptsii-rozvitku-gromadyanskoj-osviti-v-ukraini-vid-03102018-710-r.pdf>.

ОСНОВНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ, ЩО МАЮТЬ ВІДНОШЕННЯ ДО РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ, ОРГАНИ ВЛАДИ ТА КООРДИНАЦІЙНІ СТРУКТУРИ, СТВОРЕННЯ ЯКИХ НИМИ ПЕРЕДБАЧЕНЕ			
Стратегія	Стратегія розвитку громадянської освіти на період до 2030 року (не затверджена, є проєкт МОН) ²	Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності (затверджена КМУ)	Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки (затверджена Президентом)
Державна цільова програма		Державна цільова програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності	
Регіональні і місцеві програми		Регіональні та місцеві програми у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності	Регіональні програми сприяння розвитку громадянського суспільства
Плани заходів з реалізації	План заходів з реалізації Концепції		Трирічні плани заходів з реалізації Стратегії
Органи влади та інші структури, відповідальні за реалізацію Закону, концепції, стратегії			
Владний інститут, відповідальний за реалізацію	МОН	КМУ, спеціально визначений ЦОБВ	Секретаріат КМУ
Центральний координаційний орган зі змішаним представництвом	Рада з питань розвитку громадянської освіти (підлягає створенню МОН)	Координаційна рада з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності (створена КМУ)	Вивчається можливість створення координаційного органу (КМУ)
Місцеві координаційні органи зі змішаним представництвом		Координаційні ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності на відповідній території	Регіональні координаційні ради з питань сприяння розвитку громадянського суспільства

² Експертні пропозиції до проєкту стратегії. – Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_polit_osvita.pdf, с. 58-66.

Враховуючи, що деякі із зазначених документів ще не розроблені і не затверджені, а структури – у більшості перебувають в процесі формування чи навіть планування, налагодження узгодженої взаємодії усіх складових системи може бути суттєвою проблемою, враховуючи взаємне накладення сфер компетенції і відповідальності, паралелізм функцій і повноважень, одночасне залучення одних і тих самих структур до різних органів.

На наш погляд, сприяти вирішенню наявних проблем та запобіганню розвитку небажаних тенденцій сприяла би реалізація наведених нижче рекомендацій.

1. Потрібно внести зміни та доповнення до Концепції розвитку громадянської освіти, які мають відображати виклики, що постали перед громадянською освітою, громадянською ідентичністю, загалом перед українським суспільством з початком повномасштабної війни росії проти України, тенденції в суспільно-політичному житті країни, які можуть розвинутиися або виникнути у найближчому майбутньому.

Зокрема, розділ «Ризики, що можуть перешкодити реалізації Концепції» доцільно доповнити такими положеннями:

- ✓ масовий виїзд українців за кордон і збільшення з кожним роком війни числа тих, хто може не повернутися навіть після її закінчення;
- ✓ масштабні внутрішні міграції, пов'язані із соціальною та культурною дезадаптацією переміщених осіб, проблемами їх інтеграції в нове соціокультурне середовище;
- ✓ несприятливі для подальшого розвитку країни зміни демографічної ситуації як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях;
- ✓ негативні впливи воєнних реалій на ментальне здоров'я громадян;
- ✓ посилення внутрішніх суперечностей в суспільстві, пов'язаних із критичним ставленням до влади, неприйняттям корупції і соціальної нерівності, несправедливим (з точки зору частини громадян) розподілом труднощів війни тощо;

- ✓ значні світоглядні відмінності між жителями підконтрольних територій України, окупованих, відповідно до 24 лютого 2022 р. і в 2014-2015 рр.

2. Необхідно на законодавчому рівні уніфікувати визначення громадянської освіти. На цей момент найбільш повним та змістовним є визначення, що міститься у Концепції розвитку громадянської освіти: «Під громадянською освітою розуміється освіта на основі національних та загальнолюдських цінностей, спрямована на формування та розвиток громадянських компетентностей, які надають особі можливість реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до прав та громадянських обов'язків, дотримуватися їх, відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права, а також на усвідомлення громадянами, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ».

Це визначення доцільно вважати базовим і посилатися на нього у відповідних правових документах.

3. Дати змістовне визначення громадянської освіти (див. вище) у Законі України «Про освіту».

Оскільки у Концепції розвитку громадянської освіти передбачається, що вона впроваджуватиметься на всіх рівнях освітнього процесу – дошкільна, повна загальна середня, спеціалізована та професійна, фахова передвища, вища освіта, освіта для дорослих, згадування про неї в тому чи іншому вигляді, залежно від рівня освіти, повинні міститися у всіх відповідних законах. У зв'язку з цим пропонується внести такі доповнення, до законів, що регулюють відносини у сфері освітньої діяльності, зокрема:

- ✓ у Законі «Про дошкільну освіту» доповнити ст. 7 «Завдання дошкільної освіти» доповнити таким положенням: «Набуття дитиною початкових соціально-громадянських компетенцій»;
- ✓ у Законі «Про повну загальну середню освіту» переформулювати ст. 15 «Виховний процес», замінивши її назву на «Громадянська освіта», оскільки визначені в ній цілі практично тотожні цілям громадянської освіти; внести відповідне доповнення до глосарія на початку

Закону, взявши за основу визначення громадянської освіти, що міститься у Концепції розвитку громадянської освіти;

- ✓ у Законі «Про професійну (професійно-технічну) освіту» п. 1 ст. 3 «Професійна (професійно-технічна освіта)» доповнити положенням «набуття знань та компетенцій, передбачених відповідними програмами предмету «Громадянська освіта» для середніх шкіл»;
- ✓ у Законі «Про вищу освіту» доповнити п. 1 ч. 2 ст. 3, де йдеться про принципи, на яких ґрунтується державна політика у сфері вищої освіти, таким положенням: «Забезпечення безперервності процесу громадянської освіти».

4. Прискорити розгляд у другому читанні і ухвалення в цілому Закону України «Про освіту дорослих».

5. Внести зміни і доповнення до Закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», зокрема: ст. 11 «Особливості громадянської освіти» доповнити переліком напрямів громадянської освіти, так як це зроблено у ст. 9, 10 про особливості національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання, за основу доцільно взяти стратегічні напрями та завдання громадянської освіти, дані у Концепції розвитку громадянської освіти в Україні; також на основі Концепції і формулювань, даних у самому Законі, розширити другий абзац ч. 1 ст. 11, додавши «... а також органами влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, просвітницькими установами, закладами культури, засобами масової інформації»;

6. Для зменшення рівня фрагментації системи громадянської освіти, зокрема, запобігання створення двох паралельно функціонуючих її систем через ухвалення Закону про ідентичність, уникнення небажаного дублювання функцій, перетину сфер компетенції і повноважень між різними органами влади, координаційними структурами, іншими інститутами і суб'єктами, що працюють у сфері громадянської освіти в Україні, вважаємо за доцільне:

- ✓ запропонувати Кабінету Міністрів України відповідно до п. 6 Прикінцевих і перехідних положень Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української

національної та громадянської ідентичності» вивчити питання про доцільність визначення Міністерства освіти і науки України центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

- ✓ доопрацювати Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності, з метою відображення в ній завдань, передбачених Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні та проєкті Стратегії розвитку громадянської освіти, підготовленому МОН. Передбачити внесення відповідних завдань до Державної цільової, регіональних та місцевих програм з утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- ✓ Створити при МОН Раду з питань розвитку громадянської освіти, як це передбачено, та забезпечити її представництво у Координаційній раді з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності, а також, у разі створення – у координаційному органі з питань розвитку громадянського суспільства.

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА У ВОЄННИЙ ЧАС: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ

Віктор ЗАМЯТІН,

Директор політико-правових програм Центру Разумкова,
з 24 лютого 2022 р. – військовослужбовець ЗСУ

До 30-річчя з часу відновлення своєї державної незалежності Україна підійшла, маючи незавершений процес формування власної політичної нації, із значним запізненням, формуючи систему громадянської освіти та нормативно-правової бази до неї¹.

Державна політика як у сфері громадянської (або, як її називають в деяких країнах, політичної освіти), так і у ширшій сфері формування національної ідентичності українців, не була серед пріоритетів влади, проте певна активізація все ж спостерігалася. Зокрема, було затверджено Концепцію розвитку громадянської освіти, фахівцями Міністерства освіти і науки, був розроблений і внесений урядом на розгляд Верховної Ради Законопроект про освіту дорослих, частиною якого мала стати складова громадянської освіти. Міністерство освіти та науки України практично одночасно з Законопроектом розробило Проект Стратегії розвитку громадянської освіти.

¹ Питання досліджувалося у проєктах Центру Разумкова «Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення», 2019 р., та «Удосконалення нормативно-правової бази створення системи громадянської освіти в Україні», 2020 р., здійснених за підтримки Фонду Ганнса Зайделя.

Див. відповідно, Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. – Центр Разумкова, 2019 р., https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf.

Удосконалення нормативно-правової бази створення системи громадянської освіти в Україні. – Центр Разумкова, 2020 р., https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_polit_osvita.pdf.

Війна, що почалася 24 лютого 2022 р., змінила пріоритети нормотворчої роботи. На перший план вийшли потреби захисту країни від збройного вторгнення, розбудова спроможності Збройних сил України та інших військових формувань, забезпечення міжнародної підтримки України у протистоянні значно сильнішому ворогу.

Цей момент характеризується особливістю, яка була неочікуваною як для нападників та міжнародної спільноти, так і, можливо, для політичного керівництва самої України. Йдеться насамперед про хвилю добровольчого руху українців, які стали до оборони країни і до волонтерського руху від перших годин російської агресії. З одного боку, це було свідченням чергового етапу набуття зрілості українською нацією. З іншого боку, масовий рух початку війни був не єдиною характерною і новою для суспільства ознакою моменту.

Україна пережила окупацію цілої низки регіонів, для жителів яких війна була неочікуваною. Попри те, що на цей момент вже деокуповано не менше половини територій, захоплених в лютому 2022 р., значна частина важливих територій Півдня та Сходу знаходяться під ворожою окупацією, під потужним тиском окупаційної військової адміністрації, у практичній ізоляваності від життя іншої частини країни, у середовищі постійної інформаційної війни з боку країни-агресора.

Значна кількість українців була змушена виїхати до інших регіонів та за кордон. За різними оцінками, за кордоном знаходяться понад 6 млн громадян України, майже 5 млн є внутрішньо переміщеними особами. Такі масштаби внутрішньої і зовнішньої міграції породжують цілу низку непростих суспільних проблем, серед яких – і проблеми взаємного сприйняття між різними соціальними групами українців, нові потенційні та часто вже наявні лінії суспільних розколів, проблема невизначеності в умовах постійного стресу для більшості громадян.

Не варто також забувати, що перебування у стані постійного стресу багатьох громадян зробило вразливими до різних інформаційно-психологічних спеціальних операцій (ІПСО), які ворог інтенсивно, і при цьому з чітким виокремленням цільових аудиторій, застосовував проти України ще до початку широкомасштабної агресії. Від лютого 2022 р. інтенсивність таких спецоперацій, здійснюваних через соціальні мережі, закордонні масмедіа, різноманітних російських, українських, західних «агентів впливу» росії, родичів, друзів, знайомих – лише зростає.

Очевидно, усвідомлюючи нагальну потребу зміцнення суспільного пориву до єдності в протистоянні ворогу, знаходження спільного підґрунтя, спільної системи цінностей, спільних орієнтирів влада відновила роботу над створенням державної політики з питань, які на першому етапі зміни політичних еліт у країні не були для неї надто актуальними – йдеться про політику національної ідентичності, громадянської освіти, національно-патріотичного виховання.

13 грудня 2022 р. був ухвалений, а з 1 січня 2023 р. набув чинності Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (далі – Закон), проєкт якого був внесений групою народних депутатів України від різних фракцій Верховної Ради. Залишаючи осторонь питання складності поєднання різних сфер регулювання цього Закону (громадянська освіта, духовно-моральне, військово-патріотичне виховання та ін.), потрібно відзначити його позитивні риси.

По-перше, в ньому дано, можливо, не бездоганне, але змістовне визначення громадянської освіти як сукупності систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини і громадянської компетентності як здатності особи реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до обов'язків громадянина, брати активну участь у суспільному житті, підтримувати розвиток демократичного суспільства та утверджувати верховенство права. Сама громадянська освіта визначається як одна з трьох складових державної політики утвердження української національної та громадянської ідентичності.

В Законі проголошується мета державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності – це досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина, а також формулюються основні завдання політики у цій сфері.

Своєю чергою, мета громадянської освіти визначається як формування та розвиток громадянських компетентностей на основі загально-

людських цінностей та суспільно-державних (національних) цінностей України. У Законі надається й перелік національних цінностей – це соборність, самобутність, воля, гідність, які мають виступати в якості основи для політики як утвердження національної та громадянської ідентичності, так і власне громадянської освіти.

Власне, пріоритети й завдання співзвучні з тим набором компетентностей громадян, які затверджені документами Ради Європи та Європейського Союзу, хоча й не до кінця ідентичні².

Важливим світоглядним моментом є те, що в Законі наголошується на активному залученні інститутів громадянського суспільства до освітніх та просвітницьких проєктів у рамках державної політики. Втім за майже рік дії Закону ці положення часто залишалися на рівні декларацій про наміри чи планів на майбутнє.

Протягом 2023 р. тривав процес формування при державних та військових (там, де вони були утворені) адміністраціях консультативно-дорадчих органів – координаційних рад з утвердження державної політики національної та громадянської ідентичності. До складу цих рад, а часто і до керівних органів, увійшли представники інститутів громадянського суспільства. Отже, принаймні на формальному рівні реалізація положень Закону розпочалася.

24 серпня 2023 р. Міністерство молоді та спорту України оприлюднило для публічного обговорення проєкт Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 р., яку на виконання згаданого Закону має затвердити Кабінет Міністрів України. Не обговорюючи цей Проєкт в деталях, варто зазначити, що в ньому досить докладно проаналізовані основні виклики та загрози утвердженню української національної і громадянської ідентичності (як ті, що існували раніше, так і зумовлені війною), формулюються

² Див., наприклад, Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини та Рамкової програми оновлених ключових компетентностей для навчання впродовж життя, Хартія ухвалена в рамках Рекомендації CM/Rec (2010) 7 Комітету Міністрів. – Council of Europe Portal, <https://www.coe.int/uk/web/compass/council-of-europe-charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>, а також Рамкова програма схвалена Європейським Парламентом і Радою ЄС 17 січня 2018 р. – European Commission, https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/council-recommendation-on-key-competences-for-lifelong-learning_en.

пріоритетні напрями, цілі та завдання реалізації стратегії, механізми реалізації та індикатори результативності. Після затвердження Урядом документ мав би стати «дорожньою картою» для влади, інститутів громадянського суспільства, міжнародних партнерів України.

Очевидним фактом є те, що війна вивела на перший план потребу військово-патріотичного та національно-патріотичного виховання населення, що є зрозумілим. Так, тих, хто добровільно взяв зброю до рук у лютому 2022 р., навряд чи варто переконувати в тому, що громадянин має бути патріотом. Але хвиля добровольців з часом очікувано вичерпалася, що відразу виявило численні прогалини державної політики попередніх періодів. Навряд чи ці прогалини долаються тільки заняттями з військово-патріотичного та громадянсько-патріотичного виховання, хоча ці заняття мають особливу цінність і під час війни, особливо, коли до їх проведення дійсно залучатимуться ветерани, і після її закінчення.

Однак значно більше значення матиме досягнення якості, яку в Законі визначено як громадянську стійкість — здатність особи виявляти свою національну та громадянську ідентичність у повсякденному житті та в умовах негативних зовнішніх впливів. У цьому ємному визначенні сконцентровано практично все те, що мало б стати результатом послідовного процесу освіти особи протягом всього її життя, і насамперед — відчуття свого обов'язку і своєї відповідальності за розвиток суспільства та держави.

Відтак, дискусія з питання, чи потрібна громадянська (політична) освіта під час війни, була б некоректною за суттю, з огляду на той стан, в якому перебуває суспільство зараз і тим більше — на найближчу перспективу.

Як уже згадувалося, найбільш помітною ознакою змін у реаліях на початку повномасштабного російського вторгнення став одномоментний патріотичний порив громадян України. Однак так само характерною ознакою моменту стало бажання багатьох (це виразна меншість, але помітна на тлі інших) убезпечитися від війни та її наслідків. Іншою ознакою стали демографічні зміни, викликані воєнними діями, які не можуть не позначитися на суспільній поведінці як тих, хто був змушений виїхати, так і тих, до середовища яких виїхали вимушені переселенці. Отже, нагальною є потреба в єднанні суспільства, згуртуванні навколо спільних цінностей — але ці цінності, очевидні чи усвідомлені з війною для одних громадян, ще потрібно донести до свідомості інших.

Поза увагою багатьох спостерігачів залишається ще один важливий момент. Рано чи пізно ті захисники, які зараз перебувають на передовій і яким точно не до особливостей політичного розвитку країни у цей момент, повертатимуться до мирного життя. Отриманий ними досвід очевидно впливатиме і на розвиток суспільно-політичної ситуації загалом, особливо, коли виявлятиметься, що задекларовані представниками влади позиції з різних причин відрізняються від реалій.

Вже зараз у суспільстві назріває відразу кілька ліній, що можуть призвести до глибинних і затяжних конфліктів. Немає сумнівів у тому, що ворог посилить зусилля з актуалізації мовних, релігійних та інших соціокультурних відмінностей між різними суспільними групами, активно працюватиме над посиленням традиційного суспільного відчуття недовіри до влади як такої.

Отже, дійсно в умовах війни, в якій застосовується гібридна зброя, на перший план виходить відчуття в собі громадянина, спроможність протистояти різноманітним маніпуляціям, робити усвідомлений і відповідальний вибір. Відтак, громадянська освіта набуває значення зброї для успішної протидії продуманим і добре розрахованим багатоходовим операціям ворога.

Таким чином, під час війни потреба у створенні цілісної системи політичної освіти, розрахованої на всі категорії громадян, що була актуальна протягом всього часу з відновлення державної незалежності України, набуває особливого значення.

Дуже важливо було б у цій роботі відійти від формального підходу. Утворення координаційних рад з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності, підготовка навчальних планів, затвердження планів дій з військово-патріотичного виховання — це все важливо. Але ще важливішим є належна підготовка фахівців, вільних від традицій радянського минулого, належна інформаційна політика держави, максимально широке залучення недержавних структур, максимально широке охоплення громадян. Системність і політична незаангажованість мали б стати її базовими елементами.

У цей момент це запорука не лише зміцнення в суспільстві розуміння та підтримки базових принципів демократичного врядування і верховенства права, але насамперед — стійкості нації, що перебуває в стадії свого формування, якщо не її виживання на політичній карті світу.

ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: БАЧЕННЯ ФАХІВЦІВ

(Заочний круглий стіл Центру Разумкова)

В рамках проекту Центр Разумкова звернувся до провідних вітчизняних та міжнародних експертів з трьома питаннями відносно пріоритетів та підходів до розвитку системи громадянської освіти в Україні. Нижче публікуються їх позиції з визначених проблем.

Ігор БАЛУБА,

керівник експертної групи з питань фахової передвищої освіти директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України

1. Чи існує зараз потреба в активізації зусиль зі створення в Україні всеохоплюючої (розрахованої на різні верстви населення, включно з дорослими громадянами) системи громадянської освіти?

Створення всеохоплюючої, а краще цілісної системи громадянської освіти, — питання перезріле і болюче. Прояви відсутності такої системи ми спостерігали впродовж усіх років незалежності. Зрадництво і колабораціонізм, байдужість і хабарництво це — те, з чим ми стикаємося зараз, в часи, коли країна і нація ведуть боротьбу за своє існування.

Звичайно, стан суспільства, який ми сьогодні маємо — це комплексне питання, яке не може бути вирішене удосконаленням лише громадянської освіти. Проте роль останньої у формуванні поглядів, відповідальної громадянської поведінки і цінностей є вирішальною.

Тому створення цілісної системи громадянської освіти, яка б охоплювала населення усіх вікових груп, була б доступною і актуальною, варто

розглядати першим кроком до оздоровлення і подальшого розвитку громадянського суспільства.

2. Якими мають бути пріоритети громадянської освіти в умовах війни українського народу проти російського агресора?

В умовах широкомасштабної збройної агресії росії і на післявоєнний період для громадянської освіти нашої країни пріоритетними вбачаються:

- ✓ становлення її як цілісної системи, що передбачає охоплення усіх без винятків вікових груп населення, забезпечення координації діяльності усіх зацікавлених сторін на усіх рівнях (державних органів, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства) тощо;
- ✓ уникнення формального підходу до здійснення діяльності у цій сфері: перетворення у пропаганду, яка вимагає бездумного прийняття аксіом і руйнує цінності;
- ✓ відбір і підготовка вмотивованих працівників;
- ✓ надання підтримки з боку держави та місцевих органів влади відповідній діяльності;
- ✓ залучення до цієї роботи широкого кола інституцій, передусім закладів освіти різного рівня та громадськості.

3. Які інституції мають визначати зміст державної політики у галузі громадянської освіти (цілі, завдання, принципи, ціннісні засади тощо), а також відповідати за практичну реалізацію цієї політики?

Незважаючи на те, що ключовим у словосполученні «громадянська освіта» є слово «освіта», мабуть, було б помилкою, якби єдиним органом, що визначав би зміст у цій царині було б Міністерство освіти і науки. Наразі зростає увага до цієї сфери у суспільстві і з'являється багато зацікавлених учасників, готових приєднатися до відповідної діяльності.

Тому варто розглядати можливість створення колегіального органу, який би здійснював координацію усіх процесів. Реалізація політики у сфері громадянської освіти має здійснюватися державними органами усіх рівнів та інституціями громадянського суспільства. ■

Юрій ДЕМЕДЮК,

заступник директора
Українського
державного центру
позашкільної освіти

1. Чи існує зараз потреба в активізації зусиль зі створення в Україні всеохоплюючої (розрахованої на різні верстви населення, включно з дорослими громадянами) системи громадянської освіти?

Російсько-українська війна стала іспитом для українського громадянського суспільства. Цей іспит (життєвий, не академічний) є більш показовим щодо рівня набуття громадянських компетентностей і цінностей вільного демократичного суспільства як їх складових.

Система громадянської освіти за останній рік двічі зазнавала змін — схваленням урядом нової редакції Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (*далі — Концепція*), а також ухваленням Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (*далі — Закон*).

Попри те, що оновлена Концепція і Закон містять дещо відмінні визначення громадянської освіти як такої, зрештою вони не суперечать одне одному та є доволі гармонізовані відносно одне одного. До того ж Закон визначає, що державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності реалізується шляхом здійснення комплексу заходів, зокрема, з громадянської освіти. Громадянська освіта відповідно до Закону, є складовою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Проект змін до Концепції, розроблений робочою групою при Міністерстві освіти і науки України, передбачав не лише зміни по тексту, але і затвердження плану заходів, спрямованих на її імплементації. І дійсно, освітня галузь потребує чіткого плану дії, чітких строків реалізації заходів, які слугуватимуть більш чіткій систематизації підходів та модернізації змісту громадянської освіти в Україні. Вважаю, що система розвитку громадянської освіти може і має набути ознак всеохопності через реалізацію відповідного плану заходів щодо її розвитку.

2. Якими мають бути пріоритети громадянської освіти в умовах війни українського народу проти російського агресора?

Заходи, які представлені в проєкті відповідного Плану і були винесені МОН на громадське обговорення, давно назріли. Планом заходів щодо реалізації зміненої Концепції планується здійснити роботу за шістьма ключовими напрямками: опис громадянських компетентностей, їх включення та моніторинг включеності до змісту освіти; навчально-методичне забезпечення системи громадянської освіти; впровадження системи моніторингу якості громадянської освіти; підготовка кваліфікованих кадрів для громадянської освіти; налагодження ефективної комунікації між зацікавленими сторонами в системі громадянської освіти; безпосереднє впровадження громадянської освіти.

Серед наведених вище напрямів варто особливо звернути увагу на такі запропоновані шляхи їх реалізації: розвиток дебатного руху; вибори Всеукраїнського парламенту учнів за системою М18; робота з громадянами на тимчасово окупованих територіях до їхньої деокупації та після деокупації; інформаційна кампанія з популяризації громадянської освіти як такої; підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних працівників, працівників інших суб'єктів освітньої діяльності з актуальних питань громадянської освіти; реалізація мікропроєктів, залучення до бюджетів участі, волонтерська активність, відвідування засідань сесій органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів учасниками освітнього процесу; створення наскрізного опису громадянських компетентностей тощо.

Попри дієвість методів набуття громадянських компетентностей через безпосередню участь громадян у державотворчих, а також інших політичних процесах, важливо сконцентрувати увагу на наступних питаннях: динаміка набуття і повнота набутих складових громадянських компетентностей на різних рівнях освіти; розкриття повноти набуття громадянських компетентностей і її складових у стандартах освіти, освітніх і навчальних програмах; робота над універсалізацією громадянських компетентностей, їх складових та їхнього змісту; методи вимірювання результатів навчання та виховного компоненту (цінності, погляди, ставлення) за умов компетентнісного підходу здобуття освіти.

Розраховуємо, що бойові дії та воєнний стан не стануть на заваді українському громадянському суспільству, освітянській спільноті, громадському сектору, практикам сфери громадянської освіти згодом розробити дорожню карту галузевих змін, які стали вже довгоочікуваними, а також невідкладно їх імплементувати.

3. Які інституції мають визначати зміст державної політики у галузі громадянської освіти (цілі, завдання, принципи, ціннісні засади тощо), а також відповідати за практичну реалізацію цієї політики?

Така об'ємна робота потребуватиме докладання чималих зусиль посадовців Міністерства освіти і науки, інших дотичних до громадянської освіти ЦОВВ, закладів освіти, громадських об'єднань, міжнародних партнерів. Координацію зусиль з розвитку громадянської освіти пропонується планом заходів здійснювати через Раду з питань розвитку громадянської освіти при Міністерстві освіти і науки України, яка підлягає утворенню відповідно до засад оновленої Концепції.

Закон же визначає, що участь в оцінюванні ефективності державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснюватиме Координаційна рада з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності — постійно діючий консультативно-дорадчий орган, утворений при Кабінеті Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевому органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування. Координаційні ради також сприятимуть координації діяльності суб'єктів відносин у зазначеній сфері на відповідних територіях. ■

Валерій ІВАНОВ,

президент Академії української преси, завідувач кафедри реклами та зв'язків з громадськістю Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка

Максим ЗАПОРОЖЧЕНКО,

менеджер медіаосвітніх програм Академії української преси

---

1. Чи існує зараз потреба в активізації зусиль зі створення в Україні всеохоплюючої (розрахованої на різні верстви населення, включно з дорослими громадянами) системи громадянської освіти?

Так, існує значна потреба в активізації зусиль зі створення всеохоплюючої системи громадянської освіти в Україні, особливо в умовах сучасних викликів, з якими зіштовхнулася наша країна. Громадянська освіта має ключове значення для зміцнення демократії, розвитку громадянського суспільства, підвищення правової обізнаності та формування відповідальності громадян України. Розгалужена система громадянської освіти характерна саме для демократичних суспільств, вона продукує громадян, тобто індивідів, які роблять свідомий вибір, розглядаючи шляхи розвитку як країни в цілому, так і окремих соціальних інститутів.

2. Якими мають бути пріоритети громадянської освіти в умовах війни російського агресора проти українського народу?

Виокремимо основні пріоритети, які, на нашу думку, є важливими в умовах війни:

Підтримка національної єдності та патріотизму: Виховання почуття єдності та відповідальності за долю країни, підкреслення важливості спільних зусиль для захисту суверенітету та незалежності України.

Розуміння прав та обов'язків людини у воєнний час: освіта щодо прав та обов'язків людини, зокрема, у контексті воєнного стану, включаючи

знання про права військових (а також військовополонених), цивільного населення у воєнний час.

Критичне мислення та медіаграмотність: розвиток навичок критичного мислення для протистояння пропаганді, дезінформації та фейковим новинам, особливо тих, що поширюються ворогом.

Підтримка демократичних цінностей: наголос на важливості демократичних інституцій та процесів навіть у воєнний час, утвердження важливості правової держави, верховенства права, розуміння того, що саме демократичні цінності є головною різницею між нами і ворогом.

Психологічна підтримка та розуміння травматичного досвіду: Навчання основам психологічної підтримки, зокрема для ветеранів, вимушених переселенців, дітей та інших груп, які зазнали впливу війни.

Готовність до цивільної оборони: Навчання основам цивільного захисту, дій при надзвичайних ситуаціях, надання домедичної допомоги.

Соціальна відповідальність і волонтерство: Сприяння утвердженню відповідальності за тим, хто її потребує, підтримка волонтерського руху, важливість соціальної відповідальності кожного громадянина України.

3. Які інституції мають визначати зміст державної політики у галузі громадянської освіти (цілі, завдання, принципи, ціннісні засади тощо), а також відповідати за практичну реалізацію цієї політики?

На нашу думку, це питання колективної відповідальності та потребує комплексного підходу.

Звісно, Міністерство освіти і науки України – основний державний орган, який формує та реалізує національну політику у сфері освіти та науки. Міністерство розробляє освітні стандарти, програми та методики, включаючи ті, що стосуються громадянської освіти. Усе це має відбуватися у тісній взаємодії з Міністерством культури та інформаційної політики, оскільки політика в інформаційному просторі – одна із засадничих громадянської освіти в цілому. Усе, що стосується наукового підґрунтя – має бути предметом обговорень та досліджень науковців із академій наук, фахових наукових установ та організацій.

Українські парламент та уряд мають важливу роль у законодавчому регулюванні освіти, включаючи громадянську освіту, через ухвалення відповідних законів та нормативно-правових актів, затвердженні державної стратегії у галузі освіти, їх фінансуванні та імплементації.

Не менш важлива роль і місцевих органів влади, оскільки внаслідок реформи децентралізації, громади наділені більшими повноваженнями та на своєму рівні реалізують як державні програми, так і розробляють й схвалюють регіональні. ■

Леван КВАЧАДЗЕ,

Регіональний директор
DVV International
В Україні, Білорусі, Молдові
(Інститут міжнародного
співробітництва
Німецької асоціації народних
університетів)

1. Чи існує зараз потреба в активізації зусиль зі створення в Україні всеохоплюючої (розрахованої на різні верстви населення, включно з дорослими громадянами) системи громадянської освіти?

Однозначно, так. Справа в тому, що навіть якщо припустити, що нинішня система освіти в Україні надає громадянам необхідні громадянські компетентності, велика частка дорослого населення України була соціалізованою та залишила систему формальної освіти в той час, коли якість освіти (особливо з точки зору громадянських компетенцій) залишала бажати кращого. Система неформальної освіти (включаючи освіту та навчання дорослих) також ще недостатньо розвинена в Україні — вона не охоплює всі регіони країни, не охоплює повного спектру тем, не завжди доступна через відсутність інституціоналізованих джерел фінансування цього сектору тощо. Відповідно, значна частка громадян (особливо соціально незахищених верств населення, які, як правило, не мають високих показників залучення до будь-яких сфер освіти та навчання дорослих) потребує другого шансу («компенсаційне навчання») для отримання відповідних компетенцій.

Крім того, у сфері громадянської освіти постійно з'являються нові теми та завдання. Разом із новими темами, які є спільними для всіх вільних суспільств (наприклад, теми, пов'язані зі сталим розвитком, турботою

про навколишнє середовище, зеленою трансформацією, глобалізацією, цифровізацією, розвитком штучного інтелекту та пов'язаними з цим філософськими, етичними та політичними питаннями тощо) і потребують адекватного представлення громадянам та публічних обговорень, Україна ще до початку повномасштабної війни зіткнулася з реальністю того, що агресор веде інформаційну війну на основі дезінформації, маніпуляцій тощо. Мета цієї війни – оволодіти свідомістю громадян України. Ця реальність вимагає адекватної реакції.

Війна, розв'язана Росією, впливала і впливатиме на остаточне формування української нації та єдність громадян. Громадянська освіта також може зробити внесок з цієї точки зору, згуртувавши громадян навколо громадянських і демократичних цінностей для нової України.

2. Якими мають бути пріоритети громадянської освіти в умовах війни українського народу проти російського агресора?

Метою громадянської освіти, як у воєнний, так і в мирний час, мабуть, має бути сприяння формуванню громадянських цінностей у населення (зокрема піклування про збереження конституційного ладу в країні), роз'яснення політики широкій громадськості (передача знань про те, як функціонує демократія), надання громадянам компетенцій робити судження про політику та, звичайно, заохочувати активну громадянську позицію (захист політичних і громадянських позицій).

У той же час самі провайдери громадянської освіти, які фінансуються з державних джерел, повинні залишатися політично нейтральними.

3. Які інституції мають визначати зміст державної політики у галузі громадянської освіти (цілі, завдання, принципи, ціннісні засади тощо), а також відповідати за практичну реалізацію цієї політики?

Загальні цілі та завдання громадянської освіти можуть бути визначені рішенням національного парламенту (із залученням до обговорення різних зацікавлених сторін, насамперед громадянського суспільства). Потім цих цілей можна було б досягти частково через формальну освіту (за це відповідало б Міністерство освіти), а частково через неформальну освіту через спеціально створене національне агентство (наприклад, за прикладом Федеративної Республіки Німеччина) або національний інститут громадянської освіти. Незалежно від обраної моделі управління,

бажано, щоб керівний орган новоствореної структури був сформований за принципом залучення всіх зацікавлених сторін (представників міністерств та інших державних установ, представників громадського сектору, наукового середовища, ЗМІ та ін.).

Створена структура розробляла б стратегію діяльності на 5 років (затвердження стратегії було б прерогативою правління, в якому представники державних структур не повинні мати переваги при голосуванні) і на основі такої стратегії розробляла б річні плани на виконання національної програми. Програма могла б надавати гранти на реалізацію освітніх програм (у тому числі програм для спеціальних цільових груп), розвиток освітніх ресурсів, перепідготовку та підвищення кваліфікації тренерського складу тощо. ■

Олена ПАНИЧ,

провідний експерт
відділу забезпечення
якості освіти
Херсонського державного
університету

1. Чи існує зараз потреба в активізації зусиль зі створення в Україні всеохоплюючої (розрахованої на різні верстви населення, включно з дорослими громадянами) системи громадянської освіти?

Думаю, що таку систему навряд чи можливо створити, тому що українське суспільство занадто розрізнене і сегментоване (значна частина громадян зараз взагалі перебуває за межами України). Звичайно, до розвитку громадянської освіти, як і до будь-якої задачі, слід підходити системно, тому в цьому сенсі система громадянської освіти можлива, але її створення повинно починатися з низки окремих проєктів, спрямованих на конкретні категорії населення, потреби і особливості яких треба попередньо проаналізувати.

Громадянська освіта не повинна мати характер індоктринації або нав'язування якоїсь всеохоплюючої ідеології, тому що це неодмінно викличе у більшості населення помітний опір або байдужість. Для успіху громадянської освіти слід у першу чергу сфокусуватися на змісті та якості освітнього продукту, з приводу яких необхідно мати певне обґрунтоване і розумне бачення.

2. Якими мають бути пріоритети громадянської освіти в умовах війни українського народу проти російського агресора?

В умовах воєнного часу, без сумніву, пріоритети громадянської освіти повинні ґрунтуватися на максимально об'єктивному донесенні до громадян інформації про обставини війни, політичну та військову обстановку (інформація має доноситися в тих межах, в яких вона наразі доступна), а також про можливості, які існують для кожного громадянина конструктивно вплинути на ситуацію, зробити власний внесок у перемогу України.

Дуже важливо, щоб громадянська освіта включала також і елементи військової підготовки, особливо для молодих людей, а також і людей зрілого віку, незалежно від статі, що буде сприяти підвищенню загальної спроможності українських громадян до самозахисту під час будь-яких небезпечних ситуацій. Під час такої підготовки слід приділити увагу напрацюванню навичок володіння зброєю, знань сучасних технологій ведення війни, стратегій поведіння в полоні або в окупації, здійснення збройного і беззбройного опору ворогові та інших важливих компетентностей, і, що не менш важливо, підвищення морального духу людей, психологічної готовності поборювати страх і тривогу, відчувати себе не самотніми.

Громадянська освіта загалом повинна формувати (або закріплювати) в людях віру у власні сили, почуття відповідальності за життя інших людей і нації в цілому, розуміння цінності батьківщини та власної держави, необхідності докладати зусиль для її збереження і процвітання. Не менш важливими є також такі особисті навички, як здатність людини зберігати спокій і не піддаватися емоціям у критичних ситуаціях, розумно і зважено аналізувати будь-яку інформацію, культивувати особисту резильєнтність.

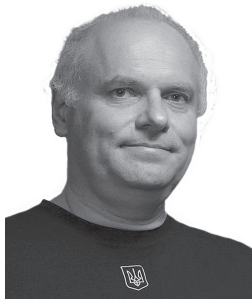
3. Які інституції мають визначати зміст державної політики у галузі громадянської освіти (цілі, завдання, принципи, ціннісні засади тощо), а також відповідати за практичну реалізацію цієї політики?

В реаліях України завжди є спокуса створення нових інституцій, особливо державних або колегіальних органів, на які покладаються надії щодо вирішення тих чи інших суспільно важливих питань. А проте,

як показує досвід, далеко не завжди створення таких інституцій є доцільним, тоді як сам процес їхнього формування, а також подальша робота, як правило, забирають значну частку суспільних ресурсів, не даючи натомість очікуваного або принаймні виправданого результату. Дуже часто такі органи, замість вирішення конкретних проблем, які на них покладаються, стають майданчиками для боротьби за владу, вплив або доступ до розподілу суспільних ресурсів з боку різноманітних зацікавлених груп та організацій.

Виходячи з цього, на мій погляд, створення будь-яких нових інституцій для координації громадянської освіти не уявляється доцільним. Визначення загальної стратегії розвитку громадянської освіти, без сумніву, має бути закріплене за Кабінетом Міністрів України в межах його повноважень. Практична реалізація проектів громадянської освіти має відбуватися на основі визначених законодавством загальних принципів колегіальної взаємодії між усіма державними органами, органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства. ■

Олег ШАРОВ,

Генеральний директор
директорату
фахової передвищої,
вищої освіти
Міністерства освіти і науки
України

1. Чи існує зараз потреба в активізації зусиль зі створення в Україні всеохоплюючої (розрахованої на різні верстви населення, включно з дорослими громадянами) системи громадянської освіти?

Потреба у створенні системи громадянської освіти, що охоплювала б усі вікові групи населення, безумовно існує. Вона обумовлена хоча б тим, що системної, зваженої, неупередженої, збалансованої освітньої чи просвітницької діяльності серед дорослого населення щодо задоволення практичних потреб у цій сфері після проголошення незалежності практично не здійснювалося. Особливо це контрастує з формальною освітою, де формування і розвиток громадянських компетентностей здійснюється наскрізно та систематично, передусім на тих рівнях освіти, які є обов'язковими.

Політичні процеси і події за весь період незалежності повсякчас загострювали проблему. Брак знань про права і обов'язки громадянина, критичного мислення, незрозуміння суспільних процесів, хибна шкала особистісних цінностей і пріоритетів у певної частини населення стали родючим ґрунтом для впливу політичних маніпуляцій та сприйняття агресивної ворожої пропаганди. Кульмінацією стали майже десять років російської збройної агресії, коли деякі громадяни України свідомо перейшли на сторону ворога.

Становлення громадянина – складний процес. Його успішність залежить від багатьох складових. Хтось в числі пріоритетів визначить економіку, рівень добробуту або інші фактори. І це не буде помилкою і буде справедливо. Але якщо відійти від формально стереотипного розуміння громадянської освіти як виключно формальних знань про права і обов'язки громадянина, про державний устрій і політичну систему та інші потрібні та корисні речі, що складають її зміст, якщо враховувати уроки збройної агресії російської федерації, перспективу євроінтеграції, подальший розвиток нашої країни в бік розвитку вільного демократичного суспільства, традиції самоорганізації населення, посилення місцевого самоврядування та децентралізації, а також інші тенденції та перспективи суспільного розвитку як глобального, так і національного рівнів, то громадянська освіта має посісти своє важливе місце в державній політиці, а всеохоплюючий її характер має бути обов'язковою її характеристикою.

2. Якими мають бути пріоритети громадянської освіти в умовах війни українського народу проти російського агресора?

Якщо говорити про змістові напрями громадянської освіти, то тут важко виокремлювати пріоритети. На час війни спільним знаменником зусиль з поширення громадянської освіти може стати навчання населення національному спротиву, зокрема набуття необхідних навичок володіння зброєю та організації самооборони. Решта напрямів для кожної цільової групи або регіону можуть бути різними. Більш важливим є зміна підходів до організації та здійснення громадянської освіти. Завдання – зробити її ефективною. Для досягнення цього завдання пріоритетними вбачаються:

- ✓ забезпечення координації на національному рівні;

- ✓ посилення інституційної спроможності (розширення кола надавачів послуг в системі неформальної громадянської освіти);
- ✓ надання переваги практичній діяльності (створення суспільно важливих проєктів та заходів, що забезпечують в процесі практичної діяльності формування необхідних громадянських компетентностей);
- ✓ кадрове забезпечення (здатність працівників системи громадянської освіти враховувати вікові особливості учасників проєкту; стимулювати, створювати механізми мотивації до відповідальної громадянської поведінки; планувати, організовувати і реалізовувати проєкти, проводити заходи тощо).

3. Які інституції мають визначати зміст державної політики у галузі громадянської освіти (цілі, завдання, принципи, ціннісні засади тощо), а також відповідати за практичну реалізацію цієї політики?

Громадянська освіта є полем діяльності, де перетинаються інтереси багатьох стейкхолдерів. Передусім, це сфера освіти, а також культури та інформації, це політика в усіх її проявах і на усіх рівнях, та інші зацікавлені суб'єкти, що прямо чи опосередковано впливають на можливість людини реалізуватися в суспільних відносинах. Не варто забувати про громадянський сектор, який традиційно здійснює значний вплив на ухвалення державних рішень.

Тому, з огляду на достатньо значну когорту зацікавлених у сфері громадянської освіти, оптимальним може вважатися, що визначення її змісту, координація діяльності та моніторинг реалізації має здійснювати державно-громадський колегіальний орган з відповідними повноваженнями.

Реалізація політики, вочевидь, має здійснюватися державними органами відповідної сфери і рівня із широким залученням інститутів громадянського суспільства. Важливим для цього може стати ухвалення Закону України «Про освіту дорослих», який наразі пройшов перше читання у Верховній Раді. ■

Лариса ЛУК'ЯНОВА,

Директорка Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

1. Чи існує зараз потреба в активізації зусиль зі створення в Україні всеохоплюючої (розрахованої на різні верстви населення, включно з дорослими громадянами) системи громадянської освіти?

Безумовно, так. Формування активного громадянина із стійкою громадянською позицією, усвідомленою громадянською ідентичністю є одним із провідних чинників, що уможливають здатність держави, протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам. Йдеться, зокрема, про збройну агресію російської федерації проти України, тимчасову окупацію частини територій України, демографічну кризу, проблеми у сфері освіти, науки, культури, відсутність цілісної системи національно-патріотичного виховання.

За таких умов саме розвиток системи громадянської освіти набуває особливого значення, що, власне, і спонукає активізацію зусиль у цьому напрямі.

Саме створення системи, яка охоплює усі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), усі складники і рівні освіти та вікові групи, зокрема освіту дорослих, уможливить формування та розвиток громадянських компетентностей особистості, що дасть змогу громадянам розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії.

2. Якими мають бути пріоритети громадянської освіти в умовах війни українського народу проти російського агресора?

- ✓ Здійснення комплексних заходів, зокрема створення правових, фінансових та організаційних умов для формування і розвитку системи громадянської освіти, розрахованої на різні верстви населення.

- ✓ Налагодження міжгалузевої взаємодії на загальнодержавному та регіональному рівнях для реалізації державної політики у сфері громадянської освіти усіх верств населення.
- ✓ Розвиток громадянських компетентностей через усі складники системи (формальної, неформальної та інформальної) освіти, що базуються на навчанні через участь (діяльність).
- ✓ Створення цифрового та культурного україномовного продукту для різних вікових категорій та цільових груп.
- ✓ Розвиток державної інформаційно-просвітницької політики у сфері громадянської освіти.
- ✓ Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері громадянської освіти.
- ✓ Здійснення науково-дослідної та методичної роботи у сфері громадянської освіти.
- ✓ Проведення соціологічних та інших наукових досліджень щодо стану громадянської освіти в Україні.

3. Які інституції мають визначати зміст державної політики у галузі громадянської освіти (цілі, завдання, принципи, ціннісні засади тощо), а також відповідати за практичну реалізацію цієї політики?

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства, суб'єкти освітньої діяльності у сфері громадянської освіти, науковці.

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

(Результати експертного опитування Центру Разумкова)¹

Понад 90% експертів переконані, що в сучасних умовах протистояння російській збройній агресії доцільно активізувати процес створення в Україні цілісної системи громадянської освіти.

Три чверті експертів вважають, що «громадянська освіта» — це «практика систематичного поширення і засвоєння громадянами знань про їхні права, свободи та механізми їх здійснення, про шляхи розв'язання проблем суспільного життя, політичну систему й інститути публічного урядування, процедури їхнього функціонування і способи впливу на них, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті».

Натомість, менше 18% експертів вважають, що «громадянська освіта» — це «сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей».

Переважна більшість експертів вважають, що доросле населення України залучається до громадянської освіти лише епізодично, вона є лише формальною і охоплює здебільшого молодь, що навчається.

Також в експертному середовищі переважає думка, що в Україні не існує цілісної системи громадянської освіти, яка охоплює у т. ч. й доросле населення, вона не має системного характеру, не є ефективною і не має впливу на політичне життя в країні.

¹ Опитування проведене соціологічною службою Центру Разумкова 14 листопада – 6 грудня 2023 р. Опитано 45 експертів у сфері суспільних наук – науковці, викладачі ВНЗ, службовці органів державної влади та місцевого самоврядування, працівники освітніх установ, представники аналітичних центрів та профільних громадських об'єднань.

Невизначеною є експертна думка щодо того, чи базується громадська освіта на аналізі міжнародного та вітчизняного досвіду, і чи є вона об'єктивною та неупередженою.

Водночас майже 90% експертів упевнені, що існує нагальна або значна потреба у створенні в Україні цілісної системи громадянської освіти, яка охоплювала б у т. ч. доросле населення.

Понад три чверті експертів переконані, що систему громадянської освіти слід впроваджувати повністю нову, з урахуванням міжнародного досвіду. Менше 20% експертів вважають, що створювати потрібно систему, яка поєднуватиме існуючі (у т. ч. успадковані від радянської системи) та нові елементи.

При цьому 78% експертів вважають, що в Україні має бути створена система громадянської освіти, яка охоплюватиме усі складники системи освіти (дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійну (професійно-технічну), фахову передвищу, вищу освіту, освіту дорослих), Збройні сили та інші силові структури.

13% опитаних схиляються до думки, що громадянська освіта має бути включена до програм закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти державної форми власності, і цього достатньо.

Лише 4% експертів вважають, що держава взагалі не повинна займатися громадянською освітою.

95% експертів повністю чи скоріше згодні, що впровадження всеохоплюючої системи громадянської освіти має стати одним з пріоритетів державної політики, та що низький рівень громадянської освіти населення вже призвів до численних проблем і надалі є суттєвою перешкодою для успішного розвитку країни і суспільства. Більшість експертів також не згодні з твердженням, що сучасний стан розвитку держави і суспільства мало пов'язаний з рівнем громадянської освіти громадян.

Найбільш вагомими особливостями політичної культури громадян України, які викликають необхідність створення в Україні цілісної системи громадянської освіти, експерти вважають низький рівень знань

про політичну систему та її інститути та вразливість суспільства до популістських гасел і обіцянок. Ці відповіді дали понад три чверті опитаних експертів.

Також більшість опитаних назвали вразливість громадян України до інформаційно-психологічних операцій, пропаганди країни-агресора в період війни. Близько половини експертів дали такі відповіді, як нерозуміння громадянами механізмів представницької демократії та соціально-економічних засад і механізмів функціонування держави, патерналізм у ставленні до влади.

Від чверті до третини опитаних вказали на політичну та громадянську пасивність, політичну нетерпимість (несприйняття інших політичних поглядів), відсутність інтересу до політики та бажання розбиратися у ній.

Дві третини експертів вважають, що до здійснення громадянської освіти мають бути залучені ЗМІ усіх форм власності, у т. ч. й приватні ЗМІ. Четверть опитаних схиляються до думки, що потрібно залучати тільки ЗМІ державної та суспільної форми власності.

Водночас серед способів донесення інформації до населення в системі громадянської освіти в Україні найвище експерти оцінюють ефективність інформаційно-освітніх кампаній в соціальних мережах (середня оцінка склала 7,2 бала за шкалою від 0 до 10, де «0» означає «вкрай низький рівень ефективності», а «10» – «дуже високий рівень ефективності»).

Не набагато нижче експерти оцінюють ефективність інформаційно-освітніх кампаній у ЗМІ (6,9 бала), створення безкоштовних курсів громадянської освіти (онлайн) (6,3 бала), діяльності спеціалізованих неурядових організацій (центрів, шкіл громадянської освіти) (6,1 бала), створення безкоштовних курсів громадянської освіти (з безпосереднім відвідуванням) (6 балів).

Дещо нижче експерти оцінюють ефективність донесення інформації через створення при органах місцевого самоврядування відповідних структур (закладів, установ, центрів тощо) для всіх бажаючих (5,2 бала), або через діяльність місцевих осередків політичних партій (4,3 бала).

Якщо говорити про форми громадянської освіти у роботі з дорослим населенням, то відносно більш ефективним експерти вважають поширення освітніх матеріалів у соціальних мережах (7 балів).

Дещо нижче оцінюється ефективність проходження інтерактивних онлайн-курсів (6,2 бала), читання просвітницької літератури, статей і повідомлень на відповідну тематику та перегляду освітніх програм по телебаченню (по 6 балів).

Як ще менш ефективні були оцінені участь у виїзних сезонних (літніх) школах (5,6 бала) та відвідування факультативних занять у вільний час за місцем свого проживання (5,1 бала).

На думку експертів, вплив різних інституцій на поширення серед громадян знань про політику є не дуже значним.

Найвище оцінюють вплив ЗМІ (у т. ч. Інтернет-ЗМІ) та соціальних мереж (середні оцінки, відповідно, 6,7 та 6,6 бала за шкалою від 0 до 10, де «0» означає «відсутність впливу», а «10» означає «максимальний вплив»).

Вплив закладів освіти оцінили в середньому у 6 балів, а громадських організацій – 5,5 бала.

Вплив центральних органів влади експерти оцінили у 4,7 бала, політичних партій – у 4,4 бала, органів місцевого самоврядування – у 4,2 бала, а місцевих органів влади – у 4 бали.

Найнижче експерти оцінили вплив церкви та релігійних організацій (3,2 бала) та профспілок (2,2 бала).

Заклади освіти, на думку експертів, повинні грати найбільшу роль у системі громадянської освіти в Україні. Важливість, яку вони повинні мати, експерти оцінили найвище: в середньому у 8,3 бала за шкалою від 0 до 10, де «0» означає, що цей інститут взагалі не повинен бути залученим до системи громадянської освіти в Україні, а «10» означає, що його роль в системі громадянської освіти в Україні повинна бути провідною.

Експерти також досить високо оцінили ЗМІ (7,8 бала), громадські організації (7,7 бала), соціальні мережі (7,6 бала).

Середні оцінки очікуваної важливості центральних органів влади, ветеранських організацій та неурядових громадських організацій зі змішаним фінансуванням склали по 7,3 бала. Очікувану важливість органів місцевого самоврядування експерти в середньому оцінили у 7,1 бала, місцевих органів влади та автономних освітніх центрів з державним фінансуванням – по 6,9 бала.

Нижчими були середні оцінки очікуваної важливості політичних партій (5,8 бала), Міністерства оборони України (5,6 бала), профспілок (5,2 бала), церкви та релігійних організацій (5,2 бала).

Абсолютна більшість експертів вважають, що центральна та місцева влада, політичні партії, політики та олігархи не зацікавлені, щоб громадяни мали більше знань про політику. Відносна більшість експертів вважають, що в цьому не зацікавлені профспілки.

Зацікавлені у тому, щоб громадяни мали більше знань про політику громадські організації та ЗМІ – у цьому переконані абсолютна більшість експертів. Думки експертів щодо зацікавленості органів місцевого самоврядування розділилися.

Лише 9% опитаних експертів схиляються до думки, що загальнодержавні органи влади повинні мати визначальний вплив як на зміст громадянської освіти, так і на створення системи її інститутів.

Близько чверті респондентів вважають, що загальнодержавні органи влади мають відповідати за створення системи інститутів громадянської освіти і не мати визначального впливу на формування її змісту.

Водночас абсолютна більшість експертів упевнені, що загальнодержавні органи влади мають бути рівноправним партнером з іншими суб'єктами, у т. ч. органами місцевого самоврядування та недержавними інститутами, як у створенні системи інститутів громадянської освіти, так і у формуванні її змісту.

Менше 5% опитаних відповіли, що роль загальнодержавних органів влади як у створенні системи інститутів громадянської освіти, так і у формуванні її змісту має бути мінімізованою.

78% опитаних переконані, що система громадянської освіти має фінансуватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів фізичних та юридичних осіб, у т. ч. добровільних пожертв меценатів тощо, коштів зарубіжного походження (проектів міжнародної допомоги тощо).

Майже рівні частки експертів (9-11%) вважають, що система громадянської освіти має фінансуватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів або за бюджетні та небюджетні кошти, за винятком коштів зарубіжного походження (проектів міжнародної допомоги тощо).

Опитування засвідчило майже дзеркальний розподіл думок експертів щодо того, яка інституція мала б визначати зміст і відповідати за практичну реалізацію державної політики у сфері громадянської освіти.

Майже половина (47%) опитаних вважають, що визначати зміст державної політики у галузі громадянської освіти повинен спеціально створений колегіальний орган, з представництвом держави, політичних партій, науковців, організацій громадянського суспільства. Близько чверті опитаних вважають, що цю функцію повинне виконувати Міністерство освіти і науки України.

Водночас 40% експертів вважають, що саме Міністерство освіти і науки України повинне було б відповідати за практичну реалізацію державної політики у сфері громадянської освіти.

Близько чверті опитаних поклали б практичну реалізацію на спеціально створений колегіальний орган, з представництвом держави, політичних партій, науковців, організацій громадянського суспільства.

Решту інституцій назвали значно менше експертів як щодо визначення змісту, так і щодо практичної реалізації державної політики у сфері громадянської освіти.

84% експертів згодні з тим, що в сучасних умовах в Україні військово-патріотичне виховання має бути обов'язковою складовою громадянської освіти.

87% експертів згодні з тим, що до організації та здійснення програм, проектів та заходів з громадянської освіти мають залучатися ветерани війни проти російського агресора.

Серед напрямів національно-патріотичного виховання громадян України, пріоритетними експерти найчастіше називають популяризацію суспільно-державних (національних) цінностей України та формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації (по 87% експертів).

Також абсолютна більшість експертів називали здійснення заходів з формування оборонної свідомості та громадянської стійкості (73%), залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції гідності до здійснення заходів національно-патріотичного виховання (71%), залучення інститутів громадянського суспільства до виконання завдань національно-патріотичного виховання (69%), організацію та здійснення виховних і просвітницьких заходів (67%), залучення громадян України, насамперед дітей та молоді, до участі в заходах національно-патріотичного спрямування (59%).

Менше половини опитаних у якості пріоритетних вказали такі напрями, як залучення закордонних українців до збереження і популяризації української мови, культури, а також формування та збереження національної ідентичності (49%) та поширення знань про видатних особистостей українського державотворення (47%).

Серед напрямів громадянсько-патріотичного виховання громадян України у якості пріоритетних експерти найчастіше називають залучення громадян до активної участі в громадському житті (91%), ознайомлення громадян із засадами функціонування держави, сприяння вивченню Конституції України та законів України (78%), формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, любові до України, поваги до державних символів та державної мови (76%), популяризація історії України, зокрема боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, етапів державотворення та борців за незалежність і територіальну цілісність України, а також українців, досягнення яких увійшли до світової історії (76%), популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України (73%), формування сприйняття державної мови як національної цінності та важливого атрибута національної ідентичності (71%).

Менше половини опитаних назвали пріоритетними напрямками інформування громадян України про важливість здорового способу життя,

відповідального ставлення до свого здоров'я, навчання навичкам безпеки життєдіяльності (49%) та запобігання проявам негативної поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму, насамперед серед дітей та молоді (42,2%).

Пріоритетними напрямками військово-патріотичного виховання громадян України більшість експертів назвали залучення громадян до сприяння безпеці і обороні України (80%), підготовку кваліфікованого кадрового потенціалу з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції гідності з подальшим їх залученням до організації та здійснення освітньої діяльності з початкової військової підготовки, реалізації програм, проєктів та заходів військово-патріотичного виховання (73%), формування оборонної свідомості (71%), розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, технічної творчості та інновацій (69%), популяризацію військової служби (62%), широке залучення школярів до загальнодержавних, регіональних та місцевих заходів військово-патріотичного виховання (58%).

Дещо більше третини опитаних (38%) як пріоритет вказали обов'язкове викладання предмета «Захист України» під час здобуття профільної середньої освіти.

ЯКЕ З ВИЗНАЧЕНЬ КРАЩЕ ВІДОБРАЖАЄ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА»?

% опитаних експертів

Громадянська освіта – це практика систематичного поширення і засвоєння громадянами знань про їхні права, свободи та механізми їх здійснення, про шляхи розв’язання проблем суспільного життя, політичну систему й інститути публічного урядування, процедури їхнього функціонування і способи впливу на них, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті	75,6
Громадянська освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов’язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей	17,8
Важко відповісти	6,6

Грудень 2023 р.

ЧИ МАЮТЬ ВІДРІЗНЯТИСЯ ПРІОРИТЕТИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВИТИ У МИРНИЙ ЧАС І ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ?

% опитаних експертів

Грудень 2023 р.

ЯКИЙ З ТРЬОХ ЗГАДАНИХ НИЖЧЕ СКЛАДНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ Є ПРІОРИТЕТНИМ В УМОВАХ ВІЙНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОГО АГРЕСОРА?

% опитаних експертів

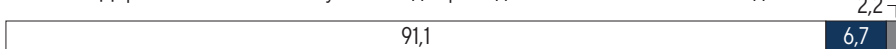
Грудень 2023 р.

ЯК ВИ МОЖЕТЕ ОХАРАКТЕРИЗУВАТИ СУЧАСНИЙ СТАН ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ?

% опитаних експертів

Доросле населення залучається до громадянської освіти лише епізодично

Охоплює здебільшого молодь, що навчається

Ефективність громадянської освіти та її вплив на політичне життя є незначним

Є системною лише на рівні формальної освіти

Лише формально присутня в закладах освіти

Базується на аналізі міжнародного та вітчизняного досвіду

Об'єктивна, неупереджена

Є ефективною і має вплив на політичне життя в країні

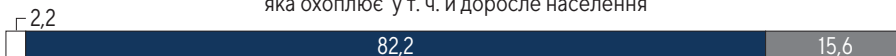
Має системний характер

Охоплює всі верстви і вікові групи населення

Існує цілісна система громадянської освіти, яка охоплює у т. ч. й доросле населення

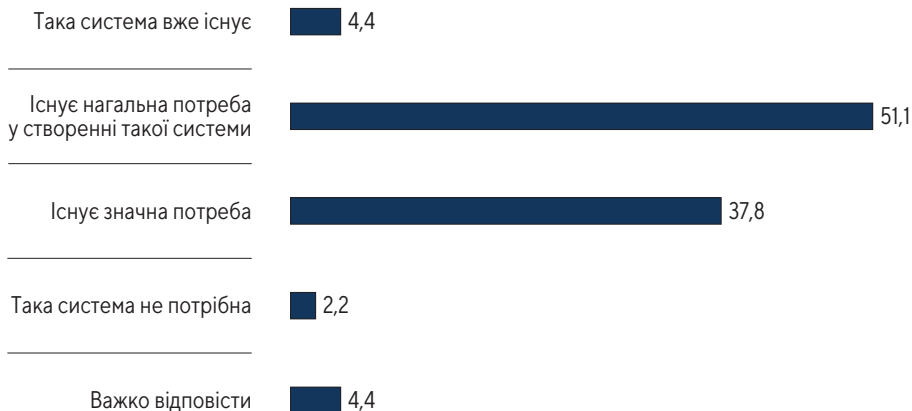

□ Згоден ■ Не згоден ▒ Важко відповісти

Грудень 2023 р.

ЧИ ІСНУЄ ПОТРЕБА У СТВОРЕННІ В УКРАЇНІ ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ, ЯКА ОХОПЛЮВАЛА Б У Т. Ч. ДОРΟΣЛЕ НАСЕЛЕННЯ?

% опитаних експертів

Грудень 2023 р.

ЯКЩО ВПРОВАДЖУВАТИ СИСТЕМУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ, ТО ЦЕ МАЄ БУТИ ...

% опитаних експертів

Грудень 2023 р.

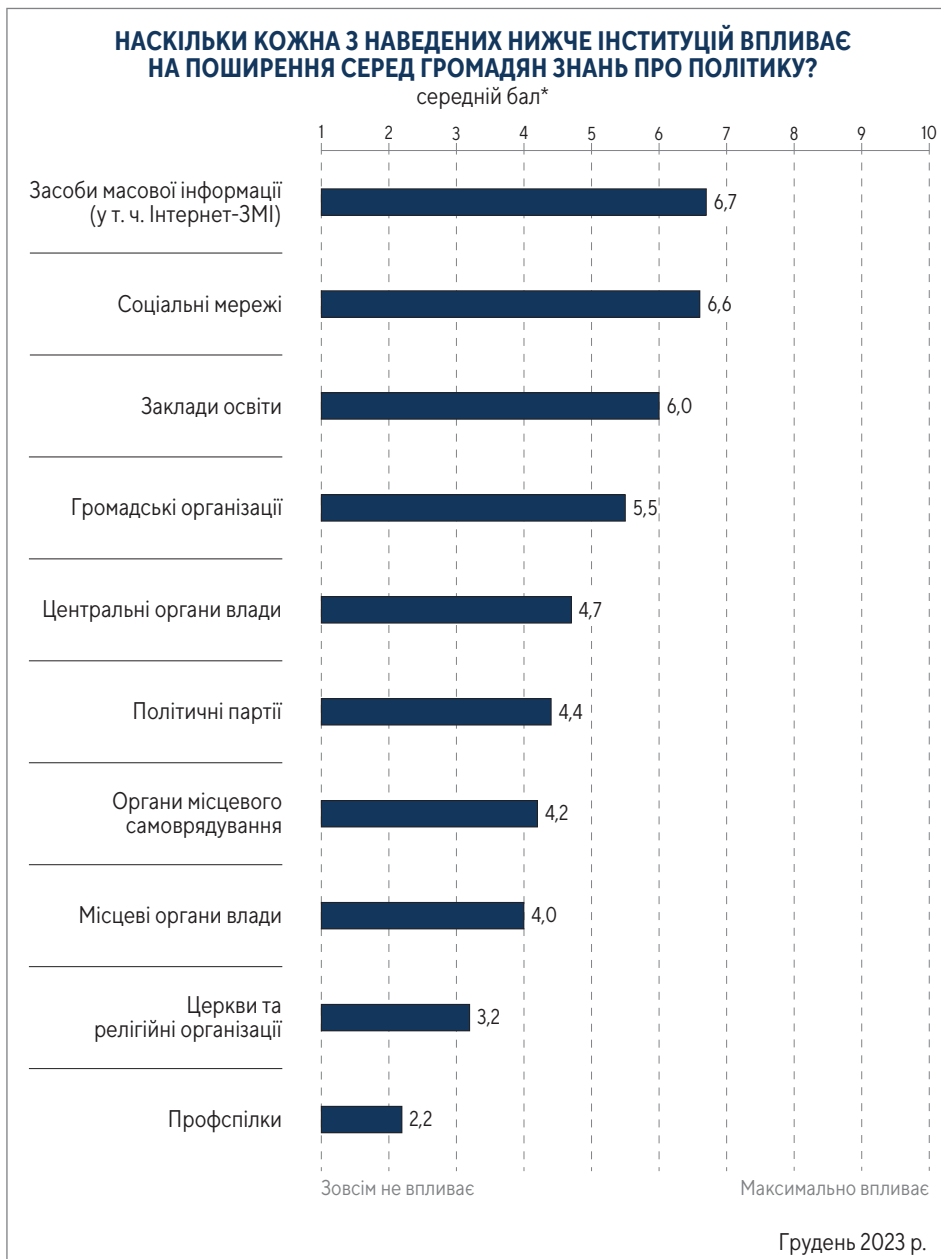

ЯКІ З ПЕРЕЛІЧЕНИХ НИЖЧЕ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ Є НАЙБІЛЬШ ВАГОМИМИ ПРИЧИНАМИ ДЛЯ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ?

% опитаних експертів

Грудень 2023 р.

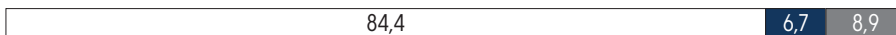
* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де «1» зовсім не впливає, а «10» – максимально впливає.

НАСКІЛЬКИ ЗАЦІКАВЛЕНИЙ КОЖЕН З ПЕРЕЛІЧЕНИХ СУБ'ЄКТІВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ТОМУ, ЩОБ ГРОМАДЯНИ МАЛИ БІЛЬШЕ ЗНАТЬ ПРО ПОЛІТИКУ?

% опитаних експертів

Громадські організації

Засоби масової інформації

Органи місцевого самоврядування

Політичні партії

Центральні органи влади

Місцеві органи влади

Політики

Профспілки

Олігархи

□ Зацікавлені ■ Не зацікавлені ▒ Важко відповісти

Грудень 2023 р.

ЯКОЮ МІРОЮ ВИ ЗГОДНІ ЧИ НЕ ЗГОДНІ З КОЖНИМ ІЗ НАСТУПНИХ ТВЕРДЖЕНЬ?					
% опитаних експертів					
	Згоден	Скоріше згоден	Скоріше не згоден	Не згоден	Важко відповісти
Впровадження всеохоплюючої системи громадянської освіти має стати одним з пріоритетів державної політики	75,6	20,0	2,2	0,0	2,2
Низький рівень громадянської освіти населення вже призвів до численних проблем і надалі є суттєвою перешкодою для успішного розвитку країни і суспільства	57,8	37,8	4,4	0,0	0,0
Сучасний стан розвитку держави і суспільства мало пов'язаний з рівнем громадянської освіти громадян	13,3	13,3	31,1	42,2	0,0

Грудень 2023 р.

НАСКІЛЬКИ МОЖЕ БУТИ ЕФЕКТИВНИМ КОЖЕН ІЗ СПОСОБІВ ДОНЕСЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ДО НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ?	
середій бал*	
	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
Інформаційно-освітні кампанії в соціальних мережах	7,2
Інформаційно-освітні кампанії у ЗМІ	6,9
Створення безкоштовних курсів громадянської освіти (онлайн)	6,3
Діяльність спеціалізованих неурядових організацій (центрів, шкіл громадянської освіти)	6,1
Створення безкоштовних курсів громадянської (з безпосереднім відвідуванням)	6,0
Створення при органах місцевого самоврядування відповідних структур (закладів, установ, центрів тощо) для всіх бажаючих.	5,2
Діяльність місцевих осередків політичних партій	4,3

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де «1» означає вкрай низький рівень ефективності, а «10» – дуже високий рівень ефективності.

Грудень 2023 р.

ЯКИЙ ПІДХІД ДО ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ВИ ПІДТРИМАЛИ Б?

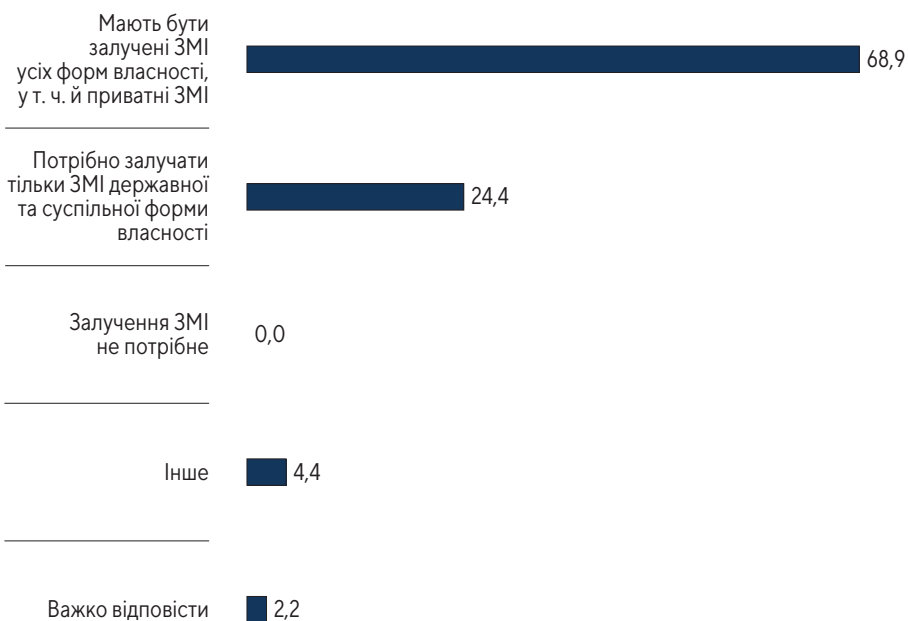
% опитаних експертів

Має бути створена система громадянської освіти, яка охоплюватиме усі складники системи освіти (дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійну (професійно-технічну), фахову передвищу, вищу освіту, освіту дорослих), Збройні сили та інші силові структури	77,8
Громадянська освіта має бути включена до програм закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти державної форми власності, і цього достатньо	13,3
Держава не повинна займатись громадянською освітою	4,4
Інше	2,2
Важко відповісти	2,2

Грудень 2023 р.

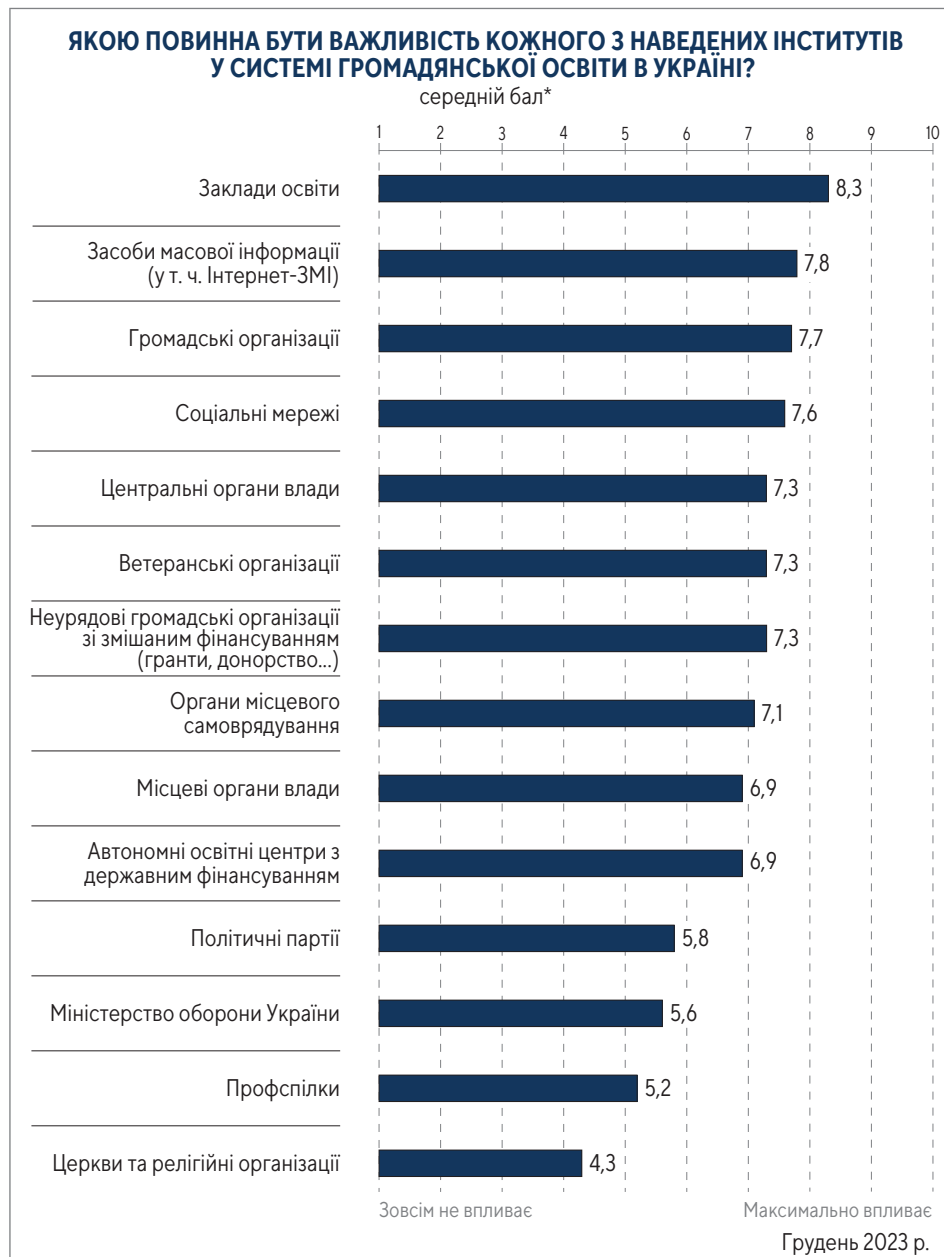
ЧИ МАЮТЬ ЗМІ ЗАЛУЧАТИСЬ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ?

% опитаних експертів

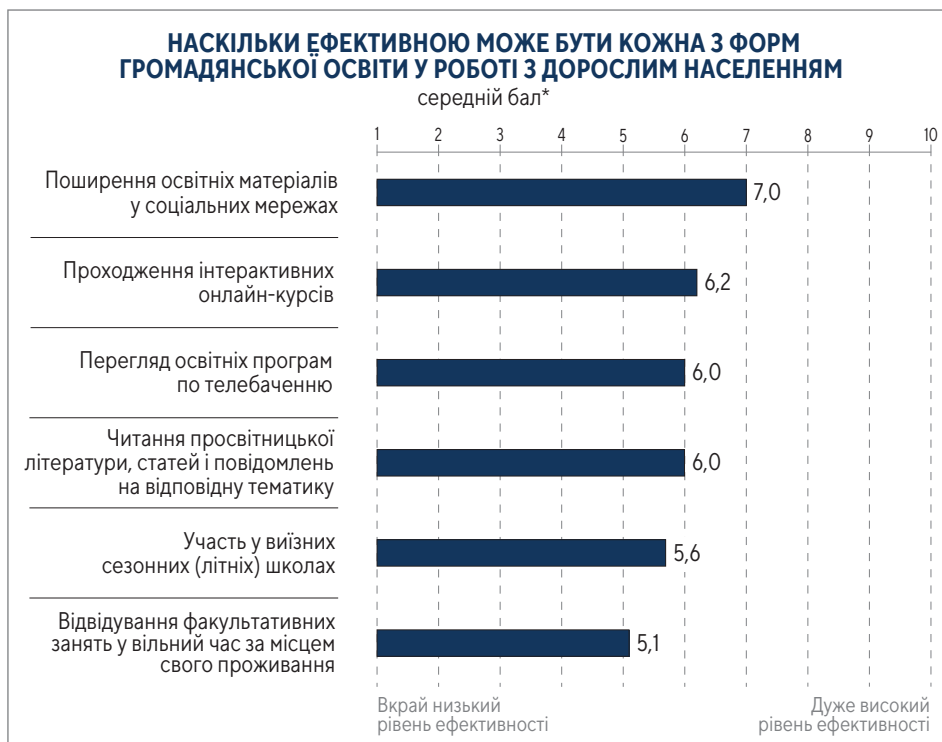

Грудень 2023 р.

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де «1» зовсім не впливає, а «10» – максимально впливає.

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де «1» зовсім вкрай низький рівень ефективності, а «10» – дуже високий рівень ефективності.

Грудень 2023 р.

ЯКИЙ З ПІДХОДІВ ДО РОЛІ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ВИ Б ПІДТРИМАЛИ?

% опитаних експертів

Загальнодержавні органи влади мають бути рівноправним партнером з іншими суб'єктами, у т. ч. органами місцевого самоврядування та недержавними інститутами, як у створенні системи інститутів громадянської освіти, так і у формуванні її змісту	60,0
Загальнодержавні органи влади мають відповідати за створення системи інститутів громадянської освіти і не мати визначального впливу на формування її змісту	26,7
Загальнодержавні органи влади повинні мати визначальний вплив як на зміст громадянської освіти, так і на створення системи її інститутів	8,9
Роль загальнодержавних органів влади як у створенні системи інститутів громадянської освіти, так і у формуванні її змісту, має бути мінімізована	4,4
Інше	0,0
Важко відповісти	0,0

ЯКИЙ З ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ВИ Б ПІДТРИМАЛИ?

% опитаних експертів

Система громадянської освіти має фінансуватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів фізичних та юридичних осіб, інших коштів не заборонених законодавством, у т. ч. із залученням добровільних пожертв меценатів, коштів зарубіжного походження (проектів міжнародної допомоги тощо)	77,8
Система громадянської освіти має фінансуватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів фізичних та юридичних осіб, у тому числі добровільних пожертв меценатів тощо, але без залучення коштів зарубіжного походження (проектів міжнародної допомоги тощо)	11,1
Система громадянської освіти має фінансуватися за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів	8,9
Система громадянської освіти має фінансуватися за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб без залучення коштів державного та місцевих бюджетів	2,2
Система громадянської освіти має фінансуватися виключно з державного бюджету	0,0
Важко відповісти	0,0

ЯКА З ПЕРЕЛІЧЕНИХ НИЖЧЕ ІНСТИТУЦІЙ МАЛА БИ ВИЗНАЧАТИ ЗМІСТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ГАЛУЗІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ (ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ, ПРИНЦИПИ, ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ТОЩО)?

% опитаних експертів

Міністерство освіти і науки України	24,4
Спеціально створений колегалійний орган, з представництвом держави, політичних партій, науковців, організацій громадянського суспільства.	46,7
Міністерство культури та інформаційної політики України	6,7
Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;	6,7
Міністерство молоді та спорту України	0,0
Державна служба України з етнополітики та свободи совісті	0,0
Український інститут національної пам'яті	0,0
Окремий, спеціально створений центральний орган виконавчої влади	0,0
Інше	11,1
Важко відповісти	4,4

Грудень 2023 р.

**ЯКА З ПЕРЕЛІЧЕНИХ НИЖЧЕ ІНСТИТУЦІЙ МАЛА БИ ВІДПОВІДАТИ
ЗА ПРАКТИЧНУ РЕАЛІЗАЦІЮ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
У СФЕРІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ?**

% опитаних експертів

Міністерство освіти і науки України	40,0
Спеціально створений колегіальний орган, з представництвом держави, політичних партій, науковців, організацій громадянського суспільства	26,7
Міністерство культури та інформаційної політики України	8,9
Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності	8,9
Державна служба України з етнополітики та свободи совісті	2,2
Міністерство молоді та спорту України	0,0
Український інститут національної пам'яті	0,0
Окремий, спеціально створений центральний орган виконавчої влади	0,0
Інше	6,7
Важко відповісти	6,7

**ЧИ ЗГОДНІ ВИ З ТИМ, ЩО В СУЧАСНИХ УМОВАХ В УКРАЇНІ
ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЄ БУТИ
ОБОВ'ЯЗКОВОЮ СКЛАДОВОЮ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ?**

% опитаних експертів

Грудень 2023 р.

ЧИ ЗГОДНІ ВИ З ТИМ, ЩО ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ПРОГРАМ, ПРОЄКТІВ ТА ЗАХОДІВ З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ МАЮТЬ ЗАЛУЧАТИСЯ ВЕТЕРАНИ ВІЙНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОГО АГРЕСОРА?

% опитаних експертів

Грудень 2023 р.

ЯКІ З НАЗВАНИХ НАПРЯМІВ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ МАЮТЬ БУТИ ПРІОРИТЕТНИМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ?*

% опитаних експертів

Популяризація суспільно-державних (національних) цінностей України	86,7
Формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації	86,7
Здійснення заходів з формування оборонної свідомості та громадянської стійкості	73,3
Залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до здійснення заходів національно-патріотичного виховання	71,1
Залучення інститутів громадянського суспільства до виконання завдань національно-патріотичного виховання	68,9
Організація та здійснення виховних і просвітницьких заходів	66,7
Залучення громадян України, насамперед дітей та молоді, до участі в заходах національно-патріотичного спрямування	57,8
Залучення закордонних українців до збереження і популяризації української мови, культури, а також формування та збереження національної ідентичності	48,9
Поширення знань про видатних особистостей українського державотворення	46,7
Інше	4,4
Жоден з наведених	0,0
Важко відповісти	2,2

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Грудень 2023 р.

ЯКІ З НАЗВАНИХ НАПРЯМІВ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ МАЮТЬ БУТИ ПРІОРИТЕТНИМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ? % опитаних експертів	
Залучення громадян до активної участі в громадському житті	91,1
Ознайомлення громадян, насамперед дітей та молоді, із засадами функціонування держави, сприяння вивченню Конституції України та законів України	77,8
Формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, любові до України, поваги до державних символів та державної мови	75,6
Популяризація історії України, зокрема боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, етапів державотворення та борців за незалежність і територіальну цілісність України, а також українців, досягнення яких увійшли до світової історії	75,6
Популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України	73,3
Формування сприйняття державної мови як національної цінності та важливого атрибута національної ідентичності	71,1
Інформування громадян України про важливість здорового способу життя, відповідального ставлення до свого здоров'я, навчання навичкам безпеки життєдіяльності	48,9
Запобігання проявам негативної поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму, насамперед серед дітей та молоді	42,2
Інше	6,7
Жоден з наведених	2,2
Важко відповісти	2,2

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Грудень 2023 р.

ЯКІ З НАЗВАНИХ НАПРЯМІВ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ МАЮТЬ БУТИ ПРІОРИТЕТНИМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ?

% опитаних експертів

Залучення громадян до сприяння безпеці і обороні України	80,0
Підготовка кваліфікованого кадрового потенціалу з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності з подальшим їх залученням до організації та здійснення освітньої діяльності з початкової військової підготовки, реалізації програм, проектів та заходів військово-патріотичного виховання;	73,3
Формування оборонної свідомості	71,1
Розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, технічної творчості та інновацій	68,9
Популяризація військової служби	62,2
Широке залучення школярів до загальнодержавних, регіональних та місцевих заходів військово-патріотичного виховання	57,8
Обов'язкове викладання предмета «Захист України» під час здобуття профільної середньої освіти	37,8
Інше	2,2
Жоден з наведених	0,0
Важко відповісти	4,4

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Грудень 2023 р.

ЧИ ДОЦІЛЬНО В СУЧАСНИХ УМОВАХ ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЙСЬКІЙ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ АКТИВІЗУВАТИ ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ?

% опитаних експертів

Грудень 2023 р.

ГРОМАДЯНИ І ПОЛІТИКА: ІНТЕРЕС ДО ПОЛІТИКИ, ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ, ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

(Матеріали загальнонаціонального соціологічного опитування)

Центр Разумкова впродовж багатьох років досліджує процеси розвитку політичної культури українського суспільства¹. Зокрема, за результатами дослідження, проведеного у 2017 р., були зроблені висновки відносно незадовільного стану політичної культури, базових знань і компетенцій українських громадян у сферах, які стосуються прав та свобод людини та громадянина, державного устрою, політичної системи, що «сприяє зростанню недовіри до держави та її ключових інститутів, відчуженню громадян від політики і громадського життя, формує пасивну поведінку в суспільно-політичних процесах»².

У 2019 р. для оцінки поточного рівня політичної освіченості громадян України, їх ставлення до політичних інститутів, процесів і цінностей, громадянської залученості, оцінки суспільної потреби у знаннях про політику, Центром Разумкова було проведено загальнонаціональне опитування громадської думки³.

¹ Матеріали дослідження див.: Національна безпека і оборона, № 3-4, 2017 р. – Центр Разумкова, http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD171-172_2017_ukr.pdf.

² Див.: Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, № 3-4, 2017 р., с. 110.

³ Див.: Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. – Центр Разумкова, 2019 р. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf.

У вересні 2023 р. Центром Разумкова також було проведене соціологічне дослідження, що стосується проблем розвитку громадянської активності, громадянської освіти⁴, аналіз результатів якого наводиться нижче⁵.

ІНТЕРЕС ДО ПОЛІТИКИ ТА СТУПІНЬ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПОЛІТИЦІ

Інтерес до політики, який був дуже високий у 2004 р., коли відбувалися бурхливі політичні процеси, пов'язані з президентськими виборами та Помаранчевою революцією (тоді інтерес до політики висловили 63% опитаних), у наступні роки поступово знижувався (що можна вважати ознакою посилення політичної апатії в суспільстві), досягши мінімального рівня у 2012 р. (тоді лише 32% опитаних висловили інтерес до політики). Після Революції Гідності інтерес до політичних процесів дещо посилювався (у 2017 р. нею цікавилися 38% опитаних) та істотно зріс у 2019 р. (рік проведення президентських та парламентських виборів), частка тих, хто цікавиться політикою, зросла до 54,5%.

У 2023 р. цей показник зріс ще більше до 62% (12% — дуже цікавляться політикою, 50% — скоріше цікавляться). Натомість 26% респондентів скоріше не цікавляться політикою, і 8,5% — зовсім не цікавляться.

⁴ У цьому виданні терміни «громадянська» та «політична» освіта вживаються як синонімічні, за винятком випадків, де питання їх співвідношення розглядається спеціально.

⁵ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 27 вересня 2023 р. Опитування проводилося методом face-to-face у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій обл. та м. Києві (у Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Херсонській обл. — лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії).

Опитування проводилося за стратифікованою багатоступеневою вибіркою із застосуванням випадкового відбору на перших етапах формування вибірки та квотного методу відбору респондентів на заключному етапі (коли здійснювався відбір респондентів за статево-віковими квотами). Структура вибіркової сукупності відтворює демографічну структуру дорослого населення територій, на яких проводилося опитування, станом на початок 2022 р. (за віком, статтю, типом поселення).

Опитано 2 016 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Разом з тим, додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема, вимушеною евакуацією мільйонів громадян.

Порівняно з 2019 р. інтерес до політики більшою мірою виріс серед жінок (з 49% до 59%), ніж серед чоловіків (з 61% до 65%), проте серед чоловіків залишається дещо вищим, ніж серед жінок.

На інтерес до політики впливають також вік і освіта. Як і в попередні роки, що старші респонденти, то більше вони цікавляться політикою (серед тих, кому від 18 до 29 років, цікавляться політикою 50%, тоді як серед тих, кому 60 і більше років – 67%).

Респонденти із загальною середньою освітою цікавляться політикою менше (54%), ніж респонденти з середньою спеціальною (61%) та вищою освітою (67%). Найбільшою мірою політикою цікавляться жителі Центрального регіону (67%), найменшою Східного регіону (54%)⁶. Східний регіон – єдиний серед регіонів, де інтерес до політики порівняно з 2019 р. статистично значуще не змінився (в інших регіонах він зріс).

Серед причин відсутності інтересу до політики респонденти найчастіше називали достатність наявного рівня знань про неї (31,5%), нестачу часу (24%) та те, що таким людям як вони, важко щось зрозуміти в політиці (23%). Для 15% опитаних політика надто нудна, а 12% байдуже, що в ній відбувається.

У понад половини опитаних хоча б час від часу виникають проблеми з розумінням української політики. 33% опитаних відповідають, що їм часто або дуже часто здається, що вони не можуть зрозуміти, що в ній відбувається (у 2019 р. таких було менше – 26%), з 37% опитаних таке трапляється час від часу (стільки ж було і в 2019 р.). 26% респондентів відповіли що це буває рідко або взагалі ніколи (у 2019 р. – 32%).

Труднощі з розумінням української політики частіше відчувають жінки, ніж чоловіки (відповідно 36% і 29% відповідають, що це з ними трапляється часто або дуже часто). Чим вищим є рівень освіти громадян, тим рідше це з ними трапляється (частка тих, хто відповідає, що це буває рідко або взагалі

⁶ **Західний регіон:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька обл.; **Центральний:** Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська обл. та м.Київ; **Південний:** Миколаївська, Одеська, Херсонська обл., **Східний:** Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Донецька та Луганська обл. Регіональна належність респондентів визначалася за місцем їхнього проживання до 24 лютого 2022 р.

ніколи, зростає від 23% серед тих, хто має лише загальну середню освіту, до 30% серед респондентів з вищою освітою).

На запитання, наскільки важко респондентам визначити власну позицію з політичних проблем, майже половина опитаних (48%) обрали відповідь «інколи важко, інколи легко». Натомість, для 23% респондентів визначити власну позицію «важко або дуже важко», а для 22% – навпаки, «легко або дуже легко».

Жінки дещо частіше, ніж чоловіки, обирають варіанти «важко» і «дуже важко» (відповідно 27% і 19%), і рідше «легко» і «дуже легко» (відповідно 18% і 27%). Чим вищим є освітній рівень респондентів, тим частіше вони відповідають, що їм «легко» або «дуже легко» визначити власну позицію з політичних проблем (від 17,5% серед тих, хто має загальну середню освіту, до 27,5% серед тих, хто має вищу освіту, і тим рідше, що їм це робити «важко» або «дуже важко» (відповідно 30% і 19%)).

49,5% опитаних висловили бажання краще розбиратися в політиці. Не хотіли б цього 37% опитаних. Серед тих, що відповідають, що їм «легко» або «дуже легко» визначити власну позицію з політичних проблем, 52% хотіли б краще розбиратися в політиці, тоді як серед тих, хто відповідає, що їм це робити «важко» або «дуже важко» – лише 44%. Тобто, можна припустити, що нижчий рівень компетентності в політиці значною мірою зумовлений відсутністю інтересу до неї.

Чим вищим є рівень освіти респондентів, тим частіше вони висловлюють бажання краще розбиратися в політиці (їх частка зростає від 41% серед тих, хто має загальну середню освіту, до 55% серед тих, хто має вищу освіту).

Східний регіон – єдиний з-поміж регіонів, де частка тих, хто не хотів би краще розбиратися в політиці (48%), перевищує частку тих, хто хотів би (41%). Якщо серед україномовних респондентів (тих, хто вдома переважно спілкується українською мовою) частка тих, хто хотів би краще розбиратися в політиці, істотно перевищує частку тих, хто не хотів би (відповідно 51,5% і 35%), то серед російськомовних навпаки, дещо більше тих, хто не хотів би (відповідно 41,5% і 46%).

Порівняно з 2019 р. істотно зросла частка тих, хто відповідає, що у більшості випадків користуються кількома джерелами інформації про одну і ту

саму політичну подію з різних джерел для співставлення різних оцінок цієї події (з 21% до 32%), з 16% до 21,3% зросла частка тих, хто робить це часто, з 31% до 27% зменшилася частка тих, хто робить це рідко, з 26% до 13% — частка тих, хто не робить це ніколи або майже ніколи. Тобто можна говорити про зростання прагнення отримувати інформацію з різних джерел, що, безумовно, сприяє зростанню рівня політичної компетентності.

Серед тих, хто у більшості випадків користується різними джерелами інформації про одну і ту саму політичну подію, 19% відповідають, що їм важко визначити власну позицію з політичних проблем, тоді як серед тих, хто ніколи або майже ніколи не прагне отримувати інформацію з різних джерел, таких істотно більше — 39%.

Порівняно з 2019 р. зросла частка тих, хто у більшості випадків користується кількома джерелами інформації як серед чоловіків (з 25% до 35%), так і серед жінок (з 18,5% до 29%). Зростання частки тих, хто намагається отримати інформацію з різних джерел, відбулося у всіх вікових групах і зараз у всіх вікових групах частка тих, хто у більшості випадків користується кількома джерелами інформації або робить це часто, становить більше половини представників відповідних груп.

Якщо серед респондентів, які мають загальну середню освіту, порівняно з 2019 р. частка тих, хто відповідає, що у більшості випадків користуються кількома джерелами інформації про одну і ту саму політичну подію з різних джерел, статистично значуще не змінилася (13% у 2019 р. і 17,5% у 2023 р.), хто серед респондентів зі спеціальною середньою та вищою освітою вона істотно зросла (наприклад, серед тих, хто має вищу освіту з 23% до 40%).

Якщо у 2019 р. найбільш популярним джерелом інформації про політику було телебачення, послугами якого користувалися 76% опитаних, то у 2023 р. частка тих, хто зазначив, що зазвичай отримує політичну інформацію із цього джерела, знизилася до 54%. Натомість на перше місце вийшли соціальні мережі (61%), тоді як у 2019 р. на них як переважне джерело політичної інформації вказали лише 32% опитаних. Частка інтернет-видань залишилася незмінною (36%), 34% опитаних вказали на месенджери як переважне джерело інформації, 32% — розповіді знайомих. З 9% до 23% зросла частка тих, хто відповів, що зазвичай отримує інформацію із блогів експертів, з 14% до 18% — з радіопередач, з 6% до 13%

з вебсторінок аналітичних центрів, наукових установ. Статистично значуще не змінилася (відповідно 13,5% і 12%) частка тих, хто отримує інформацію з друкованих видань (газет, журналів).

Соціальними мережами частіше користуються представники молодших та середніх вікових груп (від 70 до 76%), тоді як, наприклад, серед представників найстаршої вікової групи (60 років і старші) – лише 37%. Те ж саме стосується месенджерів, інтернет-видань, вебсторінок аналітичних центрів, наукових установ, блогів експертів. І чим старші респонденти, тим частіше вони користуються телебаченням (частка таких зростає від 28% у наймолодшій віковій групі до 77% у найстаршій), радіо (відповідно 9% і 28,5), друкованими виданнями (відповідно 6% і 17%).

Сільські жителі частіше, ніж міські, використовують «традиційні» джерела інформації, такі як телебачення (відповідно 62,5% і 50%), радіо (відповідно 21,5% і 16%), друковані видання (відповідно 15% і 10%). Тоді як міські жителі частіше, ніж сільські, користуються соціальними мережами (відповідно 64% і 56%), месенджерами (відповідно 36% і 31%), інтернет-виданнями (відповідно 38% і 32%), вебсторінками аналітичних центрів, наукових установ (відповідно 14% і 10%).

У 2019 р. відносна більшість (42%) опитаних відповідали, що отримують із засобів масової інформації переважно негативну інформацію про політичне життя в Україні. Ще 30% тоді назвали інформацію збалансованою, і 10% – переважно позитивною. У 2023 р. зросла (до 37%) частка респондентів, які відповідають, що отримувана інформація є збалансованою, та тих, хто отримує переважно позитивну інформацію (до 13%) і дещо зменшилася частка тих, хто отримує переважно негативну інформацію (до 38,5%). Отже, зараз частки тих, хто відповідає, що отримує збалансовану і негативну інформацію, статистично значуще не відрізняються.

При цьому респонденти, які отримують інформацію із соціальних мереж, значно частіше, ніж ті, хто не отримує інформацію з цього джерела, відповідають, що вона є збалансованою (відповідно 41% і 30%). Це ж саме стосується інтернет-видань (відповідно 43% і 33%), вебсторінок аналітичних центрів, наукових установ (відповідно 44% і 35,5%), блогів експертів (відповідно 43% і 35%).

Ті, хто отримує переважно негативну інформацію про політичне життя в Україні, помітно рідше, ніж ті, хто отримує переважно позитивну або збалансовану інформацію, висловлюють бажання краще розбиратися в політиці (відповідно 42%, 53% і 59%).

На думку більшості респондентів, громадяни не мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитись захищати свої права і контролювати владу («ні» відповіли 29% опитаних, «скоріше ні» – 34,5%). Понад чверть опитаних мають протилежну думку («так» – 12%, «скоріше так» – 17%). За чотири роки (порівняно з 2019 р.) ситуація у цій сфері практично не змінилася.

Чим частіше респонденти користуються різними джерелами для отримання політичної інформації, тим частіше вони відповідають, що мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитись захищати свої права і контролювати владу (їх частка зростає від 20% серед тих, хто ніколи або майже ніколи не користується різними джерелами, до 38,5% серед тих, хто у більшості випадків користується кількома джерелами інформації про подію). Ті, хто хотів би краще розбиратися в політиці, частіше, ніж ті, хто не має такого бажання, відповідають, що мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитись захищати свої права і контролювати владу (відповідно 33% і 25%).

Жителі Південного та Східного регіонів частіше, ніж жителі Західного і Центрального регіонів, відповідають, що мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитися захищати свої права і контролювати владу (відповідно 38%, 34%, 28% і 25%).

Чим вищим є освітній рівень респондентів, тим частіше вони дають ствердні відповіді на це запитання (від 23% серед тих, хто має загальну середню освіту, до 33% серед респондентів з вищою освітою).

У 2023 р. порівняно з 2019 р. менше стало тих громадян, які не читали Конституцію України (чи навіть не читали про її зміст у ЗМІ) (з 43% до 32%), переважно через те, що зросла частка тих, хто відповідає, що читав окремі розділи Конституції (з 32% до 39%). Статистично значуще не змінилася частка тих, хто читав Конституцію повністю (відповідно 11% і 13%), і мало змінилася частка тих, хто читав про Конституцію у ЗМІ (відповідно 10,5% і 13%).

Серед представників найстаршої вікової групи менше, ніж серед представників інших вікових груп, тих, хто відповідає, що читав окремі розділи Конституції (33%, тоді як в інших вікових групах – від 39% до 43%).

Зі зростанням рівня освіти респондентів зростає як частка тих, хто читав Конституцію повністю (з 8% серед тих, хто має загальну середню освіту, до 19,5% серед тих, хто має вищу освіту), так і тих, хто читав окремі її розділи (з 30% до 42,5%).

Ті, хто хотів би краще розбиратися в політиці, частіше, ніж ті, хто не має такого бажання, відповідають, що читали повністю текст Конституції (відповідно 15,5 і 10,5%) або читали окремі розділи (відповідно 44% і 33%).

Чим частіше респонденти користуються різними джерелами для отримання політичної інформації, тим частіше вони відповідають, що читали повністю текст Конституції (їх частка зростає від 6% серед тих, хто ніколи або майже ніколи не користується різними джерелами інформації, до 16% серед тих, хто у більшості випадків користується кількома джерелами інформації), або читали окремі її розділи (відповідно 18% і 48,5%).

Респондентів запитували, наскільки, на їхню думку, ті чи інші соціальні інститути (чи суб'єкти) зацікавлені у тому, щоб громадяни мали більше знань про політику. Серед зацікавлених найчастіше називали громадські організації (50,5%) та засоби масової інформації (50%), рідше – центральні органи влади (25%), місцеві органи влади (24%), профспілки (24%), політики (23%), політичні партії (23%), а найрідше олігархи (8%). Якщо порівнювати ці відповіді з тими, що були отримані у 2019 р., то зацікавленість більшості інститутів та суб'єктів (крім профспілок) респонденти у 2023 р. оцінюють вище, що, швидше за все, відображає загальну зміну соціально-психологічної атмосфери в суспільстві.

Про пов'язаність цих оцінок з довірою до влади, свідчить той факт, що, наприклад, оцінка зацікавленості більшості інститутів тим вища, чим вища довіра до Президента України. Так, оцінка зацікавленості громадських організацій у тому, щоб громадяни мали більше знань про політику, зростає від 31% серед тих, хто зовсім не довіряє Президенту, до 62% серед тих, хто повністю йому довіряє, а оцінка зацікавленості засобів масової інформації – відповідно з 33% до 63%.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ

Частка тих, хто відповідає, що залучений до активної громадської діяльності, зросла порівняно з 2019 р. з 10% до 18%. Залученість до громадської діяльності істотно підвищується із зростанням рівня освіти респондентів – із 10% серед тих, хто має загальну середню освіту, до 25% серед тих, хто має вищу освіту. Жителі сіл вказують на свою залученість до громадської діяльності частіше, ніж жителі міст (відповідно 23% і 15%), люди з високими доходами частіше, ніж люди з низькими доходами (11% серед тих, хто відповідає, що «ледве зводить кінці з кінцями», і 20% серед тих, хто відповідає, що «живе забезпечено»).

Ті респонденти, які відповідають, що хотіли б краще розбиратися в політиці, частіше залучені до громадської діяльності, ніж ті, хто не висловлює такого бажання (відповідно 25% і 11%).

Частка тих, хто висловлює готовність об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів, порівняно з 2019 р. зросла з 30% до 44%. Готовність до цього висловили 84% тих, хто вже залучений до активної громадської діяльності, і 34% тих, хто до неї не залучений (що може свідчити про потенціал розвитку громадянської активності). Ті респонденти, які відповідають, що хотіли б краще розбиратися в політиці, частіше висловлюють готовність об'єднуватися з іншими громадянами, ніж ті, хто не висловлює такого бажання (відповідно 59% і 28%).

Серед чоловіків частка готових до об'єднання в громадські організації дещо вища, ніж серед жінок (46% проти 41,5%). Готовність до такого об'єднання менше виражена у найстаршій віковій групі (35%, тоді як в інших вікових групах – від 45% до 49%). Частіше вона висловлюється жителями Західного і Центрального регіонів (відповідно 45,5% і 46%), ніж Південного та Східного регіонів (відповідно 38% і 39%). Сільськими жителями частіше, ніж міськими (відповідно 51% і 40%). Людьми з високими доходами частіше, ніж тими, у кого низькі доходи (40% серед тих, хто відповідає, що «ледве зводить кінці з кінцями», і 50% серед тих, хто відповідає, що «живе забезпечено»). Тим частіше, чим вищим є рівень освіти (від 33% серед тих, хто має загальну середню освіту, до 50% серед тих, хто має вищу освіту).

50% опитаних стверджують, що практично завжди беруть участь у виборах, які відбуваються в країні (загальнонаціональних або місцевих), ще 30,5% відповіли, що частіше беруть участь, 10,5% – частіше не беруть участі, 5% – практично ніколи не беруть участі.

Громадяни, які відповідають, що їм легко визначити власну позицію з політичних проблем, частіше, ніж ті, хто відповідає, що їм важко її визначити, практично завжди беруть участь у виборах (відповідно 61% і 44%). Так само, як і ті респонденти, які висловлюють готовність об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів, порівняно з тими, хто не висловлює такої готовності (відповідно 54% і 45% завжди беруть участь у виборах). Ті, хто хоче краще розбиратися в політиці, порівняно з тими, хто не висловлює такого бажання, частіше завжди беруть участь у виборах (відповідно 57% і 42%).

Жінки частіше, ніж чоловіки, відповідають, що практично завжди беруть участь у виборах (відповідно 54% і 46%), чим молодші респонденти, тим рідше вони відповідають, що завжди беруть участь у виборах (частка таких зменшується від 62% серед тих, кому 60 і більше років, до 29% серед тих, хто молодший 30 років). Частка тих, хто завжди бере участь у виборах у Східному регіоні нижча (44%), ніж в інших регіонах (від 49% до 54%). Чим вищим є рівень освіти респондентів, тим частіше вони відповідають, що практично завжди беруть участь у виборах (від 47% серед респондентів, які мають загальну середню освіту, до 54% серед тих, хто має вищу освіту).

ОЦІНКА СТАНУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ПОТРЕБА ГРОМАДЯН У НІЙ

На думку переважної більшості опитаних, усі громадяни України повинні мати необхідний мінімум знань про політичну систему та політику загалом, щоб ефективно користуватися своїми конституційними правами і свободами, та гарантовані державою можливості отримання цих знань («так» або «скоріше так» відповіли 82% опитаних, що на 4% більше, ніж у 2019 р.). До протилежної думки схиляються лише 11% опитаних.

Із цим судженням частіше погоджуються ті, хто залучений до активної громадської діяльності, ніж ті, хто до неї не залучений відповідно (62%

і 43%), ті респонденти, які висловлюють готовність об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів, порівняно з тими, хто не висловлює такої готовності (відповідно 58% і 35%), ті, хто хоче краще розбиратися в політиці, ніж ті, хто не висловлює такого бажання (відповідно 57% і 36%).

У Східному регіоні із цим згодні 73% опитаних, що дещо менше, ніж в інших регіонах (від 78% до 84%). Чим вищий рівень респондентів, тим частіше висловлюється згода (76% серед тих, хто має загальну середню освіту і 85,5% серед тих, хто має вищу освіту), тим частіше, чим вищим є рівень доходів респондентів (74% серед тих, хто відповідає, що «ледве зводить кінці з кінцями», і 85% серед тих, хто відповідає, що «живе забезпечено»).

Більшість (66%) респондентів вважають, що в Україні не існує цілісної системи політичної освіти, яка охоплювала би у т. ч. й доросле населення (у 2019 р. так вважали 63% опитаних). До протилежної думки схиляються 17% опитаних (рівно стільки ж було і в 2019 р.).

Ті, хто залучений до активної громадської діяльності, частіше ніж ті, хто до неї не залучений, вважають, що в Україні існує цілісна системи політичної освіти (відповідно 39% і 11,5%).

У 2019 р. лише 19% опитаних висловили готовність брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян. У 2023 р. частка таких зросла до 31%. Ще 22% обрали варіант відповіді «можливо, не впевнений(а)» (у 2019 р. – 24%). Не готові брати участь у таких програмах 36%, що менше ніж у 2019 р. (тоді такі становили 45%).

Дещо парадоксальною виглядає ситуація, коли ті громадяни, які відповідають, що їм легко визначити власну позицію з політичних проблем, частіше, ніж ті, хто відповідає, що їм важко її визначити, висловлюють готовність брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян (відповідно 36% і 25,5%). Що, однак, підтверджує те, що потребу в навчанні в певній сфері мають ті, хто має і визначив власний інтерес до цієї сфери: серед тих, хто хотів би краще розбиратися в політиці, 45% висловлюють готовність брати участь у таких, програмах, тоді як серед тих, хто не хоче краще розбиратися в політиці – лише 15,5%.

Ті респонденти, які висловлюють готовність об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів, порівняно з тими, хто не висловлює такої готовності, частіше висловлюють бажання брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти (відповідно 52% і 11%). Серед тих, вважає, що усі громадяни України повинні мати необхідний мінімум знань про політичну систему і політику в цілому, щоб ефективно користуватися своїми конституційними правами і свободами, 33% висловлюють готовність брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян, а серед тих, хто так не вважає – 25%.

Чим вищим є освітній рівень респондентів, тим частіше вони висловлюють готовність брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян (від 22% серед тих, хто має загальну середню освіту, до 37% серед тих, хто має вищу освіту). Представники найстаршої вікової групи рідше (23%), ніж представники інших вікових груп (від 30% до 36%) висловлюють таку готовність.

Серед тих респондентів, які не готові брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян, 39% обґрунтовують це браком часу, а 30% прямо відповідають, що це їм не потрібно, ще 21% – що у них немає для цього бажання. Тобто головною причиною відмови від участі у програмах політичної освіти для більшості є відсутність мотивації, а не відсутність можливостей.

Ті, хто допускає можливість брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти, але не впевнений у своїх намірах, рідше говорять про те, що участь у таких програмах їм не потрібна (8%), та про відсутність бажання (13%), але частіше вказують на брак часу (44%).

Переважна більшість (75%) опитаних погоджуються з тим, що в сучасних умовах в Україні військово-патріотичне виховання має бути обов'язковою складовою громадянської освіти. 74% респондентів згодні, що до організації та здійснення програм, проєктів та заходів з громадянської освіти мають залучатися ветерани війни проти російського агресора.

Відповідаючи на запитання «Які з напрямів **військово-патріотичного** виховання громадян України мають бути пріоритетними в сучасних умовах?», респонденти називають такі напрями: формування оборонної

свідомості (47%), підготовка кваліфікованого кадрового потенціалу з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності з подальшим їх залученням до організації та здійснення освітньої діяльності з початкової військової підготовки, реалізації програм, проєктів та заходів військово-патріотичного виховання (45%), широке залучення школярів до загальнодержавних, регіональних та місцевих заходів військово-патріотичного виховання (42,5%), обов'язкове викладання предмета «Захист України» під час здобуття профільної середньої освіти (41%), розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, технічної творчості та інновацій (38%), залучення громадян до сприяння безпеці і обороні України (37%), популяризація військової служби (34%).

Стосовно того, які з напрямів **національно-патріотичного** виховання громадян України мають бути пріоритетними в сучасних умовах, то найчастіше респонденти називають залучення громадян України, насамперед дітей та молоді, до участі в заходах національно-патріотичного спрямування (48%) та популяризацію суспільно-державних (національних) цінностей України (42%). Також 37% назвали залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до здійснення заходів національно-патріотичного виховання, 37% – формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації, 35% – організацію та здійснення виховних і просвітницьких заходів, 34% – здійснення заходів з формування оборонної свідомості та громадянської стійкості, 32% – залучення інститутів громадянського суспільства до виконання завдань національно-патріотичного виховання, 31% – поширення знань про видатних особистостей українського державотворення, 28% – залучення закордонних українців до збереження і популяризації української мови, культури, а також формування та збереження національної ідентичності.

Визначаючи пріоритетні напрями **громадянсько-патріотичного виховання** громадян України, 54% опитаних називають ознайомлення громадян, насамперед дітей та молоді, із засадами функціонування держави, сприяння вивченню Конституції та законів України, 52% – формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, любові до України, поваги до державних символів та державної мови, 47% – популяризацію

історії України, зокрема боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, етапів державотворення та борців за незалежність і територіальну цілісність України, а також українців, досягнення яких увійшли до світової історії, 45% – запобігання проявам негативної поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму, насамперед серед дітей та молоді, 43% – інформування громадян України про важливість здорового способу життя, відповідального ставлення до свого здоров'я, навчання навичкам безпеки життєдіяльності, 38% – залучення громадян до активної участі в громадському житті, 37% – популяризацію та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України, 32% – формування сприйняття державної мови як національної цінності та важливого атрибута національної ідентичності.

ГОЛОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА ВИСНОВКИ

В останні роки спостерігається зростання інтересу громадян України до політики. Разом з тим, у понад половини опитаних хоча б час від часу виникають проблеми з розумінням політичних процесів.

Результати дослідження дозволяють припустити, що низький рівень компетентності частини громадян в політиці значною мірою зумовлений відсутністю інтересу до неї.

Половина опитаних висловили бажання краще розбиратися в політиці (частіше це люди з високим освітнім рівнем). Східний регіон – єдиний з-поміж регіонів, де частка тих, хто не хотів би краще розбиратися в політиці, перевищує частку тих, хто хотів би.

Порівняно з 2019 р. істотно зросла частка тих, хто відповідає, що у більшості випадків користуються кількома джерелами інформації про одну і ту саму політичну подію з різних джерел для порівняння різних оцінок цієї події, що безумовно, сприяє зростанню рівня політичної компетентності.

Якщо у 2019 р. найбільш популярним джерелом інформації про політику було телебачення, послугами якого користувалися 76% опитаних, то у 2023 р. частка тих, хто зазначив, що зазвичай отримує політичну інформацію із цього джерела, знизилася до 54%. Натомість на перше місце вийшли соціальні мережі (61%), тоді як у 2019 р. на них як переважне

джерело політичної інформації вказали лише 32% опитаних. Частка інтернет-видань залишилася незмінною (36%), 34% опитаних вказали на месенджери як переважне джерело інформації, 32% – розповіді знайомих. З 9% до 23% зросла частка тих, хто відповів, що зазвичай отримує інформацію із блогів експертів, з 14% до 18% – з радіопередач, з 6% до 13% – з вебсторінок аналітичних центрів, наукових установ. Статистично значуще не змінилася (відповідно 13,5% і 12%) частка тих, хто отримує інформацію з друкованих видань (газет, журналів).

Соціальними мережами, месенджерами, інтернет-виданнями, вебсторінками аналітичних центрів, наукових установ, блогами експертів як джерелами політичної інформації частіше користуються представники молодших та середніх вікових груп. Чим старші респонденти, тим частіше вони користуються телебаченням, радіо, друкованими виданнями.

Якщо у 2019 р. відносна більшість опитаних відповідали, що отримують із засобів масової інформації переважно негативну інформацію про політичне життя в Україні, то у 2023 р. зросла частка респондентів, які відповідають, що отримувана інформація є збалансованою, та тих, хто отримує переважно позитивну інформацію і дещо зменшилася частка тих, хто отримує переважно негативну інформацію. Як результат, зараз частки тих, хто відповідає, що отримує збалансовану і негативну інформацію, статистично значуще не відрізняються.

Респонденти, які отримують інформацію із соціальних мереж, інтернет-видань, вебсторінок аналітичних центрів та наукових установ, блогів експертів значно частіше, ніж ті, хто не отримує інформацію з цих джерел, відповідають, що вона є збалансованою.

Ті, хто отримує переважно негативну інформацію про політичне життя в Україні, помітно рідше, ніж ті, хто отримує переважно позитивну або збалансовану інформацію, висловлюють бажання краще розбиратися в політиці.

На думку більшості респондентів, громадяни не мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитись захищати свої права і контролювати владу. Чим частіше респонденти користуються різними джерелами для отримання політичної інформації, тим частіше вони відповідають,

що мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитись захищати свої права і контролювати владу.

Зацікавленість більшості інститутів та суб'єктів у тому, щоб громадяни мали більше знань про політику, респонденти оцінюють вище, ніж у 2019 р., що, швидше за все, відображає загальну зміну соціально-психологічної атмосфери в суспільстві.

Частка тих, хто відповідає, що залучений до активної громадської діяльності, зросла порівняно з 2019 р. з 10% до 18%. Так само як і частка тих, хто висловлює готовність об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів (з 30% до 44%).

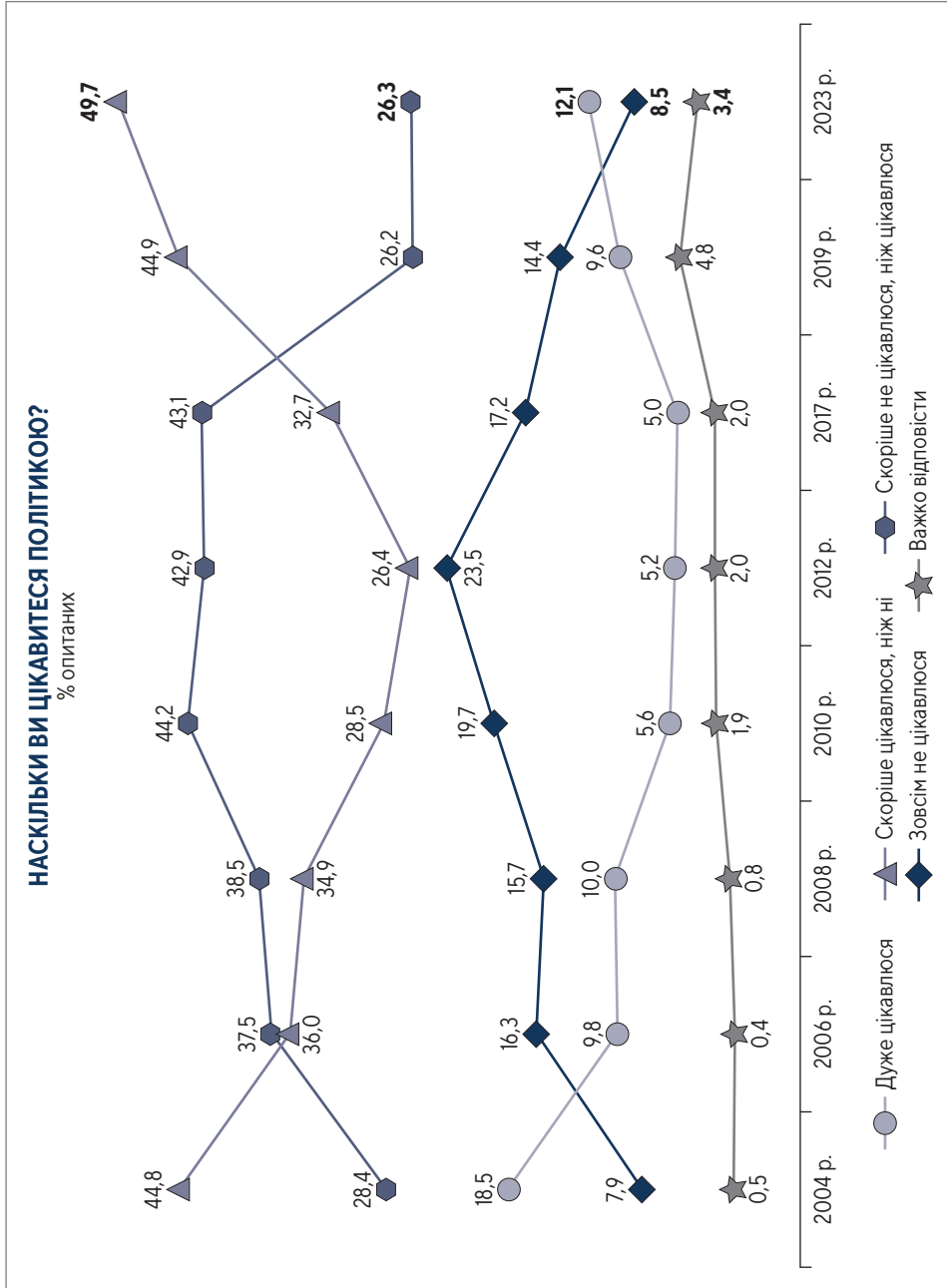
На думку переважної більшості опитаних, усі громадяни України повинні мати необхідний мінімум знань про політичну систему та політику загалом, щоб ефективно користуватися своїми конституційними правами і свободами, та гарантовані державою можливості отримання цих знань.

Разом з тим, дві третини респондентів вважають, що в Україні не існує цілісної системи політичної освіти, яка охоплювала би у т. ч. й доросле населення.

У 2019 р. лише 19% опитаних висловили готовність брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян. У 2023 р. частка таких зросла до 31%.

Головною причиною відмови від участі у програмах політичної освіти для більшості є відсутність мотивації, а не відсутність можливостей.

Переважна більшість опитаних погоджуються з тим, що в сучасних умовах в Україні військово-патріотичне виховання має бути обов'язковою складовою громадянської освіти та що до організації та здійснення програм, проєктів та заходів з громадянської освіти мають залучатися ветерани війни проти російського агресора.

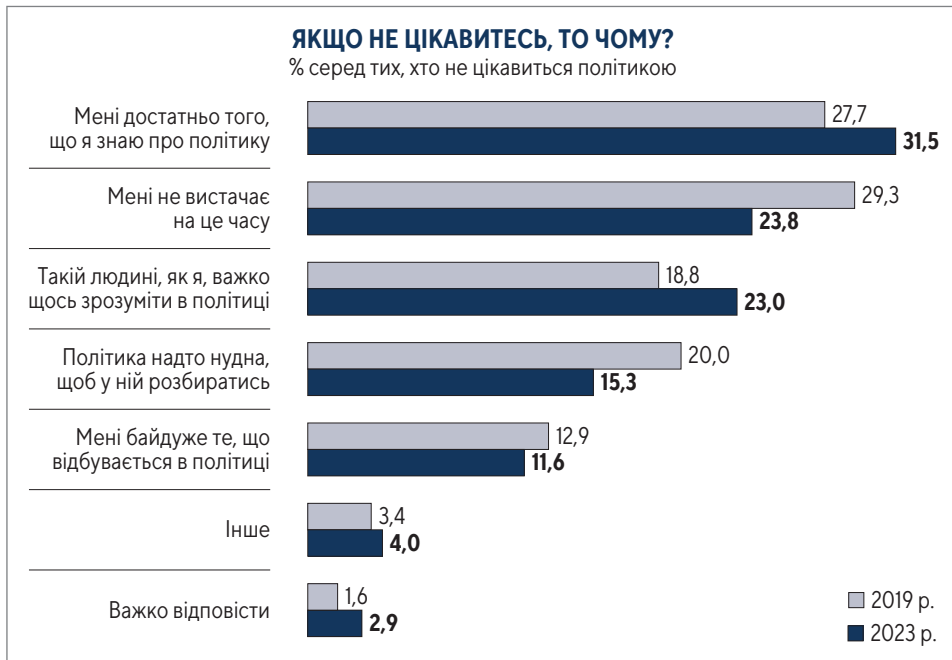

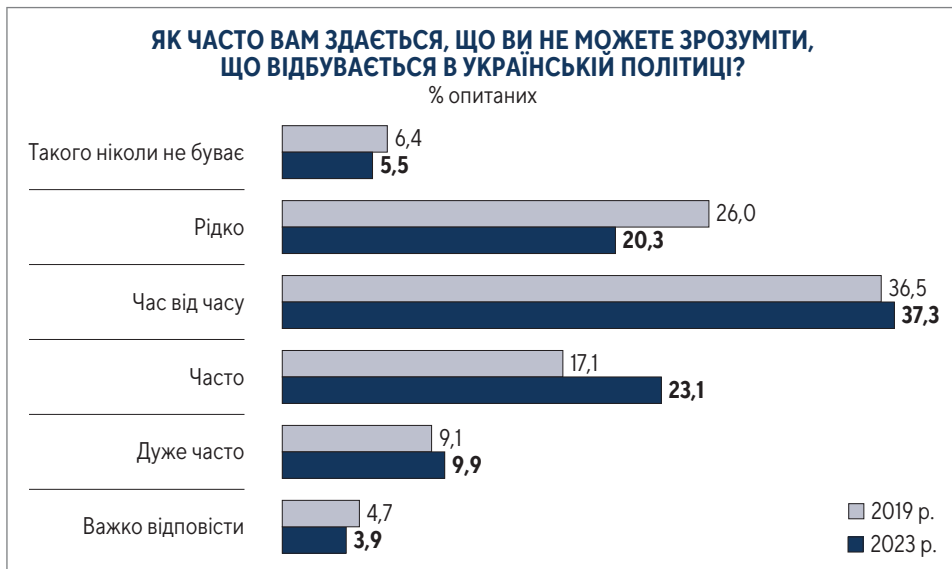

НАСКІЛЬКИ ВИ ЦІКАВИТЕСЯ ПОЛІТИКОЮ?					
% опитаних					
(продовження)					
	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	
Дуже цікавлюся	12,5	12,0	8,6	13,7	
Скоріше цікавлюся, ніж ні	47,0	55,1	53,2	40,0	
Скоріше не цікавлюся, ніж цікавлюся	28,7	24,1	24,9	28,4	
Зовсім не цікавлюся	8,4	5,9	7,7	14,7	
Важко відповісти	3,4	2,8	5,6	3,2	
	ВІК, років				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60+
Дуже цікавлюся	6,5	11,2	11,9	10,5	16,7
Скоріше цікавлюся, ніж ні	43,3	48,7	51,6	53,3	50,7
Скоріше не цікавлюся, ніж цікавлюся	36,1	28,7	24,1	23,5	22,2
Зовсім не цікавлюся	11,2	8,3	8,4	9,0	7,0
Важко відповісти	2,8	3,2	4,1	3,6	3,4
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Дуже цікавлюся	10,3	10,6	14,5	15,5	9,2
Скоріше цікавлюся, ніж ні	43,5	50,1	52,6	49,6	49,9
Скоріше не цікавлюся, ніж цікавлюся	29,7	26,0	25,0	22,6	29,3
Зовсім не цікавлюся	13,8	9,2	5,0	8,0	9,0
Важко відповісти	2,7	4,1	2,8	4,3	2,6

2023 р.

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

ЯК ЧАСТО ВАМ ЗДАЄТЬСЯ, ЩО ВИ НЕ МОЖЕТЕ ЗРОЗУМІТИ, ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ?

% опитаних

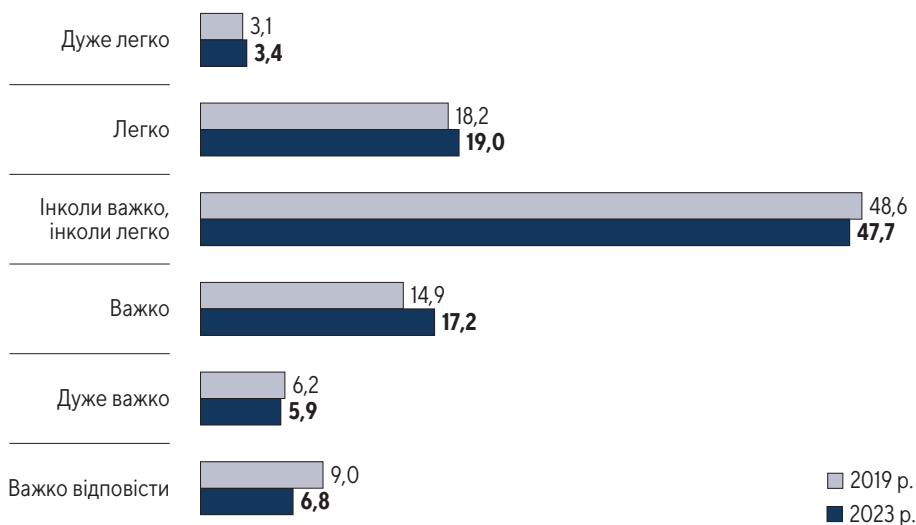
(продовження)

	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Такого ніколи не буває	3,4	5,0	7,0	7,8	3,7
Рідко	19,4	17,9	22,8	24,3	17,0
Час від часу	34,2	37,6	38,7	36,4	38,0
Часто	23,9	25,1	20,8	20,7	25,1
Дуже часто	14,6	10,1	7,3	8,1	11,3
Важко відповісти	4,5	4,4	3,4	2,8	4,9

2023 р.

НАСКІЛЬКИ ВАМ ВАЖКО ЧИ ЛЕГКО ВИЗНАЧИТИ ВЛАСНУ ПОЗИЦІЮ З ПОЛІТИЧНИХ ПРОБЛЕМ?

% опитаних

НАСКІЛЬКИ ВАМ ВАЖКО ЧИ ЛЕГКО ВИЗНАЧИТИ ВЛАСНУ ПОЗИЦІЮ З ПОЛІТИЧНИХ ПРОБЛЕМ?

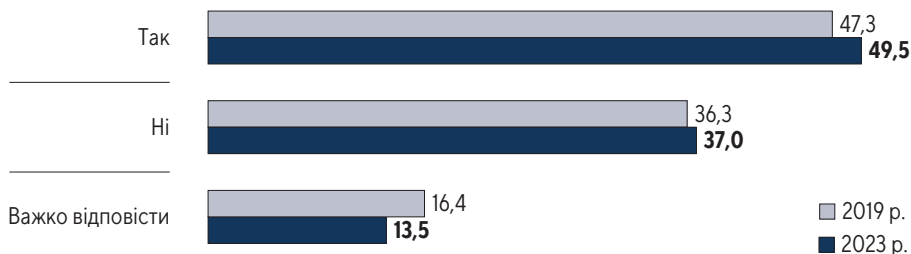
% опитаних

(продовження)

	ОСВІТА (2023 р.)			СТАТЬ (2023 р.)	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Дуже легко	4,2	2,4	3,8	3,4	3,4
Легко	13,3	17,1	23,7	23,8	14,9
Інколи важко, інколи легко	46,2	48,8	47,8	48,3	47,3
Важко	20,2	18,0	14,9	13,7	20,1
Дуже важко	10,1	5,1	4,3	4,9	6,7
Важко відповісти	6,1	8,6	5,4	5,9	7,6

ЧИ ХОТІЛИ БИ ВИ КРАЩЕ РОЗБИРАТИСЯ У ПОЛІТИЦІ?

% опитаних

	РЕГІОНИ (2023 р.)			
	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	48,8	55,3	44,9	41,2
Ні	33,6	33,6	37,6	47,9
Важко відповісти	17,6	11,1	17,5	10,9

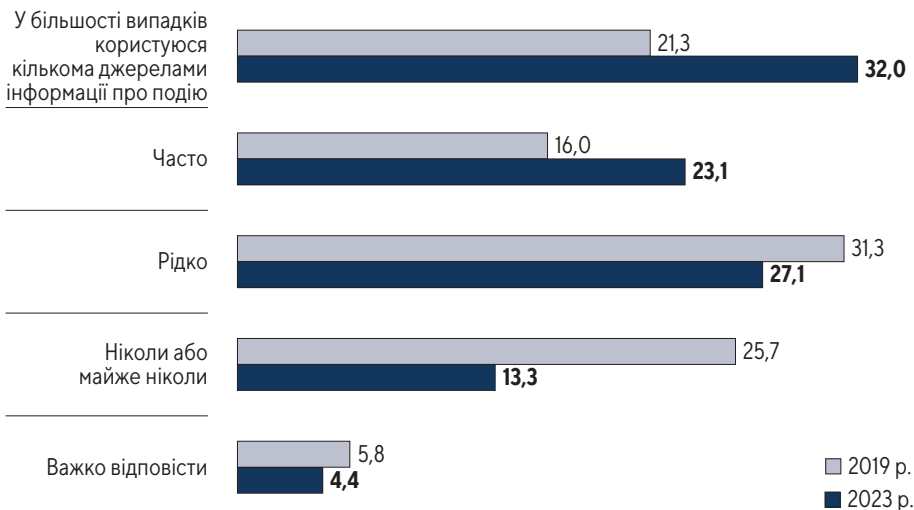

	ОСВІТА (2023 р.)			МОВА СПІЛКУВАННЯ ВДОМА (2023 р.)	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська
Так	41,4	48,1	54,8	51,5	41,5
Ні	45,9	39,2	30,5	34,8	45,6
Важко відповісти	12,7	12,7	14,7	13,7	12,9

ЯК ЧАСТО ВИ НАМАГАЄТЕСЯ ОТРИМАТИ ІНФОРМАЦІЮ ПРО ОДНУ І ТУ САМУ ПОЛІТИЧНУ ПОДІЮ З РІЗНИХ ДЖЕРЕЛ ДЛЯ СПІВСТАВЛЕННЯ РІЗНИХ ОЦІНОК ЦЬОЇ ПОДІЇ?

% опитаних

	РЕГІОН (2023 р.)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	
У більшості випадків користуюся кількома джерелами інформації про подію	17,8	21,1	15,0	27,5	
Часто	17,8	18,0	11,1	13,6	
Рідко	32,8	34,5	28,2	26,7	
Ніколи або майже ніколи	26,1	20,1	36,8	28,4	
Важко відповісти	5,6	6,4	9,0	3,8	
	ВІК, років (2023 р.)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60+
У більшості випадків користуюся кількома джерелами інформації про подію	32,4	32,4	35,5	32,1	29,5
Часто	22,1	26,8	24,1	21,3	21,3
Рідко	29,0	25,3	26,0	28,5	27,1
Ніколи або майже ніколи	13,4	12,4	9,5	13,5	16,5
Важко відповісти	3,1	3,2	4,9	4,5	5,7

ЯК ЧАСТО ВИ НАМАГАЄТЕСЯ ОТРИМАТИ ІНФОРМАЦІЮ ПРО ОДНУ І ТУ САМУ ПОЛІТИЧНУ ПОДІЮ З РІЗНИХ ДЖЕРЕЛ ДЛЯ СПІВСТАВЛЕННЯ РІЗНИХ ОЦІНОК ЦЬОЇ ПОДІЇ?

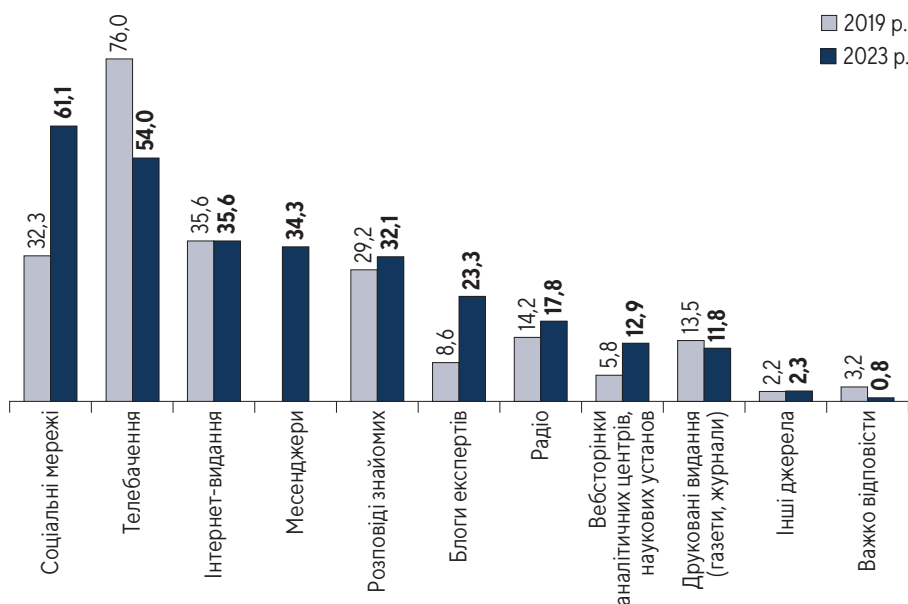
% опитаних

(продовження)

	ОСВІТА (2023 р.)			СТАТЬ (2023 р.)	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
У більшості випадків користуюся кількома джерелами інформації про подію	17,5	31,0	40,3	35,2	29,4
Часто	20,7	20,6	26,9	23,6	22,7
Рідко	36,1	29,2	20,5	25,6	28,3
Ніколи або майже ніколи	20,7	13,9	8,8	11,5	14,9
Важко відповісти	5,0	5,2	3,4	4,0	4,7

ЯКІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ВИ ЗАЗВИЧАЙ ВИКОРИСТОВУЄТЕ?*

% опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

ЯКІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ВИ ЗАЗВИЧАЙ ВИКОРИСТОВУЄТЕ?

% опитаних

(продовження)

	ВІК, років				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60+
Телебачення	28,0	37,5	49,6	64,0	77,0
Радіо	9,3	10,2	14,6	19,9	28,5
Друковані видання (газети, журнали)	5,9	10,0	9,5	13,2	17,2
Соціальні мережі	75,7	73,7	70,3	63,0	37,3
Месенджери	49,1	47,0	38,2	28,3	18,2
Інтернет-видання	42,4	41,1	44,2	35,2	22,9
Вебсторінки аналітичних центрів, наукових установ	16,2	18,2	14,1	11,7	7,2
Блоги експертів	28,0	29,7	28,7	22,9	12,7
Розповіді знайомих	29,9	29,8	33,1	35,5	32,4
Інші джерела	1,9	2,2	3,2	2,7	2,1
Важко відповісти	0,9	1,0	0,5	0,6	0,9
	ТИП ПОСЕЛЕННЯ				
	Місто		Село		
Телебачення	49,6		62,5		
Радіо	16,0		21,5		
Друковані видання (газети, журнали)	10,1		15,1		
Соціальні мережі	63,6		56,2		
Месенджери	36,1		30,9		
Інтернет-видання	37,7		31,6		
Вебсторінки аналітичних центрів, наукових установ	14,3		10,1		
Блоги експертів	23,6		22,5		
Розповіді знайомих	31,0		34,4		
Інші джерела	2,3		2,3		
Важко відповісти	0,8		0,7		

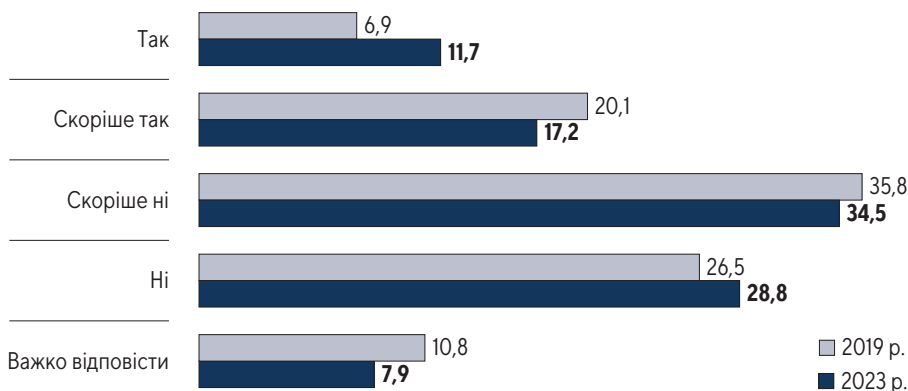
2023 р.

**ЯКИЙ ТИП ІНФОРМАЦІЇ ПЕРЕВАЖНО ВИ ОТРИМУЄТЕ
ПРО ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ ІЗ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ?**
% опитаних

	2019 р.	2023 р.
Негативну інформацію (наприклад, корупційні скандали, рішення та дії, що погіршують життя простих людей, негідну поведінку політиків і т. ін.)	42,3	38,5
Позитивну інформацію (наприклад, про діяльність вищих інститутів влади, ухвалені ними рішення, офіційні події за участю вищих посадових осіб держави та ін.)	10,0	13,0
Інформація про політичне життя в Україні у ЗМІ є збалансованою	29,7	36,6
Важко відповісти	18,0	11,9

**ЧИ МАЮТЬ ГРОМАДЯНИ ДОСТАТНЬО ДОСТУПНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ТОГО,
ЩОБ НАВЧИТИСЬ ЗАХИЩАТИ СВОЇ ПРАВА І КОНТРОЛЮВАТИ ВЛАДУ?**
% опитаних

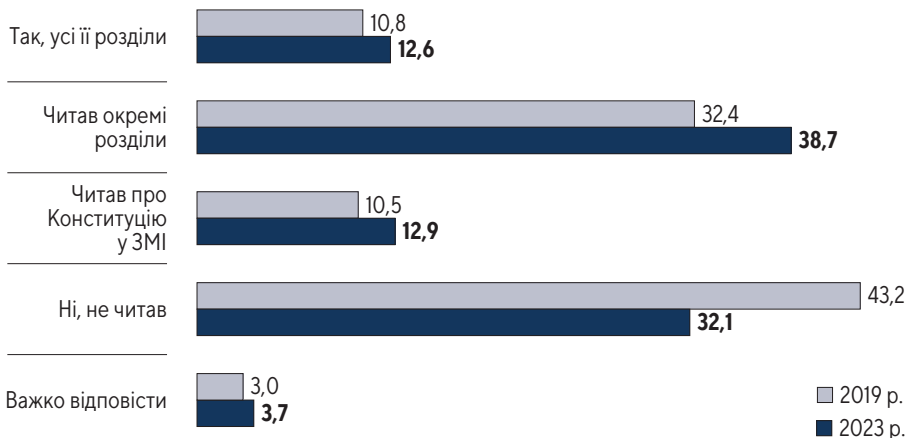

	РЕГІОНИ (2023 р.)				ОСВІТА (2023 р.)		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	12,5	7,2	18,5	16,0	11,1	9,8	13,4
Скоріше так	15,4	17,4	19,4	18,0	12,2	17,2	19,8
Скоріше ні	33,3	39,9	35,8	24,2	30,7	35,6	35,5
Ні	31,1	26,7	20,7	34,7	35,4	30,0	24,8
Важко відповісти	7,7	8,9	5,6	7,2	10,6	7,5	6,5

ЧИ ЧИТАЛИ ВИ КОЛИ-НЕБУДЬ КОНСТИТУЦІЮ УКРАЇНИ?

% опитаних

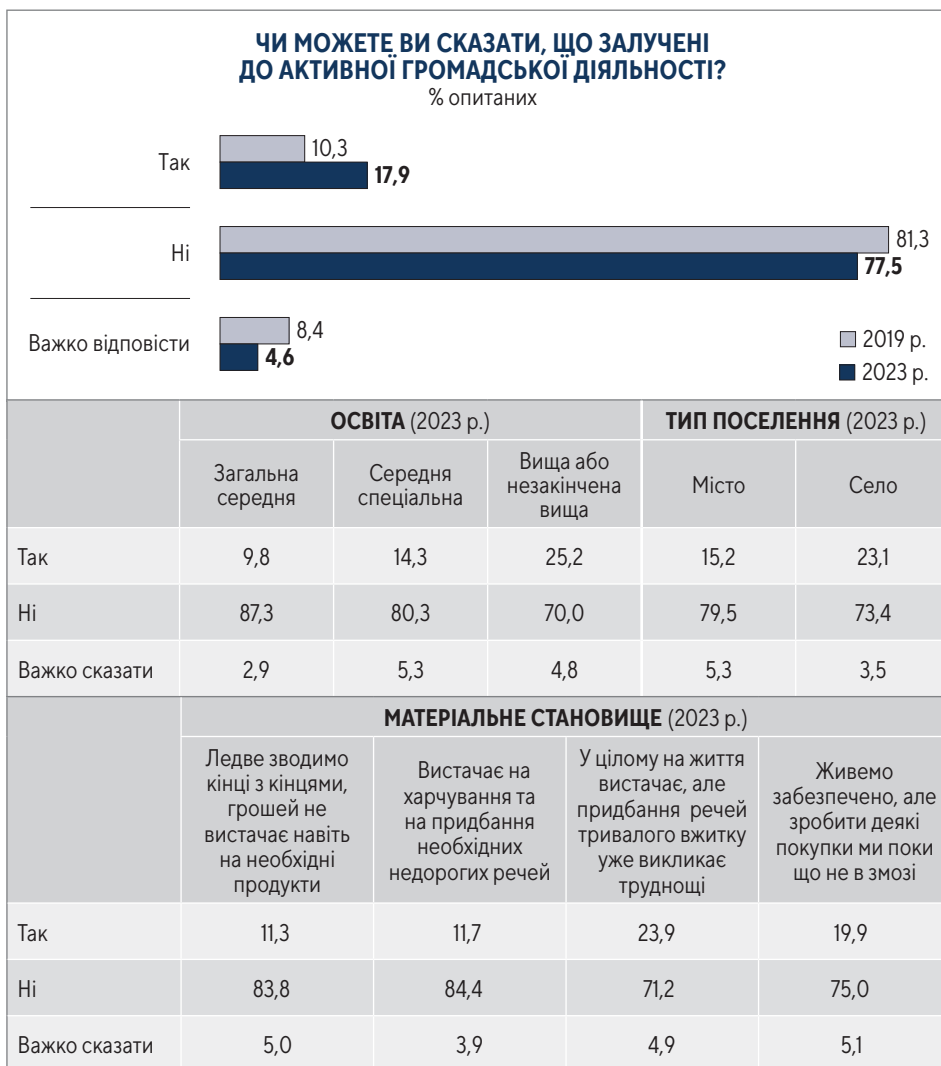
	ВІК, років (2023 р.)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60+
Так, усі її розділи	10,3	11,2	14,9	12,0	13,7
Читав окремі розділи	43,3	41,5	38,6	40,1	33,4
Читав про Конституцію у ЗМІ	12,1	15,6	12,7	13,0	11,5
Ні, не читав	31,5	27,3	31,9	31,3	36,5
Важко сказати	2,8	4,4	1,9	3,6	4,8
	ОСВІТА (2023 р.)				
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища		
Так, усі її розділи	8,0	8,0	19,5		
Читав окремі розділи	30,0	39,3	42,5		
Читав про Конституцію у ЗМІ	11,4	12,8	13,4		
Ні, не читав	46,2	35,8	21,7		
Важко сказати	4,5	4,2	2,8		

**НАСКІЛЬКИ ЗАЦІКАВЛЕНИЙ КОЖЕН З ПЕРЕЛІЧЕНИХ ІНСТИТУТІВ У ТОМУ,
ЩОБ ГРОМАДЯНИ МАЛИ БІЛЬШЕ ЗНАТЬ ПРО ПОЛІТИКУ?**

% опитаних

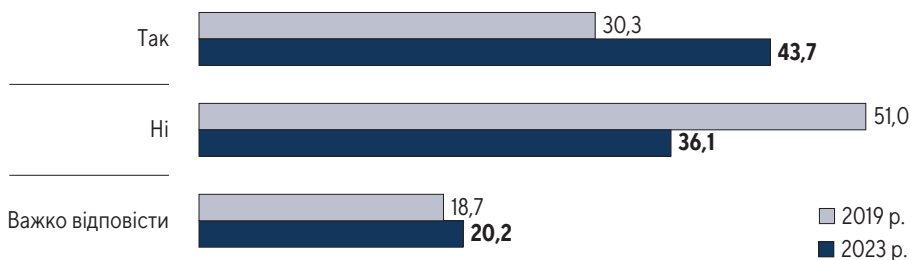
	2019 р.	2023 р.		2019 р.	2023 р.
Засоби масової інформації			Місцеві органи влади		
Зацікавлені	32,5	50,5	Зацікавлені	10,5	24,3
Не зацікавлені	28,5	20,0	Не зацікавлені	56,6	42,4
Байдужі	20,7	12,9	Байдужі	20,0	20,0
Важко відповісти	18,3	16,5	Важко відповісти	12,9	13,2
Громадські організації			Політики		
Зацікавлені	32,9	49,9	Зацікавлені	9,9	23,1
Не зацікавлені	29,8	20,1	Не зацікавлені	56,5	45,5
Байдужі	19,1	14,1	Байдужі	21,1	20,4
Важко відповісти	18,2	15,9	Важко відповісти	12,5	10,9
Профспілки			Політичні партії		
Зацікавлені	22,3	23,6	Зацікавлені	11,0	22,7
Не зацікавлені	31,8	26,0	Не зацікавлені	52,6	45,9
Байдужі	23,9	23,9	Байдужі	23,1	19,2
Важко відповісти	22,0	26,5	Важко відповісти	13,2	12,3
Центральні органи влади			Олігархи		
Зацікавлені	10,0	24,8	Зацікавлені	2,9	8,4
Не зацікавлені	57,9	46,2	Не зацікавлені	63,5	54,5
Байдужі	19,0	15,8	Байдужі	22,6	25,7
Важко відповісти	13,2	13,2	Важко відповісти	11,0	11,4

ЧИ ГОТОВІ ВИ ОБ'ЄДНУВАТИСЯ З ІНШИМИ ГРОМАДЯНАМИ У ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЛЯ ЗАХИСТУ СВОЇХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ?

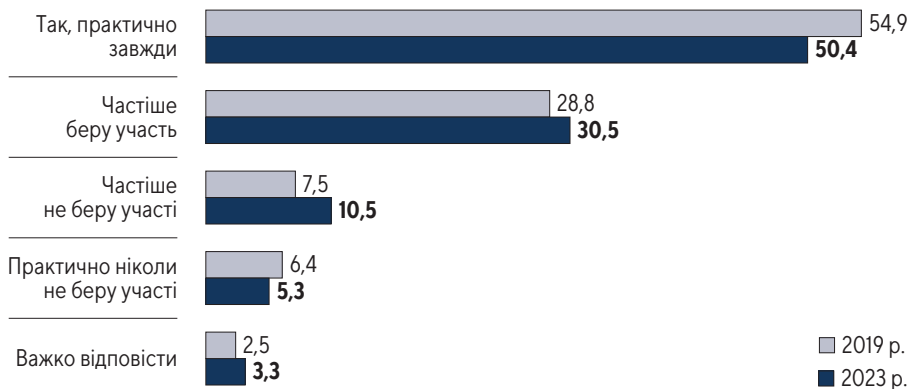
% опитаних

	РЕГІОНИ (2023 р.)						
	Захід	Центр	Південь	Схід			
Так	45,5	46,2	38,2	39,1			
Ні	35,4	34,4	42,5	37,3			
Важко відповісти	19,1	19,5	19,3	23,6			
	ВІК, років (2023 р.)					СТАТЬ (2023 р.)	
	18-29	30-39	40-49	50-59	60+	Чоловіки	Жінки
Так	46,7	47,8	49,1	44,6	34,9	46,3	41,5
Ні	34,3	29,9	28,2	35,2	47,1	35,0	37,1
Важко відповісти	19,0	22,3	22,8	20,2	18,0	18,7	21,4
	ТИП ПОСЕЛЕННЯ (2023 р.)		ОСВІТА (2023 р.)				
	Місто	Село	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища		
Так	40,0	50,8	32,9	42,5	50,1		
Ні	37,8	32,9	53,6	37,7	26,2		
Важко відповісти	22,2	16,3	13,5	19,8	23,7		
	МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ (2023 р.)						
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі			
Так	39,9	34,8	50,5	50,0			
Ні	42,2	45,0	29,2	28,7			
Важко відповісти	17,9	20,2	20,3	21,3			

**ЧИ БЕРЕТЕ ВИ ЗАЗВИЧАЙ УЧАСТЬ У ВИБОРАХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬСЯ В КРАЇНІ
(ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ, МІСЦЕВИХ)?**

% опитаних

	РЕГІОНИ (2023 р.)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	
Так, практично завжди	49,2	53,4	54,1	43,7	
Частіше беру участь	27,4	32,5	30,9	30,3	
Частіше не беру участі	15,0	5,8	8,2	15,9	
Практично ніколи не беру участі	5,1	3,8	6,0	8,4	
Важко відповісти	3,4	4,6	0,9	1,7	
	ВІК, років (2023 р.)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60+
Так, практично завжди	29,1	47,7	52,3	51,5	62,4
Частіше беру участь	29,1	36,0	29,8	33,7	26,3
Частіше не беру участі	13,4	10,5	11,9	10,2	8,1
Практично ніколи не беру участі	16,3	4,9	4,1	2,7	1,5
Важко відповісти	12,2	1,0	1,9	1,8	1,7

ЧИ БЕРЕТЕ ВИ ЗАЗВИЧАЙ УЧАСТЬ У ВИБОРАХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬСЯ В КРАЇНІ (ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ, МІСЦЕВИХ)?

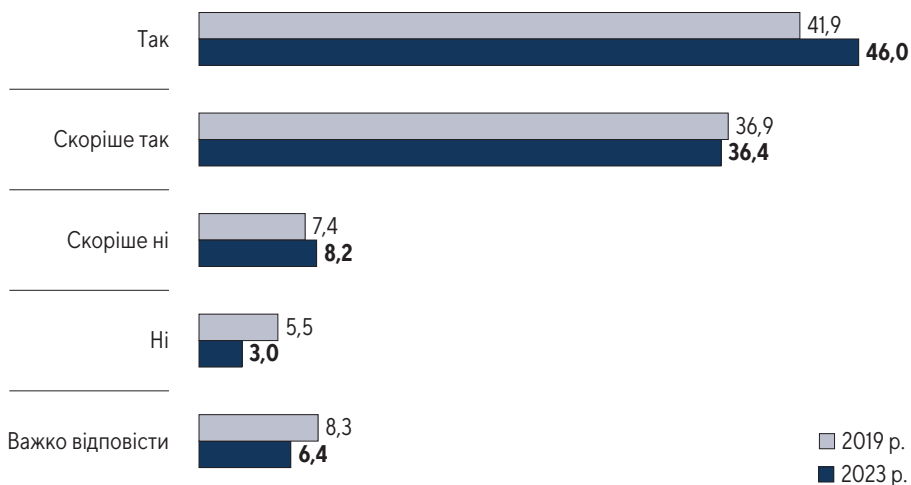
% опитаних

(продовження)

	ОСВІТА (2023 р.)			СТАТЬ (2023 р.)	
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так, практично завжди	47,2	48,6	53,8	46,4	53,8
Частіше беру участь	27,9	34,2	28,7	32,8	28,6
Частіше не беру участі	12,7	10,0	9,5	10,2	10,8
Практично ніколи не беру участі	7,7	4,4	4,9	6,7	4,1
Важко відповісти	4,5	2,9	3,1	3,9	2,7

ЧИ ПОВИННІ УСІ ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ МАТИ НЕОБХІДНИЙ МІНІМУМ ЗНАТЬ ПРО ПОЛІТИЧНУ СИСТЕМУ І ПОЛІТИКУ В ЦІЛОМУ, ЩОБ ЕФЕКТИВНО КОРИСТУВАТИСЯ СВОЇМИ КОНСТИТУЦІЙНИМИ ПРАВАМИ І СВОБОДАМИ, ТА ГАРАНТОВАНІ ДЕРЖАВОЮ МОЖЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ЦИХ ЗНАТЬ?

% опитаних

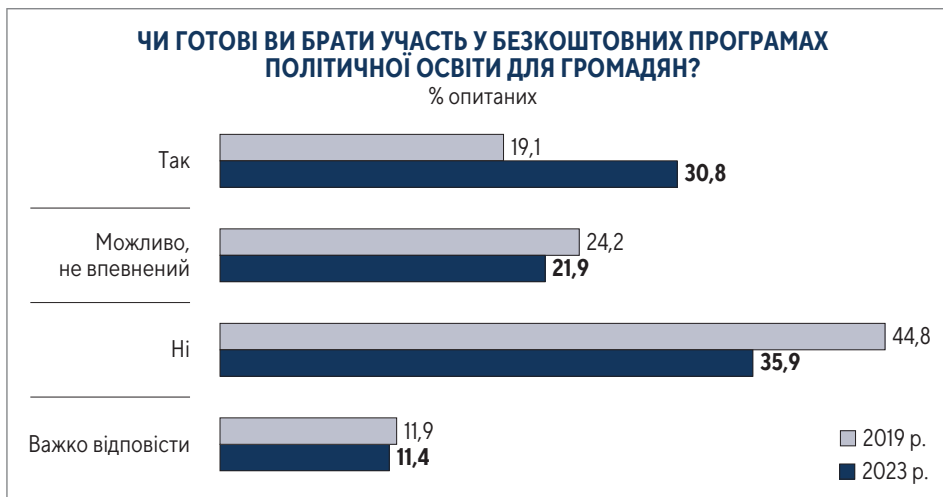
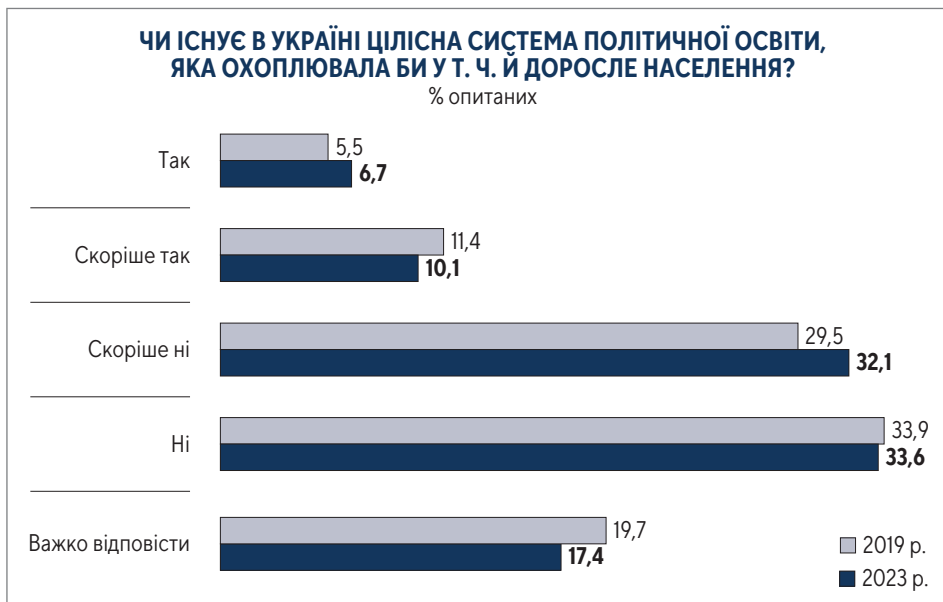

ЧИ ПОВИННІ УСІ ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ МАТИ НЕОБХІДНИЙ МІНІМУМ ЗНАТЬ ПРО ПОЛІТИЧНУ СИСТЕМУ І ПОЛІТИКУ В ЦІЛОМУ, ЩОБ ЕФЕКТИВНО КОРИСТУВАТИСЯ СВОЇМИ КОНСТИТУЦІЙНИМИ ПРАВАМИ І СВОБОДАМИ, ТА ГАРАНТОВАНІ ДЕРЖАВОЮ МОЖЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ЦИХ ЗНАТЬ?

% опитаних

(продовження)

	РЕГІОНИ (2023 р.)			
	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	39,0	49,1	44,4	50,0
Скоріше так	49,4	33,9	39,2	23,1
Скоріше ні	4,3	8,4	8,2	12,9
Ні	2,6	2,7	2,6	4,2
Важко відповісти	4,7	5,9	5,6	9,7
	ОСВІТА (2023 р.)			
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	
Так	38,5	44,6	50,6	
Скоріше так	37,1	38,2	34,9	
Скоріше ні	13,0	7,1	7,0	
Ні	2,7	3,4	2,8	
Важко відповісти	8,8	6,7	4,7	
	МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ (2023 р.)			
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	47,5	47,2	44,9	43,4
Скоріше так	26,9	34,6	39,7	41,2
Скоріше ні	6,7	9,8	7,4	5,9
Ні	5,8	2,4	2,7	3,7
Важко відповісти	13,0	5,9	5,2	5,9

**ЧИ ГОТОВІ ВИ БРАТИ УЧАСТЬ У БЕЗКОШТОВНИХ ПРОГРАМАХ
ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ГРОМАДЯН?**

% опитаних

(продовження)

	ВІК, років (2023 р.)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60+
Так	33,3	36,3	34,9	30,0	23,4
Можливо, не впевнений	24,3	22,9	24,6	23,1	17,5
Ні	31,5	29,0	28,6	35,4	48,3
Важко відповісти	10,9	11,9	11,9	11,4	10,8

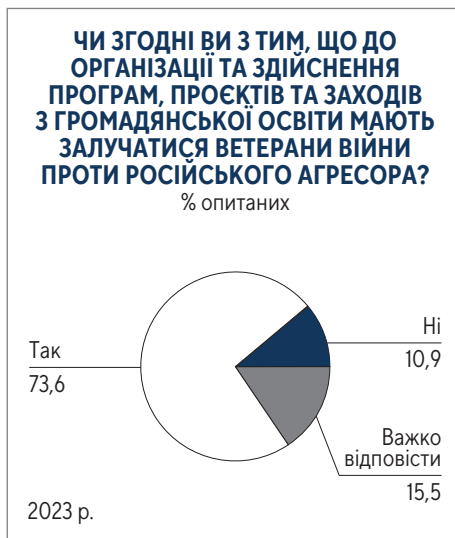

	ОСВІТА (2023 р.)		
	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	21,8	28,6	37,3
Можливо, не впевнений	18,3	22,9	22,6
Ні	50,9	37,4	27,8
Важко відповісти	9,0	11,1	12,3

ЯКЩО НІ, ТО ЧОМУ?

% опитаних

	МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ (2023 р.)		
	Серед тих, хто не готовий брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти для громадян	Серед тих, хто допускає таку можливість, але не впевнений	Серед тих, хто не знає, чи готовий він брати участь у таких програмах
Мені це не потрібно	29,8	8,0	10,0
У мене немає бажання	21,0	12,7	2,2
У мене не достатньо часу	39,0	44,1	32,9
Інше	7,4	9,1	6,9
Важко відповісти	2,8	26,1	48,1

ЯКІ З НАЗВАНИХ НАПРЯМІВ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, НА ВАШ ПОГЛЯД, МАЮТЬ БУТИ ПРІОРИТЕТНИМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ?
% опитаних

Формування оборонної свідомості	46,6
Популяризація військової служби	34,1
Залучення громадян до сприяння безпеці і обороні України	37,0
Розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, технічної творчості та інновацій	38,3
Широке залучення школярів до загальнодержавних, регіональних та місцевих заходів військово-патріотичного виховання	42,5
Обов'язкове викладання предмета «Захист України» під час здобуття профільної середньої освіти	41,0
Підготовка кваліфікованого кадрового потенціалу з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності з подальшим їх залученням до організації та здійснення освітньої діяльності з початкової військової підготовки, реалізації програм, проєктів та заходів військово-патріотичного виховання	45,4
Інше	1,0
Жоден з наведених	3,1
Важко відповісти	5,6

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

2023 р.

ЯКІ З НАЗВАНИХ НАПРЯМІВ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, НА ВАШ ПОГЛЯД, МАЮТЬ БУТИ ПРІОРИТЕТНИМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ?	
% опитаних	
Популяризація суспільно-державних (національних) цінностей України	42,3
Здійснення заходів з формування оборонної свідомості та громадянської стійкості	33,9
Поширення знань про видатних особистостей українського державотворення	30,9
Залучення інститутів громадянського суспільства до виконання завдань національно-патріотичного виховання	32,0
Залучення громадян України, насамперед дітей та молоді, до участі в заходах національно-патріотичного спрямування	48,3
Організація та здійснення виховних і просвітницьких заходів	35,3
Формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації	36,8
Залучення закордонних українців до збереження і популяризації української мови, культури, а також формування та збереження національної ідентичності	28,0
Залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до здійснення заходів національно-патріотичного виховання	36,9
Інше	0,6
Жоден з наведених	2,7
Важко відповісти	7,5

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

2023 р.

ЯКІ З НАЗВАНИХ НАПРЯМІВ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, НА ВАШ ПОГЛЯД, МАЮТЬ БУТИ ПРІОРИТЕТНИМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ?

% опитаних

Формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, любові до України, поваги до державних символів та державної мови	52,4
Залучення громадян до активної участі в громадському житті	38,1
Популяризація історії України, зокрема боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, етапів державотворення та борців за незалежність і територіальну цілісність України, а також українців, досягнення яких увійшли до світової історії	46,7
Ознайомлення громадян, насамперед дітей та молоді, із засадами функціонування держави, сприяння вивченню Конституції України та законів України	54,1
Інформування громадян України про важливість здорового способу життя, відповідального ставлення до свого здоров'я, навчання навичкам безпеки життєдіяльності	42,8
Запобігання проявам негативної поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму, насамперед серед дітей та молоді	45,3
Популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України	36,9
Формування сприйняття державної мови як національної цінності та важливого атрибута національної ідентичності	31,8
Інше	0,2
Жоден з наведених	2,0
Важко відповісти	5,2

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

2023 р.

ЧИННІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ТА ЗАКОНОПРОЄКТИ

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

Цей Закон визначає мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері.

РОЗДІЛ I. Загальні положення

Стаття 1. Визначення термінів

1. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

1) військово-патріотичне виховання — наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони;

2) волонтер сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності (далі — волонтер) — фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом

надання волонтерської допомоги за напрямом утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) громадянська компетентність – здатність особи реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до обов’язків громадянина, брати активну участь у суспільному житті, підтримувати розвиток демократичного суспільства та утверджувати верховенство права, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов’язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;

4) громадянська освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов’язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;

5) громадянська стійкість – здатність особи виявляти свою національну та громадянську ідентичність у повсякденному житті і в умовах негативних зовнішніх впливів;

6) громадянсько-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на усвідомлення громадянами України власної відповідальності за розвиток успішної країни та важливості турботи про благо українського народу;

7) духовно-моральне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на формування та розвиток духовних і моральних цінностей громадян України, закордонних українців, а також іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, на основі суспільно-державних (національних) цінностей України;

8) заклад сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, що здійснює діяльність з реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на національно-патріотичне, військово-патріотичне виховання та/або громадянську освіту;

9) інститути громадянського суспільства – неприбуткові організації, що діють відповідно до законодавства України;

10) інфраструктура з утвердження української національної та громадянської ідентичності – будівлі, споруди, інші приміщення, земельні ділянки, на яких вони розташовані, що використовуються суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності для реалізації державної політики та проектів у зазначеній сфері;

11) координаційна рада з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності – постійно діючий консультативно-дорадчий орган, утворений при Кабінеті Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевому органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування, що бере участь в оцінюванні ефективності державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та сприяє координації діяльності суб'єктів відносин у зазначеній сфері на відповідній території;

12) національно-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України;

13) оборонна свідомість – свідоме сприйняття та готовність громадянина до захисту незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів та суспільно-державних (національних) цінностей України;

14) проект у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності – сукупність заходів з метою створення продукту, блага чи послуги, спрямованих на реалізацію завдань державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності за напрямками національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання або громадянської освіти;

15) суб'єкти відносин у сфері національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання – фізичні та юридичні особи, що беруть участь у реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності за напрямками національно-патріотичного або військово-патріотичного виховання;

16) українська громадянська ідентичність – стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством;

17) українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями;

18) фахівець у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності – найманий працівник або особа, яка працює за цивільно-правовим договором чи на громадських засадах, що здобули компетенцію за напрямками національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та/або громадянської освіти, функціональні обов'язки яких включають питання утвердження української національної та громадянської ідентичності.

2. Інші терміни вживаються в цьому Законі у таких значеннях:

термін «ветерани війни» – у значенні, наведеному в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

термін «волонтер» – у значенні, наведеному в Законі України «Про волонтерську діяльність»;

термін «закордонний українець» – у значенні, наведеному в Законі України «Про закордонних українців»;

термін «національний спротив» – у значенні, наведеному в Законі України «Про основи національного спротиву»;

термін «неприбуткова організація» – у значенні, наведеному в Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню)

доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»;

терміни «освітній процес», «викладацька діяльність», «суб'єкт освітньої діяльності» — у значеннях, наведених в Законі України «Про освіту»;

терміни «сили безпеки» і «сили оборони» — у значеннях, наведених в Законі України «Про національну безпеку України».

Стаття 2. Сфера дії Закону

1. Цей Закон регулює відносини, що виникають між юридичними, фізичними особами, суб'єктами владних повноважень у процесі формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

2. Особливості реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності в окремих сферах суспільних відносин можуть встановлюватися законами України та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відповідні відносини, за умови дотримання вимог цього Закону.

РОЗДІЛ II. Засади утвердження української національної та громадянської ідентичності

Стаття 3. Правова основа державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Правову основу державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності становлять Конституція України, закони України «Про національну безпеку України», «Про освіту», «Про закордонних українців», «Про волонтерську діяльність», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про основи національного спротиву», цей Закон, інші нормативно-правові акти України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 4. Мета, основні завдання та пріоритети державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина.

2. Основними завданнями державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є:

1) формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді:

активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності;

оборонної свідомості та громадянської стійкості;

патріотизму;

поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави;

2) формування та збереження української національної ідентичності у громадян України, які усвідомлюють свою належність до української нації, а також у закордонних українців;

3) забезпечення розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України;

4) усунення впливу держави-агресора (держави-окупанта) в інформаційній, освітній, культурній сферах України;

5) активізація діяльності інститутів громадянського суспільства для досягнення цілей державної політики в зазначеній сфері;

6) поширення інформації про ветеранів війни, формування у суспільстві традицій вшанування пам'яті загиблих (померлих) ветеранів війни;

7) формування готовності громадян до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України.

3 Пріоритети державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності визначаються у Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 5. Принципи державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності формується відповідно до цього Закону на основі наукових досліджень з урахуванням прогнозів, статистичних даних, експертних висновків та громадської думки.

Державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності реалізується шляхом здійснення комплексу заходів з національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, регулювання відносин у сфері співпраці із закордонними українцями з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності, виконання інших вимог цього Закону.

2. Основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, є:

1) верховенство права – визнання людини, її прав та свобод найвищими соціальними цінностями, що визначають зміст і спрямованість державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

2) законності – відповідності Конституції та законам України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

3) ефективності – найбільш повне досягнення цілей державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності з раціональним використанням визначеного обсягу бюджетних коштів;

4) відсутності дискримінації – рівний доступ усіх суб'єктів до участі у проектах у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

5) відкритості — прозорість процесу формування і реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, регулярне публічне звітування про результати досягнення її цілей;

6) наступності — нерозривний зв'язок з національною історією, культурою і традиціями українського народу;

7) диспозитивності — свобода у виборі форм реалізації проєктів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

8) партнерства — широке застосування форм і методів державно-приватного партнерства, залучення інститутів громадянського суспільства та волонтерів до процесу формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

9) патріотизму — спрямування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності на формування громадянської стійкості, протидію проявам дискримінації, корупції, колабораціонізму, сепаратизму, пропаганди тоталітарних режимів;

10) системності — комплексного та послідовного здійснення державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування цілісної системи світоглядних уявлень, принципів та переконань, що базуються на суспільно-державних (національних) цінностях України;

11) обґрунтованості — визначення пріоритетних напрямів та завдань державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності відповідно до суспільних потреб, на підставі результатів соціологічних та наукових досліджень, статистичних даних, з урахуванням кращого міжнародного досвіду;

12) результативності — розроблення та реалізація проєктів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності з метою досягнення конкретних вимірюваних показників (результатів);

13) політичної неупередженості – недопущення політичної агітації, пропагування або рекламування політичних партій, рухів чи ідеологічних течій під час реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

14) міжвідомчої і міжсекторальної взаємодії – залучення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів до формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Стаття 6. Ціннісні орієнтири утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Утвердження української національної та громадянської ідентичності базується на суспільно-державних (національних) цінностях України.

2. Суспільно-державні (національні) цінності України є концептуальною основою та консолідуючими чинниками утвердження української національної та громадянської ідентичності, фундаментом для гармонізації інтересів людини, забезпечення стабільності в суспільстві та сталого розвитку держави.

3. Основними суспільно-державними (національними) цінностями України є:

1) соборність – єдність, неподільність усіх територій України, духовна єдність українців, які проживають на території України, а також єдність усіх громадян України незалежно від національності та віросповідання, спрямована на утвердження справжнього суверенітету і незалежності України, побудову процвітаючої демократичної національної держави;

2) самобутність – національна ідентичність, неповторність, оригінальність, які виявляються окремою особою чи групою осіб у ментально обумовленому художньо-мистецькому світосприйнятті, національно прийнятних способах спілкування, діяльності, поведінки. Самобутність українського народу визначається його історією, культурою, традиціями та українською мовою;

3) воля – здатність, намір, кероване намагання, прагнення досягти мети. Проявом волі українського народу є героїка боротьби за

незалежність України, прагнення до самостійності, невпинний пошук шляхів досягнення свободи;

4) гідність – відстоювання своїх духовно-моральних і державницьких позицій, усвідомлення власної ваги та громадянського обов'язку у міжнародному співтоваристві.

Стаття 7. Стратегічні документи державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Стратегічними документами державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є:

1) Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності;

2) державні цільові, регіональні та місцеві програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) плани заходів з утвердження української національної та громадянської ідентичності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

2. У стратегічних документах державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності під час їх розроблення враховуються положення щорічних та позачергових послань Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, інших документів стратегічного характеру, що схвалюються Президентом України, положення Програми діяльності Кабінету Міністрів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, положення Рекомендацій парламентських слухань про стан реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Стаття 8. Складові державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Складовими державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є:

1) національно-патріотичне виховання;

- 2) військово-патріотичне виховання;
- 3) громадянська освіта.

Стаття 9. Особливості національно-патріотичного виховання

1. Метою національно-патріотичного виховання є формування і утвердження української національної та громадянської ідентичності, оборонної свідомості, громадянської стійкості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України.

2. Національно-патріотичне виховання охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед сфери освіти і науки, молодіжну та соціальну сфери, культури і мистецтва, реклами, відновлення та збереження національної пам'яті, краєзнавства, туризму, охорони довкілля, фізичної культури і спорту, профорієнтації на військові спеціальності, цивільної оборони та цивільного захисту, безпеки і оборони України, зв'язків із закордонними українцями.

Основними складовими національно-патріотичного виховання є:

- 1) громадянсько-патріотичне виховання;
- 2) духовно-моральне виховання;
- 3) співпраця із закордонними українцями.

3. Національно-патріотичне виховання стосується громадян України і закордонних українців усіх вікових груп та здійснюється шляхом:

- 1) популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України;
- 2) здійснення заходів з формування оборонної свідомості та громадянської стійкості;
- 3) поширення знань про видатних особистостей українського державотворення;

- 4) залучення інститутів громадянського суспільства до виконання завдань національно-патріотичного виховання;
- 5) залучення громадян України, насамперед дітей та молоді, до участі в заходах національно-патріотичного спрямування;
- 6) організації та здійснення виховних і просвітницьких заходів;
- 7) формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації;
- 8) залучення закордонних українців до збереження і популяризації української мови, культури, а також формування та збереження національної ідентичності;
- 9) залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до здійснення заходів національно-патріотичного виховання.

4. Громадянсько-патріотичне виховання здійснюється за такими напрямками:

- 1) формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, любові до України, поваги до державних символів та державної мови;
- 2) залучення громадян до активної участі в громадському житті;
- 3) популяризація історії України, зокрема боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, етапів державотворення та борців за незалежність і територіальну цілісність України, а також українців, досягнення яких увійшли до світової історії;
- 4) ознайомлення громадян, насамперед дітей та молоді, із засадами функціонування держави, сприяння вивченню Конституції України та законів України;
- 5) інформування громадян України про важливість здорового способу життя, відповідального ставлення до свого здоров'я, навчання навичкам безпеки життєдіяльності;
- 6) запобігання проявам негативної поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму, насамперед серед дітей та молоді;

7) популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України;

8) формування сприйняття державної мови як національної цінності та важливого атрибута національної ідентичності.

5. Духовно-моральне виховання здійснюється за такими напрямками:

1) популяризація та поширення україномовного культурного продукту;

2) сприяння утвердженню сімейних цінностей та активне залучення сім'ї до національно-патріотичного виховання;

3) популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України;

4) формування лідерських компетентностей, особистої психологічної та духовної стійкості, проактивної життєвої позиції і усвідомленої громадянської відповідальності;

5) визначення ціннісних засад та етичних стандартів професійної діяльності, що передбачають сумлінне ставлення до виконання своїх обов'язків і запобігання корупції та зловживанню повноваженнями;

6) дбайливе ставлення до довкілля та природних ресурсів держави;

7) вшанування видатних особистостей українського державотворення, ветеранів України, героїв, які полягли в боротьбі за захист незалежності та територіальної цілісності України;

8) залучення закордонних українців до збереження і популяризації української мови, культури, а також формування та збереження національної ідентичності.

6. Співпраця із закордонними українцями щодо формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснюється відповідно до Закону України «Про закордонних українців» з урахуванням особливостей, визначених цим Законом.

Стаття 10. Особливості військово-патріотичного виховання

1. Метою військово-патріотичного виховання є формування оборонної свідомості, готовності стати до лав Збройних Сил України та інших формувань сектору безпеки та оборони України, готовності до національного спротиву.

2. Військово-патріотичне виховання здійснюється за такими напрямками:

- 1) формування оборонної свідомості;
- 2) популяризація військової служби;
- 3) залучення громадян до сприяння безпеці і обороні України;
- 4) розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, технічної творчості та інновацій;
- 5) широке залучення школярів до загальнодержавних, регіональних та місцевих заходів військово-патріотичного виховання;
- 6) обов'язкове викладання предмета «Захист України» під час здобуття профільної середньої освіти;
- 7) підготовка кваліфікованого кадрового потенціалу з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності з подальшим їх залученням до організації та здійснення освітньої діяльності з початкової військової підготовки, реалізації програм, проектів та заходів військово-патріотичного виховання;
- 8) залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до організації та здійснення програм, проектів та заходів військово-патріотичного виховання.

Стаття 11. Особливості громадянської освіти

1. Метою громадянської освіти є формування та розвиток громадянських компетентностей на основі загальнолюдських цінностей та суспільно-державних (національних) цінностей України.

Здобуття громадянської освіти забезпечується суб'єктами освітньої діяльності.

2. Громадянська освіта в Україні спрямовується на формування та розвиток громадянських компетентностей через:

- 1) викладацьку діяльність;
- 2) просвітницьку діяльність;
- 3) соціальну рекламу;
- 4) залучення громадян до процесів формування та реалізації державної, регіональної і місцевої політики;
- 5) участь громадян у масових просвітницьких заходах.

3. Громадянська освіта охоплює усі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також усі складники освіти, усі рівні освіти та всі вікові групи громадян.

4. Громадянська освіта має ґрунтуватися на суспільно-державних (національних) цінностях, цінностях особистої ефективності, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, захисту прав людини і громадянина.

Стаття 12. Ключові індикатори ефективності реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Ключові індикатори ефективності реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є базовими показниками ефективності такої політики та істотними складовими індикаторів розвитку громадянського суспільства.

Порядок та періодичність здійснення моніторингу досягнення ключових індикаторів ефективності реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності визначається Стратегією утвердження української національної та громадянської ідентичності.

2. Ключовими індикаторами ефективності реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є показники:

- 1) збільшення кількості громадян, які пишуться своїм українським походженням та/або громадянством;
- 2) зменшення кількості громадян, які виїждять з України за кордон на постійне проживання або залишаються на постійне проживання за кордоном після тимчасового виїзду з України;
- 3) збільшення кількості громадян України, які повертаються в Україну після виїзду за кордон на постійне проживання, осіб, яким надано статус закордонного українця, закордонних українців, які виявили бажання набути громадянство України;
- 4) збільшення частки громадян України, які, за даними соціологічних опитувань, бажають, щоб їхні діти проживали в Україні;
- 5) збільшення кількості громадян України та закордонних українців, які подорожують у межах території України з пізнавально-рекреаційною метою;
- 6) збільшення кількості громадян України, які беруть участь у голосуванні під час виборів та референдумів, що проводяться в Україні відповідно до закону;
- 7) збільшення кількості громадян України, залучених органами державної влади та органами місцевого самоврядування до процесу формування політики та прийняття управлінських рішень;
- 8) збільшення частки громадян України, які, за даними соціологічних опитувань, вважають неприпустимим для себе особисто застосування корупційних практик, у тому числі на побутовому рівні;
- 9) збільшення кількості громадян України, насамперед дітей та молоді, залучених до проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, що реалізуються на місцевому, всеукраїнському та міжнародному рівні;
- 10) збільшення кількості громадян, які володіють українською мовою;
- 11) збільшення обсягів україномовного інформаційного та культурного продукту;

- 12) збільшення кількості культурних продуктів, спрямованих на національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання;
- 13) збільшення кількості соціальної реклами, спрямованої на реалізацію завдань державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 14) збільшення відвідуваності закладів, що популяризують культурні надбання українського народу, організують заходи, присвячені боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України;
- 15) збільшення кількості глядачів на переглядах творів кіномистецтва, що розкривають героїчне минуле та сьогодення українського народу, його боротьбу за незалежність і територіальну цілісність України;
- 16) підвищення серед громадян України та закордонних українців рівня знань про видатних особистостей українського державотворення, визначних військових, науковців, діячів культури, спортсменів, підприємців та інших визначних представників українського народу;
- 17) збільшення кількості підготовлених фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, зокрема з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності;
- 18) функціонування систем добровільної професійної військової підготовки населення та кадрової підготовки виховників, інструкторів військово-патріотичного виховання;
- 19) збільшення кількості осіб, які щороку приймаються в добровільному порядку на військову службу (за контрактом) або на добровільних засадах залучаються до служби (праці за трудовим договором) у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, формуваннях територіальної оборони, правоохоронних та розвідувальних органах, органах спеціального призначення з правоохоронними функціями, силах цивільного захисту та інших органах, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки та оборони України;

20) збільшення частки громадян України, які, за даними соціологічних опитувань, готові захищати незалежність та територіальну цілісність України зі зброєю в руках;

21) зменшення кількості правопорушень, вчинених громадянами України;

22) покращення екологічної ситуації в Україні у результаті діяльності держави, територіальних громад, інститутів громадянського суспільства, установ, підприємств, організацій.

РОЗДІЛ III. Здійснення утвердження української національної та громадянської ідентичності

Стаття 13. Суб'єкти відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, сили безпеки і оборони, юридичні особи та громадяни України, міжнародні організації, іноземні юридичні особи, іноземці та особи без громадянства, сім'я та інші соціальні інститути, що беруть участь у формуванні та реалізації державної політики в зазначеній сфері.

2. Державне регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах повноважень, визначених цим Законом, здійснюють:

1) Кабінет Міністрів України;

2) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки;

4) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує молодіжну політику;

5) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері фізичної культури і спорту;

6) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей ветеранів та осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

7) Міністерство оборони України;

8) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв;

9) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері.

3. Територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування, сили безпеки і сили оборони, суб'єкти освітньої діяльності, суб'єкти відносин у сфері української національної та громадянської ідентичності, інститути громадянського суспільства, фахівці та волонтери з утвердження української національної та громадянської ідентичності, інші фізичні та юридичні особи, міжнародні організації беруть участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності відповідно до цього Закону.

Стаття 14. Повноваження центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, здійснює такі повноваження:

1) формування та реалізація державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, контроль за дотриманням законодавства про утвердження української національної та громадянської ідентичності;

2) розроблення спільно з іншими суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності проектів Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності і подання їх на розгляд Кабінету Міністрів України;

3) узагальнення практики застосування законодавства про утвердження української національної та громадянської ідентичності та внесення пропозицій щодо його вдосконалення у встановленому порядку;

4) здійснення моніторингу заходів з утвердження української національної та громадянської ідентичності, що здійснюються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

5) представлення України у відносинах у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності з іншими державами та міжнародними організаціями, укладення у встановленому законодавством порядку міжнародних договорів у зазначеній сфері;

6) забезпечення організації та проведення інформаційних кампаній, створення онлайн-інструментів утвердження української національної та громадянської ідентичності;

7) здійснення моніторингу діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності, їх нормативно-правового забезпечення, надання методичних рекомендацій щодо їх роботи;

8) забезпечення взаємодії з іншими суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності з питань формування та реалізації зазначеної державної політики;

9) здійснення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, замовлення наукових та соціологічних досліджень у зазначеній сфері;

10) участь у розробленні та впровадженні методології здійснення національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, що базується на результатах наукових досліджень, міжнародних стандартах та рекомендаціях експертів;

11) участь у вивченні та узагальненні досвіду роботи суб'єктів відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

12) здійснення аналізу та моніторингу проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності у взаємодії з науковими та науково-дослідними установами;

13) здійснення методичного, інформаційного та іншого забезпечення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах своєї компетенції відповідно до законодавства, надання рекомендацій щодо змісту і форми проектів у зазначеній сфері;

14) ініціювання встановлення премій, стипендій, інших заохочувальних відзнак за особливі досягнення у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

15) розроблення та затвердження нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції;

16) здійснення інших повноважень, визначених законом.

Стаття 15. Повноваження інших суб'єктів, що здійснюють державне регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Кабінет Міністрів України у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності:

1) затверджує Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності;

2) координує формування та реалізацію державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) затверджує та забезпечує виконання Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

4) затверджує Порядок підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

5) затверджує Порядок використання (залучення) особового складу, ресурсів та засобів сил безпеки і сил оборони, забезпечення заходів безпеки, медичного забезпечення під час здійснення заходів військово-патріотичного виховання;

6) вирішує інші питання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Кабінет Міністрів України утворює Координаційну раду з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності, до складу якої входять представники суб'єктів, що здійснюють державне регулювання у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, а також представники інститутів громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування та сил безпеки і сил оборони (за згодою). Положення про Координаційну раду з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності затверджується Кабінетом Міністрів України.

До повноважень Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

1) відстеження стану виконання законів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

2) участь в оцінюванні ефективності державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) участь у підготовці, розгляд та внесення пропозицій, висновків, рекомендацій до Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Програми діяльності Кабінету Міністрів

України, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності, інших нормативно-правових актів у цій сфері;

4) подання Кабінету Міністрів України пропозицій щодо вдосконалення законодавства з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності;

5) здійснення інших повноважень, визначених Положенням про Координаційну раду з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Члени Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності беруть участь у її роботі на громадських засадах.

Формою роботи Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності є засідання, що проводяться не рідше ніж щокварталу.

Організаційне забезпечення роботи Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

2. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

1) включення до стандартів освіти та типових освітніх програм питань утвердження української національної та громадянської ідентичності;

2) участь у розробленні проектів Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

- 3) участь у розробленні та впровадженні методології національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та формування громадянських компетентностей;
- 4) забезпечення підготовки педагогічних, наукових, науково-педагогічних працівників, підвищення їх кваліфікації та перепідготовки за напрямками національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти;
- 5) участь у забезпеченні підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах компетенції;
- 6) підготовка і поширення рекомендацій щодо організації та здійснення громадянської освіти і набуття громадянських компетентностей, а також інформації про наявні канали та платформи дистанційного формування та розвитку громадянських компетентностей;
- 7) організація реалізації у взаємодії з іншими суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності практичних компонентів громадянської освіти шляхом залучення учасників освітнього процесу до прийняття органами державної влади суспільно важливих рішень;
- 8) участь у створенні онлайн-інструментів утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах компетенції, поширення інформації про них у системі закладів освіти;
- 9) участь у реалізації заходів та проектів з технічної творчості та інновацій, стимулювання участі в такій діяльності здобувачів освіти;
- 10) участь у межах компетенції в реалізації заходів з відзначення на державному рівні ювілейних, пам'ятних та історичних дат, міжнародних днів, пов'язаних із вшануванням ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності, захистом суверенітету та територіальної цілісності, а також формуванням соборності та державності, проголошенням незалежності України;
- 11) здійснення заходів з національно-патріотичного виховання та військово-патріотичного виховання в межах компетенції;

12) інші повноваження, визначені законом.

3. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує молодіжну політику, у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

1) забезпечення здійснення національно-патріотичного виховання та реалізація комплексних заходів, безпосередньо спрямованих на національно-патріотичне виховання;

2) участь у розробленні проекту Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) здійснення заходів із військово-патріотичного виховання у межах компетенції;

4) методичне забезпечення національно-патріотичного виховання, участь у розробленні та впровадженні методології громадянської освіти;

5) участь у створенні онлайн-інструментів утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах компетенції, поширення інформації про них;

6) надання громадським об'єднанням у встановленому законодавством порядку державної підтримки на здійснення заходів з національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти в межах компетенції;

7) формування оборонної свідомості у громадян України в межах компетенції, здійснення заходів, спрямованих на збільшення чисельності молоді, готової до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України;

8) участь в межах компетенції у реалізації заходів з відзначення на державному рівні ювілейних, пам'ятних та історичних дат, міжнародних днів, пов'язаних із вшануванням ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності, захистом суверенітету та територіальної цілісності, а також формуванням соборності та державності, проголошенням незалежності України;

9) участь у підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

10) інші повноваження, визначені законом.

4. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері фізичної культури і спорту, у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

1) сприяння та участь у здійсненні заходів, спрямованих на розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту;

2) участь у розробленні проекту Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) здійснення заходів із національно-патріотичного виховання та військово-патріотичного виховання у межах компетенції;

4) виховання у дітей та молоді навичок здорового способу життя, формування сталих традицій та мотивації до занять фізичною культурою і спортом як важливих складових повноцінного розвитку людини, її здоров'я та національно-патріотичного виховання;

5) піднесення патріотизму та міжнародного іміджу держави шляхом досягнення спортсменами високих спортивних результатів;

6) участь у створенні онлайн-інструментів утвердження української національної та громадянської ідентичності, поширення інформації про них серед закладів фізичної культури і спорту та громадських об'єднань фізкультурно-спортивної спрямованості;

7) інші повноваження, визначені законом.

5. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей

ветеранів та осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

1) забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до утвердження української національної та громадянської ідентичності, у тому числі через реалізацію заходів національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання;

2) участь у розробленні проекту Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) формування оборонної свідомості у громадян України, популяризації військової історії в межах компетенції;

4) надання громадським об'єднанням ветеранів війни у встановленому законодавством порядку фінансової підтримки на конкурсній основі для реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на військово-патріотичне виховання;

5) участь в межах компетенції у проведенні заходів щодо відзначення на державному рівні ювілейних, пам'ятних та історичних дат, міжнародних днів, пов'язаних із вшануванням ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності, захистом незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також формуванням соборності та державності, проголошенням незалежності України;

6) здійснення заходів з формування позитивного образу ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності, налагодження комунікації між ветеранами війни різних поколінь;

7) проведення заходів щодо вшанування пам'яті загиблих ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності;

8) участь у розробленні та впровадженні методології національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти;

9) сприяння розвитку спорту ветеранів війни;

10) участь у створенні онлайн-інструментів утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах компетенції, поширення інформації про них;

11) участь у підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

12) інші повноваження, визначені законом.

6. До повноважень Міністерства оборони України у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

1) здійснення заходів щодо військово-патріотичного виховання громадян у межах компетенції, формування готовності громадян України до захисту незалежності та територіальної цілісності України, популяризації військової служби та військової історії у межах компетенції;

2) організація відповідно до законодавства підготовки громадян України до національного спротиву;

3) сприяння розвитку військово-прикладного і службово-прикладного спорту, спорту ветеранів війни, технічної творчості та інновацій;

4) сприяння реалізації інститутами громадянського суспільства проектів, спрямованих на військово-патріотичне виховання, підготовку громадян України до національного спротиву та популяризацію військової служби;

5) участь у межах компетенції у проведенні заходів щодо відзначення на державному рівні ювілейних, пам'ятних та історичних дат, міжнародних днів, пов'язаних із захистом незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також формуванням соборності та державності, проголошенням незалежності України;

6) інші повноваження, визначені законом.

7. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв, у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

1) забезпечення здійснення духовно-морального виховання громадян, формування та реалізації єдиної державної інформаційно-просвітницької політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

2) участь у розробленні проекту Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) здійснення заходів з популяризації історії України, її видатних особистостей, відновлення та збереження національної пам'яті українського народу, популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України, у тому числі за кордоном;

4) участь у створенні онлайн-інструментів утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах компетенції, поширення інформації про них у системі закладів культури;

5) участь в межах компетенції у проведенні заходів щодо відзначення на державному рівні ювілейних, пам'ятних та історичних дат, міжнародних днів, пов'язаних із вшануванням ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності, захистом незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також формуванням соборності та державності, проголошенням незалежності України;

6) інші повноваження, визначені законом.

8. До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері, у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

- 1) здійснення заходів щодо запобігання внутрішньому і зовнішньому культурно-інформаційному впливу, який шкодить національній єдності, підриває засади національної безпеки чи перешкоджає реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 2) участь у розробленні проекту Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 3) забезпечення поширення телерадіоорганізаціями україномовного культурного продукту та соціальної реклами з утвердження української національної та громадянської ідентичності, у тому числі за кордоном;
- 4) забезпечення трансляції проектів з утвердження української національної та громадянської ідентичності у теле- та радіоефірі;
- 5) участь у створенні онлайн-інструментів утвердження української національної та громадянської ідентичності в межах компетенції, поширення інформації про них;
- 6) інші повноваження, визначені законом.

Стаття 16. Повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. До повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

- 1) забезпечення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 2) розроблення, затвердження та реалізація регіональних та місцевих програм у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності з урахуванням положень Стратегії утвердження

української національної та громадянської ідентичності та Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) забезпечення формування, оптимізації та розвитку інфраструктури з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

4) сприяння створенню та діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності, забезпечення діяльності таких закладів, що належать до комунальної форми власності;

5) сприяння підготовці та підвищенню кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

6) сприяння реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

7) створення умов для залучення громадян до прийняття рішень на регіональному та місцевому рівнях;

8) інші повноваження, визначені законом.

2. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування створюють і забезпечують роботу координаційних рад з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності на відповідній території.

Орган, при якому утворено координаційну раду з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності, затверджує положення про координаційну раду з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності з урахуванням норм відповідного Типового положення, затвердженого Кабінетом Міністрів України, та здійснює організаційно-методичне забезпечення її діяльності.

До повноважень координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності на відповідній території, що створюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими

державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, належить:

- 1) відстеження стану виконання законів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності на відповідній території;
- 2) участь в оцінюванні ефективності державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності на відповідній території;
- 3) участь у підготовці, розгляд та внесення пропозицій, висновків, рекомендацій до місцевих та регіональних цільових програм з утвердження української національної та громадянської ідентичності, інших нормативно-правових актів органу, який її утворив;
- 4) подання органу, який її утворив, пропозицій щодо вдосконалення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності на регіональному або місцевому рівні;
- 5) здійснення інших повноважень, визначених Положенням про координаційну раду з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Члени координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності беруть участь у її роботі на громадських засадах.

Формою роботи координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності є засідання, що проводяться не рідше ніж щокварталу.

Стаття 17. Повноваження сил безпеки і сил оборони у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. До повноважень сил безпеки і сил оборони у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

- 1) участь у військово-патріотичному вихованні громадян, насамперед дітей та молоді;
- 2) участь у підготовці громадян до військової служби та національного спротиву, у тому числі початковій військовій підготовці молоді;
- 3) організація та здійснення заходів, спрямованих на підвищення престижності військової служби;
- 4) налагодження взаємодії з органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства, надання їм допомоги у військово-патріотичному вихованні громадян, участь у роботі координаційних рад з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 5) забезпечення національно-патріотичного виховання та громадянської освіти військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового і начальницького складу, працівників сил безпеки і сил оборони;
- 6) координація та спрямування роботи закладів освіти з питань добровільної професійної військової підготовки і військово-патріотичного виховання молоді.

Стаття 18. Повноваження суб'єктів освітньої діяльності у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Суб'єкти освітньої діяльності у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності:

- 1) забезпечують здобуття громадянських компетентностей здобувачами освіти, їх громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання під час здійснення освітньої діяльності;
- 2) реалізують проекти у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, сприяють у реалізації таких проектів іншими суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 3) здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

4) долучають громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України, до реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на громадянську освіту, у тому числі із застосуванням онлайн-інструментів здобуття громадянської освіти;

5) здійснюють наукове та/або методичне забезпечення педагогічної та науково-педагогічної діяльності в частині утвердження української національної та громадянської ідентичності.

2. Заклади освіти та інші суб'єкти освітньої діяльності в межах освітнього процесу:

1) забезпечують національно-патріотичне, військово-патріотичне виховання та громадянську освіту здобувачів освіти;

2) реалізують проекти у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, сприяють реалізації таких проектів іншими суб'єктами освітньої діяльності;

3) у встановленому порядку можуть залучати ветеранів війни до викладацької діяльності, а також до національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

4) виконують інші повноваження, визначені цим Законом.

Стаття 19. Повноваження суб'єктів сфери фізичної культури і спорту у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. До повноважень суб'єктів сфери фізичної культури і спорту у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

1) формування позитивної громадської думки щодо впливу фізичної культури і спорту на розвиток суспільства;

2) формування у громадян сталих традицій та мотивації до занять фізичною культурою і спортом як важливої складової повноцінного розвитку людини, її здоров'я та національно-патріотичного виховання;

3) проведення фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів, спрямованих на національно-патріотичне виховання та формування здорового способу життя;

4) піднесення патріотизму та міжнародного іміджу держави шляхом досягнення спортсменами високих спортивних результатів;

5) формування у громадян почуття гордості за свою країну на прикладі перемог та здобутків у сфері фізичної культури і спорту.

Стаття 20. Повноваження суб'єктів діяльності у сфері культури та закладів культури у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. До повноважень суб'єктів діяльності у сфері культури та закладів культури у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності належить:

1) формування національного мовно-культурного простору на основі утвердження державної мови, стійкості його ціннісної основи до зовнішніх впливів;

2) сприяння створенню, розвитку, підвищенню якості та популяризації україномовного культурно-інформаційного продукту та забезпеченню доступу до нього;

3) відродження та розвиток української культури, всіх видів мистецтв, креативних індустрій;

4) здійснення заходів з популяризації історії України, її видатних особистостей.

Стаття 21. Повноваження суб'єктів відносин у сфері національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання

1. До повноважень суб'єктів відносин у сфері національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання, відповідальних за організацію та/або реалізацію проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на національно-патріотичне або військово-патріотичне виховання, належить:

1) забезпечення дотримання рекомендацій центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, щодо змісту та форм проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на національно-патріотичне або військово-патріотичне виховання;

2) сприяння в реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності іншими суб'єктами;

3) інформування центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, у встановленому ним порядку про результати реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, внесення пропозицій щодо вдосконалення державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Стаття 22. Заклади сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. До закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності відносяться заклади освіти, заклади культури, молодіжні центри, інші заклади, які здійснювали діяльність з національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та/або громадянської освіти до набрання чинності цим Законом, а також заклади, утворені після набрання ним чинності.

2. Основними завданнями закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності є:

1) реалізація державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності шляхом участі в реалізації заходів державних, регіональних та місцевих цільових програм або здійснення власних заходів у зазначеній сфері;

2) надання інформаційної підтримки фахівцям у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та волонтерам;

3) забезпечення умов для набуття громадянами громадянських компетентностей, вдосконалення знань та навичок, необхідних в умовах воєнних дій чи надзвичайних ситуацій;

4) забезпечення роботи гуртків, клубів та інформаційних центрів;

5) залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до процесів утвердження української національної та громадянської ідентичності.

3. Засновниками закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності, утворених після набрання чинності цим Законом, можуть бути органи місцевого самоврядування та юридичні особи приватного права.

Засновниками закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності не можуть бути юридичні особи з іноземними інвестиціями держави-агресора (держави-окупанта), юридичні особи, зареєстровані на території держави-агресора (держави-окупанта), юридичні особи, кінцевий бенефіціарний власник (контролер) яких є резидентом чи громадянином держави-агресора (держави-окупанта).

4. Заклади сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності можуть створюватися на базі майна їх засновників або інших осіб згідно з договором про використання такого майна.

5. Статус, організаційно-правова форма закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності визначаються їх засновниками.

Заклади сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності діють на підставі установчих документів, що затверджуються їх засновниками відповідно до законодавства, та можуть працювати за напрямками національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти або за одним із них, реалізовувати проекти у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Заклади сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності незалежно від форми власності мають рівні права та обов'язки відповідно до законодавства.

6. Здійснення в закладах сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності діяльності політичних партій, зокрема створення осередків політичних партій, та втручання в будь-який спосіб у діяльність таких закладів забороняється.

7. Моніторинг діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснюється відповідно до критеріїв та в порядку, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

8. Заклади сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності мають право:

1) отримувати фінансову, інформаційну, методичну, організаційну допомогу та інші види підтримки на реалізацію проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та заходів державних цільових, регіональних та місцевих програм, виконавцями яких їх визначено, у встановленому законодавством порядку, а також підтримку, що надається за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством;

2) обладнувати навчальні кабінети, стрілецькі тири, навчальні місця для занять з вогневої підготовки, кімнати для зберігання навчальної зброї, смуги перешкод, стройові майданчики, місця для метання макетів ручних гранат, навчально-тренувальні комплекси тощо.

Стаття 23. Фахівці та волонтери у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності реалізується фахівцями та волонтерами у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

2. Метою діяльності фахівців та волонтерів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є реалізація державної політики в зазначеній сфері з дотриманням вимог цього Закону, інших законів України, залученням широкого кола громадян, інститутів громадянського суспільства.

3. До процесу підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності залучаються заклади освіти, заклади сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності та інститути громадянського суспільства.

4. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування надають всебічну підтримку фахівцям та волонтерам у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності для забезпечення належної реалізації ними державної політики в зазначеній сфері.

Стаття 24. Участь інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Інститути громадянського суспільства беруть участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності відповідно до законодавства.

2. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяють інститутам громадянського суспільства в реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

3. Інститути громадянського суспільства мають право:

1) отримувати фінансову, інформаційну, методичну, організаційну допомогу та інші види державної підтримки на реалізацію проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності (щодо національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання або громадянської освіти) у встановленому законодавством порядку, а також підтримку, що надається за рахунок коштів місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством;

2) брати участь у виконанні державних цільових, регіональних та місцевих програм у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

3) створювати заклади сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності;

4) володіти об'єктами інфраструктури з утвердження української національної та громадянської ідентичності;

5) брати участь у підготовці фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності у встановленому порядку;

6) брати участь в оцінюванні ефективності реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

7) вносити кандидатури своїх представників до складу координаційних рад з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності, інших допоміжних органів, які утворюються для вирішення питань, що прямо чи опосередковано стосуються національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання чи громадянської освіти;

8) за погодженням із закладами освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту, фізичної культури і спорту, закладами сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності, молодіжними центрами, іншими установами брати участь у підготовці та реалізації проектів, спрямованих на національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання чи громадянську освіту, що реалізуються на базі таких закладів.

4. Інститути громадянського суспільства зобов'язані:

1) звітувати у встановленому порядку про використання наданої їм допомоги чи інших видів державної підтримки для реалізації проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

2) дотримуватися інших вимог законодавства про утвердження української національної та громадянської ідентичності.

РОЗДІЛ IV. Фінансове та науково-методичне забезпечення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

Стаття 25. Фінансове забезпечення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Фінансове забезпечення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснюється відповідно до цього Закону та інших нормативно-правових актів за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством.

2. Фінансування проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності може здійснюватися також за рахунок добровільних внесків фізичних і юридичних осіб.

Забороняється фінансування проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності громадянами або резидентами держави-агресора (держави-окупанта), а також юридичними особами, засновниками та/або власниками яких є громадяни або резиденти держави-агресора (держави-окупанта).

3. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування при формуванні відповідних бюджетів передбачають видатки на реалізацію державних, регіональних та місцевих програм з утвердження української національної та громадянської ідентичності.

4. Забороняється зміна цільового призначення об'єктів інфраструктури з утвердження української національної та громадянської ідентичності, наданих органами державної влади, органами місцевого самоврядування у користування суб'єктам відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, без згоди центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, якщо така зміна припинить використання зазначених об'єктів для цілей утвердження української національної та громадянської ідентичності.

5. Фінансове забезпечення закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснюється за рахунок коштів засновників та інших джерел, не заборонених законодавством.

Стаття 26. Науково-методичне забезпечення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Науково-методичне забезпечення реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснюють суб'єкти, що здійснюють державне регулювання в зазначеній сфері, відповідно до повноважень, визначених цим Законом, спільно з Національною академією наук України, Національною академією педагогічних наук України та у взаємодії з відповідними інститутами громадянського суспільства.

2. Науково-методичне забезпечення державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснюється шляхом:

- 1) розроблення і видання методичних матеріалів з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 2) здійснення моніторингу ефективності державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 3) проведення соціологічних досліджень щодо оцінки суспільством державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 4) видання навчальної та науково-методичної літератури, створення інших матеріалів з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності;
- 5) організації співпраці із закладами, установами, організаціями для підвищення ефективності наукового та навчально-методичного забезпечення;
- 6) організації наукових, науково-практичних, науково-методичних семінарів, конференцій, виставок з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності.

РОЗДІЛ V. Міжнародне співробітництво у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

Стаття 27. Міжнародне співробітництво у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Міжнародне співробітництво у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності здійснюється відповідно до законів України та міжнародних договорів.

2. Органи державної влади сприяють міжнародному співробітництву з питань національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, зокрема шляхом укладення відповідних міжнародних договорів, участі в роботі міжнародних організацій, обміну інформацією про проекти у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, підтримки програм міжнародних обмінів, сприяння участі інститутів громадянського суспільства у міжнародних структурах, програмах, проектах та заходах.

РОЗДІЛ VI. Відповідальність за порушення законодавства про утвердження української національної та громадянської ідентичності

Стаття 28. Відповідальність за порушення законодавства про утвердження української національної та громадянської ідентичності

1. Особи, винні у порушенні законодавства про утвердження української національної та громадянської ідентичності, несуть відповідальність згідно із законом.

РОЗДІЛ VII. Прикінцеві та перехідні положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, крім пункту 1 частини сьомої статті 22, пункту 1 частини третьої статті 24, статті 25 цього Закону, які набирають чинності з 1 січня 2024 року.

2. Установити, що до затвердження Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності у встановленому цим Законом порядку державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності реалізується на засадах, визначених цим Законом та Указом Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» від 18 травня 2019 року № 286/2019.

3. Установити, що до 1 січня 2024 року військово-патріотичне виховання є складовою національно-патріотичного виховання.

4. Заклади сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності комунальної форми власності утворюються на базі діючої мережі закладів, у тому числі шляхом їх реорганізації, перепрофілювання з урахуванням потреб та фінансових можливостей регіонів.

5. Внести зміни до таких законів України:

1) у статті 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Відомості Верховної Ради України, 1997 р., № 24, ст. 170 із наступними змінами):

назву доповнити словами «утвердження української національної та громадянської ідентичності»;

пункт «а» доповнити підпунктом 11 такого змісту:

«11) сприяння утвердженню української національної та громадянської ідентичності, створення умов для національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти»;

2) у Законі України «Про місцеві державні адміністрації» (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 20–21, ст. 190 із наступними змінами):

пункт 3 частини першої статті 2 після слів «програм охорони довкілля» доповнити словами «програм утвердження української національної та громадянської ідентичності»;

пункт 6 частини першої статті 13, пункт 1 частини першої статті 22 доповнити словами «утвердження української національної та громадянської ідентичності»;

3) абзац шостий частини другої статті 10 Закону України «Про оборону України» (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 49, ст. 420 із наступними змінами) викласти в такій редакції:

«проводить державну військову кадрову політику, забезпечує розвиток військової освіти і науки, зміцнення дисципліни та правопорядку, військово-патріотичне виховання особового

складу, здійснює заходи щодо військово-патріотичного виховання громадян України в межах компетенції»;

4) частину третю статті 23 Закону України «Про дошкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 49, ст. 259; 2017 р., № 38-39, ст. 380) доповнити абзацом шостим такого змісту:

«формування української національної та громадянської ідентичності, виховання патріотизму»;

5) частину другу статті 12 Закону України «Про рекламу» (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 8, ст. 62 із наступними змінами) викласти в такій редакції:

«2. Соціальна реклама не повинна містити посилань на конкретний товар та/або його виробника, на рекламодавця (крім випадків, коли рекламодавцем є громадське об'єднання чи благодійна організація або меценат фізичної культури і спорту (під час підготовки та проведення офіційних спортивних заходів), або підрозділ сил безпеки чи сил оборони, що бере участь в організації заходів з військово-патріотичного виховання), на об'єкти права інтелектуальної власності, що належать виробнику товару або рекламодавцю соціальної реклами, крім реклами національних фільмів.

Реклама національних фільмів, а також проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності прирівнюється до соціальної реклами та може розміщуватися і розповсюджуватися, за умови дотримання вимог, встановлених абзацом дванадцятим частини першої статті 8 цього Закону»;

6) у Законі України «Про закордонних українців» (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 25, ст. 343 із наступними змінами):

статтю 1 доповнити частиною другою такого змісту:

«Термін «українська національна ідентичність» вживається в цьому Законі у значенні, наведеному в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»;

пункт 1 частини першої статті 3 викласти в такій редакції:

«1) українська національна ідентичність»;

7) частину третю статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., № 42, ст. 435 із наступними змінами) після абзацу десятого доповнити новим абзацом такого змісту:

«утвердження української національної та громадянської ідентичності».

У зв'язку з цим абзаци одинадцятий — вісімнадцятий вважати відповідно абзацами дванадцятим — дев'ятнадцятим;

8) частину четверту статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (Відомості Верховної Ради України, 2014 р., № 26, ст. 892) доповнити словами «сприяти їх залученню до процесів утвердження української національної та громадянської ідентичності»;

9) у Законі України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2014 р., № 37-38, ст. 2004 із наступними змінами):

частину другу статті 1 доповнити абзацом другим такого змісту:

«Терміни «українська громадянська ідентичність», «українська національна ідентичність», «оборонна свідомість» вживаються в цьому Законі у значеннях, наведених у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»;

частину другу статті 3 доповнити пунктом 1¹ такого змісту:

«1¹) сприяння утвердженню української національної та громадянської ідентичності, вихованню патріотизму, формуванню оборонної свідомості»;

10) пункт 27 частини першої статті 1 Закону України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 38-39, ст. 380 із наступними змінами) викласти в такій редакції:

«27) суб'єкт освітньої діяльності — фізична або юридична особа (заклад освіти, підприємство, установа, організація, громадське об'єднання), що провадить освітню діяльність».

6. Кабінету Міністрів України протягом одного року з дня набрання чинності цим Законом:

визначити серед існуючих міністерств центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

утворити на базі Міжвідомчої комісії з питань національно-патріотичного виховання Координаційну раду з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності при Кабінеті Міністрів України;

забезпечити прийняття нормативно-правових актів, необхідних для реалізації цього Закону;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити приведення міністерствами та іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

7. Кабінету Міністрів України у 2024 році та наступних роках інформувати Верховну Раду України про стан виконання цього Закону.

Президент України

м. Київ

13 грудня 2022 року

№ 2834-IX

В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ

Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності
Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX
Прийняття від 13.12.2022
Постійна адреса:
<https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>

Законодавство України
станом на 23.11.2023
чинний

2834-20

Публікації документа

Голос України від 31.12.2022 — № 267

Урядовий кур'єр від 07.01.2023 — № 5

Офіційний вісник України від 13.01.2023 — 2023 р., № 3, стор. 137, стаття 199, код акта 115856/2022

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про Стратегію національно-патріотичного виховання

З метою дальшого розвитку в суспільстві національної свідомості, формування почуття патріотизму на засадах духовності та моральності, популяризації духовно-культурної спадщини Українського народу, а також активізації взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань у питаннях національно-патріотичного виховання **постановляю:**

1. Затвердити Стратегію національно-патріотичного виховання (додається).
2. Кабінету Міністрів України забезпечити в установленому порядку:
  - 1) розроблення та затвердити до 1 серпня 2019 року план дій на 2020 – 2025 роки щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої цим Указом;
  - 2) розроблення за участю представників державних органів, органів місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства, провідних вітчизняних учених та затвердити до 1 грудня 2019 року державну цільову програму з національно-патріотичного виховання;
  - 3) підготовку та оприлюднення щороку до 10 жовтня звіту про виконання у поточному році плану дій на 2020 – 2025 роки щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої цим Указом;

3. Обласним, Київській міській державним адміністраціям активізувати роботу з національно-патріотичного виховання, зокрема, за участю представників координаційних рад з питань національно-патріотичного виховання, утворених при місцевих державних адміністраціях, а також органів місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства, розробити проекти обласних (місцевих) цільових програм з національно-патріотичного виховання та сприяти їх затвердженню.

4. Визнати таким, що втратив чинність, Указ Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки».

5. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України

П.ПОРОШЕНКО

м. Київ

18 травня 2019 року

№ 286/2019

ЗАТВЕРДЖЕНО
Указом Президента України
від 18 травня 2019 року № 286/2019

СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

1. Загальні положення

В Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей.

Національно-патріотичне виховання є важливим засобом громадянської освіти.

Утвердження поваги до державної мови, піднесення її престижу серед громадян є важливим аспектом формування й розвитку особистості та основою національно-патріотичного виховання.

Актуальність національно-патріотичного виховання громадян зумовлюється необхідністю консолідації та розвитку суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною і вимагають постійного вдосконалення національно-патріотичного виховання.

Національно-патріотичне виховання набуває характеру системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, організацій громадянського суспільства, громадян з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй Українській державі.

В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей.

Основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості здійснюється на прикладах героїчної боротьби Українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху. Також національно-патріотичне виховання має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013 – 2014 років, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією.

У національно-патріотичному вихованні важливо використати й виховний потенціал, пов'язаний із героїзмом українців, які боролися в арміях держав – учасників Антигітлерівської коаліції та в рухах опору нацистській Німеччині та її союзникам під час Другої світової війни 1939 – 1945 років, учасників міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки.

Важливим чинником національно-патріотичного виховання є шанобливе ставлення до пам'яті про жертв комуністичного та інших тоталітарних режимів в Україні, зокрема жертв Голодомору, політичних репресій і депортацій.

Водночас важливою складовою національно-патріотичного виховання є поширення інформації про досягнення наших співвітчизників та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, висвітлення внеску представників корінних народів та національних меншин України та громадян інших держав у боротьбу за державну незалежність і територіальну цілісність України, процес її державотворення, вітчизняну наукову, духовно-культурну спадщину.

Стратегія національно-патріотичного виховання (далі – Стратегія) розроблена відповідно до положень Конституції України, законів України «Про освіту», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 років», Постанови Верховної Ради України від 12 травня 2015 року № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» та інших нормативно-правових актів, а також на основі аналізу стану і проблем національно-патріотичного виховання в Україні за часів її незалежності.

2. Стан і потреби національно-патріотичного виховання

Досвід державної політики впродовж усіх років незалежності України свідчить про необхідність приділення особливої уваги сфері національно-патріотичного виховання, що є невід'ємною складовою забезпечення національної безпеки України.

Державна політика у сфері національно-патріотичного виховання потребує постійного удосконалення з урахуванням потреб і викликів, що стоять перед суспільством.

У зв'язку з цим актуалізувалися такі потреби:

впровадження ефективного механізму формування та реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання;

подолання імперсько-тоталітарних рудиментів у суспільній свідомості та зумовлених русифікацією, нищенням української духовно-культурної спадщини та історичної пам'яті розбіжностей в уявленнях про історичне минуле, зокрема про тоталітарну добу, голодомори і політичні репресії;

формування національного мовно-культурного простору на основі утвердження державної мови, стійкості його ціннісної основи перед зовнішнім втручанням;

формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовних цінностей Українського народу, національної самобутності;

сприяння створенню, розвитку, підвищенню якості, а також популяризації україномовного культурно-інформаційного продукту та забезпеченню доступу до нього;

здійснення постійної комунікації з громадянським суспільством з питань національно-патріотичного виховання;

розвиток духовності і моральності у суспільстві, утвердження традиційних сімейних цінностей;

усунення впливів держави-агресора в інформаційній, освітній, культурній сферах України;

проведення єдиної державної інформаційно-просвітницької політики щодо національно-патріотичного виховання;

запобігання перетворенню інформаційного простору на поле маніпуляцій суспільною свідомістю, продукування ціннісної дезорієнтації;

гармонізація законодавства й управлінських практик у сфері формування громадянської позиції із законодавством та кращими практиками держав Європейського Союзу та держав – членів НАТО, зберігаючи в основі національні цінності і традиції;

впровадження єдиного методичного та термінологічного підходу до процесу національно-патріотичного виховання;

формування та впровадження єдиних стандартів щодо процесів, суб'єктів, їх компетенції та повноважень, якості діяльності у сфері національно-патріотичного виховання;

підготовка кваліфікованого кадрового потенціалу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, у закладах освіти, молодіжних центрах для організації та здійснення програм, проектів та заходів із національно-патріотичного виховання, розвиток низової ланки в системі координації виховних процесів у цьому напрямі;

підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення та розвитку інфраструктури у сфері національно-патріотичного виховання.

Отже, потреба постійного вдосконалення національно-патріотичного виховання, надання системності цьому вкрай важливому для держави процесу залишається актуальною.

3. Мета Стратегії

Метою Стратегії є визначення пріоритетів та основних напрямів національно-патріотичного виховання, зокрема дітей та молоді, розвитку відповідних інститутів держави і суспільства, забезпечення змістового наповнення національно-патріотичного виховання на основі:

формування національно-культурної громадянської ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку суспільно-державницьких та духовно-моральних цінностей Українського народу;

готовності громадянина до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України;

усвідомлення досягнень Українського народу, його інтелектуальних, духовних та інших надбань;

розвитку діяльнісної відданості у розбудові України як суверенної держави, формування активної громадянської та державницької позиції, почуття власної та національної гідності;

скоординованої роботи та взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання, їх ефективної співпраці з громадськістю;

постійного формування широкої громадської підтримки процесів національно-патріотичного виховання, розширення ролі та можливостей громадських об'єднань, підвищення ролі сім'ї, активної участі волонтерів, активістів;

сприяння консолідації суспільства навколо ідей спільного майбутнього, всебічного розвитку і функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, захисту територіальної цілісності України, успішних реформ і державотворення.

4. Основні напрями досягнення мети Стратегії

Досягнення мети Стратегії здійснюватиметься за такими основними напрямами:

удосконалення нормативно-правової бази стосовно національно-патріотичного виховання;

підвищення ролі української мови як національної цінності та невід'ємного елемента національно-патріотичного виховання, здійснення заходів з її популяризації;

забезпечення підтримки україномовних дитячих і молодіжних друкованих видань, спрямованих на виховання молодого покоління в дусі патріотизму, поваги до історичного минулого та духовної й культурної спадщини, популяризація читання як соціально важливого вміння;

популяризація та поширення україномовного культурного продукту;

здійснення проектів та заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби;

упорядкування та вдосконалення системи допризовної військової підготовки;

забезпечення належної організації науково-дослідної та методичної роботи у сфері національно-патріотичного виховання;

розроблення та впровадження сучасних виховних систем, технологій і методик у сфері національно-патріотичного виховання, узагальнення та поширення кращого досвіду у цій сфері;

впровадження навчальних дисциплін духовно-морального спрямування як основи формування особистості та підґрунтя для національно-патріотичного виховання, які виходять з традицій українського державотворення;

підтримка та розвиток сімейних традицій, активне залучення сім'ї до процесу національно-патріотичного виховання;

розроблення єдиних підходів у сфері національно-патріотичного виховання у діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування;

підвищення професійної компетентності фахівців у сфері національно-патріотичного виховання, налагодження конструктивної взаємодії, соціального партнерства між суб'єктами національно-патріотичного виховання;

сприяння створенню центрів національно-патріотичного виховання та розвитку напряму національно-патріотичного виховання у молодіжних центрах;

забезпечення скоординованої діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання;

організація та координація інформаційно-просвітницької роботи у сфері національно-патріотичного виховання;

превенція негативних проявів поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму, насамперед серед дітей та молоді, зокрема шляхом залучення до участі у заходах із національно-патріотичного та духовно-морального виховання;

забезпечення належної підтримки з боку держави для ефективної діяльності організацій громадянського суспільства у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема надання всебічного сприяння громадським об'єднанням ветеранів та учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях у реалізації проектів (заходів) з національно-патріотичного виховання;

створення сприятливих умов для діяльності молодіжних організацій, насамперед для розвитку пластового руху в Україні та Спілки Української Молоді, що відновили свою діяльність в Україні із здобуттям незалежності;

розроблення рекомендацій для роботи установ та закладів національно-патріотичного спрямування, інших організацій, які

здійснюють проекти (заходи) з національно-патріотичного виховання, та надання підтримки таким установам, закладам та організаціям;

розвиток співпраці з державами Європейського Союзу та державами – членами НАТО, які успішно впроваджують проекти та заходи у сфері національно-патріотичного виховання;

створення системи ефективного моніторингу та досліджень у сфері національно-патріотичного виховання.

5. Сфери національно-патріотичного виховання

Національно-патріотичне виховання охоплює усі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед освіту і науку, молодь та сім'ю, культуру і мистецтво, рекламу, профорієнтацію на військові спеціальності, відновлення та збереження національної пам'яті, краєзнавство, туризм, охорону довкілля, фізкультуру і спорт, цивільну оборону, безпеку і оборону України, зв'язки із закордонним українством.

6. Шляхи та механізми реалізації Стратегії

Для об'єднання зусиль органів державної влади, органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання існує потреба у впровадженні єдиної державної політики, адекватних механізмів для консолідації і координації відповідної роботи в економічній, політичній, соціальній, культурній та інших сферах.

Ефективна реалізація Стратегії потребує:

чіткої координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади у сфері національно-патріотичного виховання;

здійснення заходів з активізації національно-патріотичного виховання, насамперед серед дітей та молоді, на всіх рівнях такої діяльності у тісній взаємодії між державою та організаціями громадянського суспільства на принципах взаємозацікавленого співробітництва;

постійного підвищення рівня організації, покращення функціонування як окремих елементів системи національно-патріотичного виховання, так і всієї системи в цілому;

механізмів підтримки об'єднань, центрів, клубів, діяльність яких пов'язана з національно-патріотичним вихованням, закладів освіти, культури та мистецтв, а також їхніх працівників;

розроблення системи заохочення громадських об'єднань та активістів, закладів освіти та педагогічних працівників за плідну діяльність у сфері національно-патріотичного виховання, яка відповідає ціннісним орієнтирам та індикаторам ефективності Стратегії.

Для цього має бути розроблено і впроваджено дієвий механізм формування і реалізації державної політики.

Активізація роботи з національно-патріотичного виховання на місцевому рівні потребує створення структурних підрозділів з питань національно-патріотичного виховання при місцевих державних адміністраціях, органах місцевого самоврядування, постійної роботи при місцевих державних адміністраціях, органах місцевого самоврядування координаційних рад з питань національно-патріотичного виховання як дорадчих органів із залученням до складу таких рад фахівців з питань освіти, молодіжної політики, фізичної культури та спорту, культури і мистецтва, запобігання надзвичайним ситуаціям, а також представників організацій громадянського суспільства відповідного спрямування.

7. Підвищення кваліфікації та професійної компетентності фахівців у сфері національно-патріотичного виховання

Важливим кроком реалізації Стратегії є кадрове забезпечення процесу національно-патріотичного виховання. У зв'язку з цим зусилля державних органів і неурядових організацій мають бути зосереджені на організації підготовки фахівців із національно-патріотичного виховання, підвищенні кваліфікації таких фахівців, оволодінні ними відповідними знаннями, уміннями і навичками, розробленні для цього належних освітніх та навчальних програм, що забезпечить ефективне впровадження змісту національно-патріотичного виховання, визначеного Стратегією.

З метою підвищення рівня національно-патріотичного виховання в підготовці фахівців необхідним є активне залучення ветеранів та учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях у реалізації проектів (заходів) з

національно-патріотичного виховання, які є носіями духу патріотизму та національної свідомості.

Удосконалення професійної компетентності фахівців із національно-патріотичного виховання має відбуватися за допомогою сучасних інтерактивних форм і методів роботи.

8. Удосконалення нормативно-правової бази з національно-патріотичного виховання

Дальша гармонізація нормативно-правової бази з питань національно-патріотичного виховання відбувається комплексно та у стислий період часу шляхом підготовки нових та внесення змін до чинних нормативно-правових актів щодо:

закріплення в установленому порядку завдань та повноважень центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання;

визначення механізму взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства у сфері національно-патріотичного виховання, урахуваючи процеси децентралізації влади.

9. Реалізація, моніторинг впровадження Стратегії

Реалізація Стратегії забезпечуватиметься спільними зусиллями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти і наукових установ, організацій громадянського суспільства, із залученням коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, а також з інших незаборонених законодавством джерел.

Для здійснення моніторингу реалізації Стратегії залучатимуться в установленому порядку представники органів державної влади, місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства, вчені, фахівці.

Оцінка ефективності реалізації Стратегії ґрунтуватиметься на результатах виконання відповідного плану дій та програм.

Індикаторами ефективності національно-патріотичного виховання мають стати, зокрема:

збільшення відвідуваності закладів, що популяризують культурні та національно-мистецькі традиції Українського народу, а також експозицій музеїв, присвячених національно-визвольній боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України;

підвищення серед громадян України та представників світового українства рівня знань про видатних особистостей українського державотворення, визначних українських учених, педагогів, спортсменів, військових, підприємців, провідних діячів культури, мистецтв, а також духовних провідників Українського народу;

збільшення передплати та обсягів розповсюдження україномовних (насамперед дитячих і молодіжних) друкованих видань національно-патріотичного спрямування;

збільшення кількості глядачів на переглядах творів кіномистецтва, що розкривають героїчне минуле та сьогодення Українського народу, його боротьбу за незалежність та територіальну цілісність;

розширення сфер застосування української мови;

збільшення частки україномовного інформаційного та культурного продукту;

збільшення кількості громадян, зокрема, дітей і молоді, які пишуться своїм українським походженням, громадянством;

збільшення кількості громадян, які подорожують в інші регіони України;

збільшення кількості і якості культурних продуктів, спрямованих на національно-патріотичне виховання;

збільшення кількості і якості соціальної реклами з питань популяризації національно-патріотичного виховання;

забезпечення проведення конкурсів з визначення проектів національно-патріотичного виховання, розроблених організаціями громадянського суспільства, для реалізації яких надається фінансова підтримка з Державного бюджету України та місцевих бюджетів;

забезпечення збільшення кількості підготовлених фахівців національно-патріотичного виховання та розвитку системи підготовки активістів, волонтерів, що займаються питаннями національно-патріотичного виховання;

збільшення кількості проведених зустрічей дітей і молоді з борцями за незалежність України у XX столітті, ветеранами та учасниками антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях;

збільшення чисельності молоді, готової до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України;

збільшення кількості громадян, зокрема, дітей та молоді, залучених до проектів та заходів з національно-патріотичного виховання місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів, які відповідають ціннісним орієнтирам та індикаторам ефективності Стратегії;

збільшення кількості заходів із вшанування героїв боротьби Українського народу за незалежність і територіальну цілісність України.

**Глава Адміністрації
Президента України**

І.РАЙНІН

Про Стратегію національно-патріотичного виховання
Указ Президента України; Стратегія від
18.05.2019 № 286/2019
Прийняття від 18.05.2019
Постійна адреса:
<https://zakon.rada.gov.ua/go/286/2019>

Законодавство України
станом на 23.11.2023
чинний

Публікації документа

Урядовий кур'єр від 21.05.2019 – № 93

Офіційний вісник України від 31.05.2019 – 2019 р., № 41, стор. 75, стаття 1435,
код акта 94567/2019

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки

З метою створення сприятливих умов для розвитку в суспільстві громадської ініціативи та самоорганізації, формування та діяльності інститутів громадянського суспільства, налагодження партнерської взаємодії між ними та органами державної влади, органами місцевого самоврядування **постановляю:**

1. Затвердити Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки (далі – Стратегія), що додається.

2. Кабінету Міністрів України:

1) забезпечити за участю інститутів громадянського суспільства:

розроблення та затвердження трирічних планів заходів з реалізації Стратегії;

підготовку та оприлюднення щоквартальних та щорічних звітів про виконання планів заходів з реалізації Стратегії;

2) опрацювати питання щодо створення ефективних механізмів фінансової підтримки реалізації Стратегії;

3) визначити механізми для належної координації та моніторингу реалізації Стратегії, зокрема вивчити можливість створення координаційного органу із залученням до його складу на паритетних засадах представників органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, наукових установ, експертів.

3. Обласним, Київській міській державним адміністраціям:

1) активізувати роботу зі створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства на регіональному та місцевому рівнях;

2) забезпечити належну роботу регіональних координаційних рад з питань сприяння розвитку громадянського суспільства із залученням до їх складу представників відповідних місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а також на паритетних засадах – представників інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, наукових установ, експертів;

3) у тримісячний строк розробити за участю представників регіональних координаційних рад сприяння розвитку громадянського суспільства, інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, наукових установ, експертів, органів місцевого самоврядування, територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади регіональні цільові програми сприяння розвитку громадянського суспільства, ужити заходів для їх затвердження в установленому порядку та забезпечити розроблення і затвердження планів заходів з їх реалізації.

4. Визнати такими, що втратили чинність:

Указ Президента України від 26 лютого 2016 року № 68 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні»;

Указ Президента України від 4 листопада 2016 року № 487 «Питання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства»;

Указ Президента України від 27 червня 2018 року № 190 «Про зміни у складі Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства».

5. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України

В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ

м. Київ

7 вересня 2021 року

№ 487/2021

ЗАТВЕРДЖЕНО
Указом Президента України
від 27 вересня 2021 року № 487/2021

НАЦІОНАЛЬНА СТРАТЕГІЯ **сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні** **на 2021-2026 роки**

I. Загальна частина

Становлення демократичної, правової та соціальної держави тісно пов'язане з розвитком громадянського суспільства як сфери суспільної діяльності громадян, що об'єднуються для прийняття спільних рішень, а також захисту прав та інтересів, досягнення спільного блага, у тому числі у взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, політичними інститутами та бізнесом.

Важливою ознакою сталості громадянського суспільства є функціонування інститутів громадянського суспільства, через які громадяни та суспільні групи забезпечують самоорганізацію, представництво, реалізацію і захист прав та інтересів.

Партнерство між державою та громадянським суспільством є вагомим чинником реалізації демократичних цінностей, закріплених у положеннях Конституції України, зокрема щодо свободи та особистої недоторканності громадян, свободи слова і думки, свободи вираження поглядів і переконань, свободи світогляду і віросповідання, свободи об'єднання, участі громадян в управлінні державними справами тощо.

Громадянське суспільство є виразником та захисником інтересів і прагнень різноманітних суспільних груп та громадян. Громадянське суспільство здатне зробити значний внесок у сталий розвиток держави шляхом надання соціальних послуг, забезпечення здійснення соціального підприємництва, збільшення кількості робочих місць і самозайнятих осіб, поліпшення бізнес-середовища, протидії корупції, сприяння прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування та реалізації інших суспільно корисних проектів. Інститути громадянського суспільства в Україні також відіграють активну роль у сприянні відновленню територіальної цілісності та розбудові миру.

Ураховуючи роль громадянського суспільства у різних сферах суспільного життя, створення сприятливих умов для його розвитку та налагодження взаємодії з його інститутами є важливим завданням органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Правові засади державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства закладені у Конституції України, законах України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про місцеве самоврядування в Україні», а також законах України, що визначають правовий статус та засади діяльності інститутів громадянського суспільства, а саме у законах України «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про органи самоорганізації населення» та інших.

Окремі завдання, пов'язані з розвитком громадянського суспільства, відображені у тому числі в Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України 24 березня 2021 року № 119, Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695, Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 року № 710-р.

Національна стратегія розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки (далі – Стратегія) спрямована на визначення комплексу взаємопов'язаних стратегічних завдань діяльності держави у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства до 2026 року.

В основі діяльності держави у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства є повага до його автономії. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, уникаючи втручання у формування та діяльність інститутів громадянського суспільства, повинні створювати сприятливі умови для розвитку громадських ініціатив, використовувати прозорі механізми підтримки діяльності інститутів громадянського суспільства та впроваджувати інструменти громадської участі у прийнятті та реалізації владних рішень.

Діяльність держави у зазначеній сфері має ґрунтуватися на підході «жодних рішень для громадянського суспільства без громадянського суспільства» та співпраці органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства на всіх етапах: проведення аналізу стану реалізації державної політики у відповідній сфері та визначення тенденцій, виокремлення проблем, вироблення варіантів їх розв'язання, розроблення проектів рішень, їх імплементації та моніторингу реалізації, оцінювання результативності.

Такий підхід застосовано і в процесі розроблення цієї Стратегії. До її підготовки, зокрема через спеціальну громадсько-урядову платформу, було залучено близько 200 представників інститутів громадянського суспільства, експертів. Крім того, проведено понад 30 засідань робочої групи та її підгруп, узгоджувальних нарад, а також шість регіональних публічних обговорень, у яких взяли участь понад 300 учасників.

II. Тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні та діяльність держави у відповідній сфері

Протягом 2016–2020 років кількість інститутів громадянського суспільства суттєво зросла. За даними Державної служби статистики України, відбулося збільшення кількості юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання: громадські організації – на 22149 (з 70321 станом на 1 січня 2016 року до 92470 станом на 1 січня 2021 року), громадські спілки – на 1122 (з 753 до 1875 відповідно), благодійні організації – на 4428 (з 15384 до 19812 відповідно), релігійні організації – на 3390 (з 23261 до 26651 відповідно), творчі спілки (інші професійні організації) – на 38 (з 279 до 317 відповідно), професійні спілки та їх об'єднання – на 2392 (з 26321 до 28713 відповідно), органи самоорганізації населення – на 234 (з 1415 до 1649 відповідно).

На сьогодні інститути громадянського суспільства працюють у більшості суспільних сфер: у сфері захисту прав людини та громадянина, представлення інтересів різних груп громадян, надання соціальних та інших послуг, провадження благодійної та волонтерської діяльності, реалізації освітніх і культурних проектів, захисту довкілля, проведення аналізу реалізації державної політики, моніторингу діяльності органів влади, провадження антикорупційної діяльності та інших.

Інститути громадянського суспільства гнучко реагують на зміну суспільних потреб унаслідок дії внутрішніх і зовнішніх чинників. Зокрема, протягом останніх років значна кількість громадських, благодійних, релігійних організацій орієнтувала свою діяльність на вирішення проблемних питань військовослужбовців, ветеранів війни з числа учасників антитерористичної операції/операції об'єднаних сил та громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Починаючи з 2020 року, інститути громадянського суспільства роблять внесок у запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та боротьбу з її наслідками.

Інститути громадянського суспільства порівняно з іншими соціальними інституціями мають високий рівень суспільної довіри. За даними Інституту соціології Національної академії наук України, у 2019 році громадським організаціям та благодійним фондам довіряли 38 відсотків респондентів. Однак рівень поширення громадських практик, що потребують організаційних і колективних зусиль (зокрема, участі у діяльності інститутів громадянського суспільства), залишався низьким.

Проблемним питанням є також низький рівень інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства, відсутність стабільного залучення професійних кадрів та фінансових і матеріальних ресурсів, сталих практик партнерства з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бізнесом.

На виконання рішень Президента України та Кабінету Міністрів України, починаючи з 2007 року, відбувається становлення окремого напрямку державної політики, спрямованого на створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства. Реалізація Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки дала змогу, зокрема:

- скоротити строки і спростити для громадських об'єднань процедури реєстрації та отримання статусу неприбуткової організації, у тому числі запровадити електронну послугу з їх реєстрації;

- удосконалити процедури проведення конкурсів для державної підтримки проектів інститутів громадянського суспільства та

розпочати роботу над упровадженням електронних процедур у цій сфері;

запровадити конкурсний механізм виділення коштів для державної підтримки громадських об'єднань ветеранів та осіб з інвалідністю;

розробити рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо закріплення у статутах територіальних громад інструментів громадської участі;

частково удосконалити механізм формування та організації діяльності громадських рад при органах виконавчої влади, зокрема запровадити можливість рейтингового електронного голосування під час формування складу таких рад;

запровадити закупівлі соціальних послуг шляхом соціального замовлення за результатами конкурсів, у яких можуть брати участь інститути громадянського суспільства;

схвалити Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні;

налагодити міжсекторальну співпрацю з метою запобігання і протидії шахрайству під час публічного збору благодійних пожертв;

організувати навчання державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування з питань налагодження взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Водночас окремі проблеми залишилися без належної уваги, а розпочаті позитивні зміни потребують подальшого розвитку. Про це свідчить, зокрема, міжнародний Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства, що протягом 2014-2019 років зафіксував в Україні лише незначне покращення ситуації у сфері організаційної спроможності інститутів громадянського суспільства, їх фінансової життєздатності, розвитку інфраструктури громадського сектору, а також відсутність суттєвих змін за напрямом залучення органами державної влади та органами місцевого самоврядування таких інститутів до надання суспільно корисних послуг. Крім того, міжнародний моніторинговий звіт

«Барометр ОГС: оцінка середовища для громадянського суспільства у країнах Східного партнерства» (червень 2019 – липень 2020) зафіксував ряд проблем у сфері правового забезпечення консультацій з громадськістю, захисту свободи мирних зібрань, безпеки громадських активістів тощо.

Таким чином, не втрачають актуальності питання належного застосування механізмів громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення, створення сприятливого і безпечного середовища для діяльності інститутів громадянського суспільства та їх членів, розширення сфер співпраці цих інститутів з державою та бізнесом, диверсифікації джерел отримання інститутами громадянського суспільства фінансової підтримки, розвитку благодійної та волонтерської діяльності та інше.

Крім того, удосконалення потребує механізм реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства, у тому числі в частині:

визначення чітких стратегічних завдань і заходів, очікуваних результатів їх реалізації;

належного виконання заходів та моніторингу їх результатів;

посилення координації між органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства в процесі реалізації державної політики у відповідній сфері на національному та регіональному рівнях;

посилення інституційної спроможності органів виконавчої влади з питань налагодження комунікацій з громадськістю, зокрема забезпечення функціонування відповідних підрозділів;

налагодження взаємодії органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування у процесі реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства.

III. Міжнародні зобов'язання та стандарти у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства

В основу Стратегії покладено бачення ролі і значення громадянського суспільства та принципів його взаємодії з державою, що ґрунтується на міжнародних нормах та стандартах, закріплених, зокрема, у таких документах, як:

Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію № 87 1948 року;

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року;

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції;

Конвенція про права осіб з інвалідністю;

Рекомендація CM/REC(2007)14 Комітету Міністрів Ради Європи щодо правового статусу неурядових організацій в Європі 2007 року;

Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів 2009 року;

Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи 2009 року (переглянутий 2019 року);

Резолюції Ради Генеральної Асамблеї ООН з прав людини A/HRC/RES/24/21 «Простір громадянського суспільства: створення та підтримка в законодавстві та на практиці безпечного й сприятливого середовища» 2013 року, A/HRC/RES/27/31 «Простір громадянського суспільства» 2014 року та настанова ООН «Захист та підтримка громадянського простору» 2020 року;

Спільні рекомендації Венеціанської Комісії та Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ з питань свободи об'єднань 2014 року;

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» 2015 року;

Рекомендації щодо сприяння більш ефективній участі об'єднань громадян у процесах прийняття державних рішень від учасників Форуму

громадянського суспільства для презентації на додатковій нараді ОБСЄ з питань людського виміру 2015 року;

Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 2017 року;

Рекомендація CM/Rec(2018)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо необхідності посилення захисту і сприяння простору для громадянського суспільства в Європі 2018 року;

Рекомендація CM/Rec(2018)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо участі громадян у місцевому публічному житті 2018 року.

Також Стратегія спрямована на забезпечення виконання зобов'язань щодо взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства, визначених в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

IV. Мета і принципи Стратегії

Метою реалізації Стратегії є створення сприятливих умов для розвитку громадської ініціативи та самоорганізації, формування та діяльності інститутів громадянського суспільства, налагодження взаємодії між громадянами, згаданими інститутами та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, у тому числі для реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина, задоволення суспільних інтересів, забезпечення громадської участі у прийнятті та реалізації владних рішень.

Стратегія базується, зокрема, на принципах:

самоврядності громадянського суспільства – органи державної влади, органи місцевого самоврядування поважають право громадян на самоорганізацію, утворення та участь у діяльності інститутів громадянського суспільства. Інститути громадянського суспільства вільні у визначенні своїх цілей, прийнятті рішень, провадженні діяльності, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей;

рівності можливостей – органи державної влади, органи місцевого самоврядування створюють рівні можливості для реалізації громадянських прав незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак;

участі та інклюзивності – рішення, що стосуються питань реалізації Стратегії, приймаються відповідними органами за результатами вивчення інтересів та потреб громадян, територіальних громад, інститутів громадянського суспільства, зокрема шляхом проведення публічних консультацій. При цьому створюються умови для рівноправної громадської участі, вживаються заходи для подолання перешкод для представлення інтересів тієї чи іншої суспільної групи;

партнерства – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства та бізнес використовують можливості співпраці для реалізації Стратегії, досягнення позитивних змін у суспільстві та створення публічного блага;

прозорості та підзвітності – інформація про реалізацію Стратегії є відкритою для громадськості та оприлюднюється на офіційних вебсайтах органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Відповідна інформація дає можливість громадянам, інститутам громадянського суспільства, міжнародним організаціям, науковим установам, експертам брати участь у моніторингу та оцінці результатів реалізації Стратегії, надавати пропозиції щодо удосконалення відповідної роботи;

взаємної відповідальності усіх суб'єктів реалізації Стратегії – органи державної влади, органи місцевого самоврядування та інститути громадянського суспільства, що долучаються до реалізації Стратегії, у межах своїх повноважень, можливостей та ресурсів докладають необхідних зусиль для ефективного виконання завдань Стратегії.

V. Стратегічні напрями

1. Забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення

Обґрунтування напрямку

Розвиток громадянського суспільства тісно пов'язаний з можливістю громадян впливати на прийняття державних рішень, а також реалізувати право на участь у місцевому самоврядуванні.

З цією метою законодавством України передбачені вибори і референдуми, загальні збори (конференції) за місцем проживання, громадські слухання, місцеві ініціативи, електронні петиції, консультації з громадськістю, громадська експертиза, участь громадян та інститутів громадянського суспільства у роботі консультативно-дорадчих органів та органів самоорганізації населення тощо.

Проте далеко не всіма такими механізмами можуть результативно скористатися суб'єкти, наділені відповідними правами. Законодавство містить чимало прогалин, частково не відповідає стандартам, визначеним у документах, зазначених у розділі III цієї Стратегії, а в деяких випадках потребує суттєвих змін. Органами державної влади, органами місцевого самоврядування не забезпечено створення необхідних правових та організаційних умов для використання механізмів громадської участі. До того ж з'являються нові механізми громадської участі, які потребують належного врегулювання. Як результат – участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення не має системного характеру.

Існує потреба активізації діяльності державних та недержавних суб'єктів, спрямованої на підвищення рівня та якості залучення громадськості до ухвалення та реалізації рішень з урахуванням можливостей та потреб різних груп. Це повинно передбачати як належне нормативно-правове регулювання, так і заходи з розвитку відповідних компетенцій і навичок представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства.

Стратегічні завдання

Стратегічними завданнями є:

унормування стандартів та загального порядку проведення органами державної влади, органами місцевого самоврядування публічних консультацій на всіх етапах формування та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішення питань місцевого значення;

аналіз практики функціонування громадських рад при органах виконавчої влади та подальше удосконалення засад їх діяльності, зокрема в частині процедури обрання складу громадських рад, посилення їх експертних функцій та залучення до формування і реалізації державної політики;

законодавче врегулювання засад здійснення народного волевиявлення через місцевий референдум, порядок його організації та проведення;

врегулювання на законодавчому рівні правових гарантій та механізмів реалізації свободи мирних зібрань;

розвиток місцевої демократії та посилення гарантій участі територіальних громад у здійсненні місцевого самоврядування, зокрема, шляхом:

- розширення кола осіб, які можуть брати участь у вирішенні питань місцевого значення через інструменти місцевої демократії;
- законодавчого закріплення обов'язку щодо прийняття міськими, селищними і сільськими радами статутів (змін до статутів) територіальних громад, визначення орієнтовної структури статуту територіальної громади та основного переліку питань, що повинні ним регулюватися;
- врегулювання порядку ініціювання та проведення загальних зборів (конференцій) та врахування їх рішень;
- удосконалення законодавчого регулювання місцевих ініціатив; закріплення права членів територіальної громади подавати

місцеві ініціативи на розгляд ради або її виконавчого органу шляхом збору підписів жителів на їх підтримку; встановлення обов'язку органів місцевого самоврядування розглядати місцеві ініціативи на найближчих своїх засіданнях за участю ініціаторів та приймати за результатами рішення;

- удосконалення законодавчого регулювання громадських слухань, зокрема визначення переліку питань, щодо яких громадські слухання проводяться обов'язково; встановлення, що громадські слухання можуть проводитися як на території територіальної громади, так і в окремих її частинах;
- закріплення на законодавчому рівні права органів місцевого самоврядування створювати консультативно-дорадчі органи, а також права інститутів громадянського суспільства на проведення громадської експертизи діяльності виконавчих органів рад та обов'язку органів місцевого самоврядування сприяти її проведенню;
- забезпечення доступу членів територіальних громад до засідань колегіальних органів місцевого самоврядування та постійних комісій місцевих рад;
- удосконалення правового регулювання порядку публічного звітування депутатами та посадовими особами місцевого самоврядування, встановлення чітких строків такого звітування, оприлюднення відповідних звітів;
- посилення прозорості і публічності розроблення місцевих бюджетів, у тому числі обов'язкове затвердження бюджетних регламентів проходження бюджетного процесу на місцевому рівні, проведення бюджетних слухань перед прийняттям місцевих бюджетів та за результатами їх виконання, впровадження гендерно орієнтованого бюджетування;

удосконалення з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та принципів безбар'єрності законодавчого регулювання порядку та способів подання звернень, у тому числі юридичними особами, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також

розгляду таких звернень, відповідальності за їх неналежний розгляд та зловживання правом на звернення;

удосконалення правового регулювання процедури подання та розгляду електронних петицій, що набрали необхідну кількість підписів, у тому числі передбачення їх розгляду на засіданнях органів місцевого самоврядування з наданням слова ініціатору петиції або його уповноваженому представнику;

удосконалення законодавчого регулювання та впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення механізмів місцевої демократії та доступних форматів для осіб з інвалідністю;

удосконалення законодавства щодо регулювання механізму проведення громадської антидискримінаційної експертизи;

сприяння забезпеченню процедур безпосередньої участі членів територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення в умовах особливого порядку місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей;

удосконалення доступу до публічної інформації, зокрема, в частині:

- посилення державного контролю у відповідній сфері, відповідальності належних розпорядників інформації;
- розширення переліку публічної інформації, яка підлягає оприлюдненню розпорядниками такої інформації, у тому числі передбачення оприлюднення повних звітів контролюючих органів;
- закріплення обов'язку органів державної влади, органів місцевого самоврядування мати офіційний вебсайт з уніфікацією базових технічних вимог до такого вебсайту, включаючи базові функції щодо взаємодії з громадськістю;
- забезпечення безбар'єрності для врахування потреб різних груп населення, у тому числі осіб з інвалідністю, під час організації доступу до публічної інформації, у тому числі оприлюднення інформації та проведення відкритих засідань розпорядників інформації;

- унормування питання щодо безоплатного надання наявних електронних копій електронних документів на запити на інформацію;
- удосконалення механізму Всеукраїнського громадського бюджету, зокрема в частині процедури і критеріїв відбору проектів, а також проведення активної інформаційної кампанії для його популяризації;
- упровадження в діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування інструментів діалогу як підходу до вирішення чутливих питань, розв'язання конфліктів тощо;
- упровадження онлайн-платформи для взаємодії органів виконавчої влади з громадянами та інститутами громадянського суспільства, що забезпечуватиме, зокрема, доступ до механізмів електронних консультацій з громадськістю та громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади;
- реалізація проектів і програм, спрямованих на підвищення спроможності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадян та інститутів громадянського суспільства використовувати інструменти громадської участі;
- удосконалення механізмів і процедур залучення інститутів громадянського суспільства та суб'єктів господарювання до процесу розроблення регуляторних актів;
- залучення представників громадських об'єднань осіб з інвалідністю до прийняття рішень на всіх етапах розробки та впровадження політики;
- вивчення та поширення кращих вітчизняних та зарубіжних практик громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення.

Очікувані результати

На національному, регіональному та місцевому рівнях громадяни активно використовують механізми громадської участі та взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, що відповідають демократичним стандартам: публічні консультації, референдуми,

загальні збори (конференції) жителів за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, звернення, у тому числі електронні петиції, громадський бюджет, громадська експертиза, діяльність консультативно-дорадчих органів тощо.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи активно застосовують та сприяють застосуванню різних форм громадської участі, що дає змогу залучати громадян, інститути громадянського суспільства, членів територіальних громад до формування та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішення питань місцевого значення.

Діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування є прозорою, забезпечується доступ до публічної інформації, у тому числі за допомогою офіційних вебсайтів таких органів.

Правом і можливістю брати участь у вирішенні питань місцевого значення наділені всі громадяни України, що проживають на території відповідної територіальної громади, включаючи тих, хто проживає тимчасово та без реєстрації (крім участі у місцевих виборах і місцевих референдумах).

2. Створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства

Обґрунтування напряму

Спільна діяльність громадян у рамках інститутів громадянського суспільства дає їм змогу більш системно та довгостроково працювати над розв'язанням суспільних проблем, захищати свої права та представляти інтереси, реалізовувати суспільно значущі проекти, використовувати додаткові інструменти громадської участі, тому держава повинна сприяти формуванню і легалізації інститутів громадянського суспільства, забезпечувати дотримання прав і гарантій їх діяльності, а також створювати сприятливі умови для їх інституційного розвитку.

На сьогодні, незважаючи на високий рівень суспільної підтримки інститутів громадянського суспільства, більшість громадян не залучені до їх діяльності, що актуалізує питання популяризації переваг діяльності в рамках відповідних інститутів, а також спрощення та вдосконалення

реєстраційних процедур, поліпшення стану правового середовища. Крім того, потребує уваги питання сприяння розвитку волонтерської діяльності як одного з основних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства.

Важливим питанням також є сприяння досягненню інститутами громадянського суспільства фінансової стабільності, відсутність якої позбавляє їх можливості інвестувати час і ресурси в ефективну реалізацію своєї місії та власний інституційний розвиток. Фінансова стабільність може бути досягнута за рахунок членських внесків та пожертв громадян, соціального підприємництва, надання платних послуг тощо, що потребує належного законодавчого регулювання та уніфікованого підходу з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування в його трактуванні. Наразі процедури отримання коштів інститутами громадянського суспільства на реалізацію проектів та заходів, спрямованих на виконання державних та місцевих програм, не передбачають електронних форм подачі заявок, є несучасними і бюрократизованими.

Ще одним викликом є недостатній рівень розвитку інфраструктури для ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства (ресурсні центри, заклади освіти, навчально-методичні установи, консультаційні та юридичні служби тощо). Зберігається розрив між спроможністю інститутів громадянського суспільства, які працюють на національному та місцевому рівнях, ускладнений доступ останніх до комунікації, мережування, обміну ресурсами.

Стратегічні завдання

Стратегічними завданнями є:

створення сприятливих умов для реалізації громадянами права на об'єднання, підвищення рівня залученості громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства, у тому числі шляхом:

- забезпечення функціонування цілісної системи громадянської освіти та моніторингу її ефективності;
- популяризації переваг створення інститутів громадянського суспільства для спільного вирішення громадянами проблемних питань, захисту прав та інтересів, реалізації суспільно корисної діяльності, а також роз'яснення реєстраційних процедур;

- спрощення і скорочення строків реєстрації, створення і припинення інститутів громадянського суспільства, удосконалення інструментів подання документів в електронній формі, розширення кола суб'єктів реєстрації;

- запровадження єдиного підходу до встановлення кінцевого бенефіціарного власника для інститутів громадянського суспільства;

внесення змін до Закону України «Про органи самоорганізації населення» з метою удосконалення порядку створення та припинення діяльності органів самоорганізації населення, розширення переліку їх повноважень, визначення чіткого порядку наділення їх частиною повноважень органів місцевого самоврядування та ресурсами, необхідними для реалізації власних та делегованих повноважень, врегулювання питань розпорядження власними фінансами та майном, а також майном і фінансами, переданими місцевими радами;

створення умов для фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства органами державної влади та органами місцевого самоврядування, зокрема, шляхом:

- переведення процедури проведення конкурсів програм (проектів, заходів) інститутів громадянського суспільства в електронний формат;

- удосконалення конкурсних процедур з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, та опрацювання з урахуванням законодавства питання щодо можливості розширення переліку інститутів громадянського суспільства, які можуть брати участь у конкурсному відборі;

- створення сприятливих умов для реалізації програм (проектів, заходів) інститутів громадянського суспільства, у тому числі щодо: нормативного врегулювання витрат для реалізації програм (проектів, заходів); опрацювання питання удосконалення переліку витрат, які можливо здійснювати в рамках реалізації програм (проектів, заходів) за рахунок бюджетних коштів, та розроблення методики планування таких витрат;

- визначення механізму проектної та інституційної підтримки на конкурсних засадах інститутів громадянського суспільства в рамках реалізації програм (проектів, заходів), які згідно із законодавством мають право на її отримання;
- сприяння проведенню на місцевому рівні конкурсів програм (проектів, заходів) інститутів громадянського суспільства, що спрямовані на розвиток громадянського суспільства;
- сприяння організації навчання представників інститутів громадянського суспільства з питань підготовки програм (проектів, заходів) для участі у конкурсах з метою отримання бюджетної підтримки, роботи з органами, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, тощо;
- розроблення рекомендацій щодо оплати інститутами громадянського суспільства вартості оренди комунального нерухомого майна та комунальних платежів;

створення сприятливих умов для підтримки інститутів громадянського суспільства громадянами та суб'єктами господарювання, у тому числі шляхом запровадження податкових стимулів для підтримки інститутів громадянського суспільства, їх участі в соціально-економічному розвитку держави з урахуванням світової практики;

сприяння розвитку благодійної діяльності, зокрема, шляхом перегляду розміру неоподатковуваної податком на доходи фізичних осіб благодійної допомоги, яка надається інститутами громадянського суспільства, що мають статус неприбуткових, на користь осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначених Законом України «Про соціальні послуги»;

сприяння розвитку волонтерської діяльності, у тому числі шляхом:

- усунення неузгодженостей між положеннями Закону України «Про волонтерську діяльність» та Податкового кодексу України щодо оподаткування доходів, пов'язаних із провадженням волонтерської діяльності;
- удосконалення законодавства про волонтерську діяльність у частині залучення до відповідної діяльності дітей та молоді, а також

здійснення заходів для формування культури волонтерської діяльності у здобувачів освіти;

сприяння удосконаленню процедур банківського обслуговування інститутів громадянського суспільства, що мають статус неприбуткових, зокрема, під час здійснення міжнародних розрахунків;

реалізація проектів, спрямованих на розвиток інфраструктури, у тому числі цифрової, яка створює умови для ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства, сприяє поліпшенню доступу таких інститутів до навчання, комунікації, мережування, обміну ресурсами.

Очікувані результати

Громадяни активно об'єднуються для спільної діяльності, використовують спрощені процедури реєстрації інститутів громадянського суспільства, долучаються до волонтерської діяльності.

Збільшується кількість органів самоорганізації населення, які наділені делегованими повноваженнями органів місцевого самоврядування, а також ресурсами, необхідними для реалізації ними власних та делегованих повноважень.

Інститути громадянського суспільства мають диверсифіковані джерела доходів і фінансову стабільність, зокрема, у результаті спрощення залучення фінансової підтримки з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадян, суб'єктів господарювання, надання платних послуг.

Інститути громадянського суспільства активно надають благодійну допомогу, залучають волонтерів до своєї діяльності.

Інститути громадянського суспільства мають можливості та ресурси для підвищення рівня своєї організаційної спроможності.

3. Стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України

Обґрунтування напряму

Потенціал інститутів громадянського суспільства недостатньо задіяний у соціально-економічному розвитку України. Як свідчать результати

аналізу даних, оприлюднених на офіційному вебсайті Державної служби статистики України, частка таких інститутів у валовому внутрішньому продукті України протягом 2010-2020 років становила 0,7-0,8 відсотка порівняно з 4-8 відсотками у державах Організації економічного співробітництва та розвитку і 1,5-2,4 відсотка у більшості держав Східної Європи.

Переважна більшість інститутів громадянського суспільства залишається економічно пасивною. Так, за даними Державної податкової служби України, у 2018 році лише 8,5 відсотка громадських об'єднань сплачували податок на доходи фізичних осіб, що свідчить про низький рівень оплачуваної зайнятості в секторі.

Ключові чинники спроможності інститутів громадянського суспільства України, зокрема у сфері менеджменту, зайнятості, навчання і професійного розвитку їх персоналу, мають нестабільний та обмежений характер, що зменшує здатність цих інститутів залучати додаткові ресурси і продуктивно їх використовувати.

З огляду на зазначене необхідно підвищити ефективність підтримки участі інститутів громадянського суспільства у соціально-економічному розвитку, зокрема у наданні послуг за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів та у розвитку соціального підприємництва.

Стратегічні завдання

Стратегічними завданнями є:

створення правових, регуляторних та економічних умов для участі інститутів громадянського суспільства у наданні за бюджетні кошти суспільно значущих послуг (соціальних, реабілітаційних, послуг у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, довкілля, громадського порядку та інших), у тому числі шляхом:

- залучення інститутів громадянського суспільства до оцінки з урахуванням принципу субсидіарності потреб у суспільно значущих послугах, зокрема соціальних, оприлюднення інформації про її результати та заплановані видатки;
- сприяння участі інститутів громадянського суспільства у громадському контролі, моніторингу та оцінці якості надання суспільно

значущих послуг за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів;

- невиключення вартості соціальних послуг, наданих та отриманих особами, включеними до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, до загального місячного (річного) оподаткованого доходу платника податку на доходи фізичних осіб – отримувачів соціальних послуг;

прозоре визначення критеріїв конкурсного відбору інститутів громадянського суспільства як виконавців державних, регіональних і місцевих програм (у тому числі цільових) та одержувачів бюджетних коштів у рамках таких програм;

створення сприятливих умов для участі інститутів громадянського суспільства у державно-приватному партнерстві;

розвиток соціального підприємництва шляхом:

- створення сприятливих умов для розвитку соціального підприємництва як медіатора розв'язання суспільних проблем;
- поширення моделі та кращих практик соціального підприємництва на соціокультурну сферу з метою підвищення її життєздатності;
- сприяння просуванню та заохоченню соціальних змін і позитивних моделей поведінки шляхом розширення мікрофінансових стимулів для соціального підприємництва;
- створення гнучких та ефективних податкових умов для ведення соціального підприємництва;

створення умов для підвищення рівня обізнаності громадськості про участь інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України, у тому числі шляхом:

- підтримки соціальної реклами інститутів громадянського суспільства відповідно до законодавства;
- забезпечення публічного доступу до інформації про надання інститутами громадянського суспільства суспільно значущих послуг за бюджетні кошти;

- формування статистичних даних (у тому числі сателітних рахунків) про інститути громадянського суспільства, визначення основних показників їх діяльності та участі в соціально-економічному розвитку України.

Очікувані результати

Інститути громадянського суспільства мають рівні можливості у наданні суспільно значущих послуг за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, соціальному підприємництві, державно-приватному партнерстві, виконанні державних, регіональних і місцевих програм, у тому числі цільових.

Зростають показники участі інститутів громадянського суспільства у цих формах діяльності.

Зростає частка інститутів громадянського суспільства у валовому внутрішньому продукті України.

Громадськість має доступ до інформації про інститути, які надають послуги за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

4. Створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці

Обґрунтування напряму

Недостатній рівень обізнаності громадян та інститутів громадянського суспільства про роль та можливості громадянського суспільства у загальнодержавному розвитку та форми взаємодії його інститутів з державним сектором та бізнесом призводить до низького рівня міжсекторальної співпраці у різних сферах суспільного життя, особливо на регіональному та місцевому рівнях.

Зазначене має негативний вплив на можливості професійного зростання інститутів громадянського суспільства, перешкоджає їх сталому розвитку та виходу на національний і міжнародний рівень. Також обмежується обсяг надання послуг, що завдяки міжсекторальній співпраці могли б більш якісно задовольняти потреби різних суспільних груп.

Відсутність зрозумілих базових принципів та критеріїв діяльності інститутів громадянського суспільства ускладнює зміцнення довіри між

ними та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суспільними групами, бізнесом, що також сприяє створенню умов для шахрайства, що особливо відчутно у сфері благодійної та волонтерської діяльності.

Міжсекторальна співпраця передбачає, що держава, бізнес, суспільні групи та інститути громадянського суспільства мають налагоджені комунікації та разом взаємодіють для досягнення позитивних змін у суспільстві та створення публічного блага. Для цього важливою є рівність участі кожної зі сторін, об'єднання і координація зусиль, ресурсів, а також спільна відповідальність за отримані результати. Цінним також є провадження діяльності сторін на засадах належного врядування, етичності, відкритості, прозорості та публічності, що дає змогу побудувати взаємну довіру, повагу та забезпечити належне врегулювання конфлікту інтересів. Вагоме значення має також дотримання принципу субсидіарності, що сприяє залученню інститутів громадянського суспільства до виконання державних, регіональних програм та вирішення питань місцевого значення.

Налагодження міжсекторальної співпраці потребує обізнаності всіх сторін про її механізми, а також формування чіткого розуміння ролі громадянського суспільства у представленні України на міжнародній арені, розбудові демократичної держави та суспільному розвитку, що також актуалізує питання професійного розвитку інститутів громадянського суспільства.

Стратегічні завдання

Стратегічними завданнями є:

сприяння органами державної влади підвищенню рівня обізнаності громадян, представників бізнесу, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування про роль інститутів громадянського суспільства, у тому числі проведення просвітницьких заходів, розповсюдження інформаційних матеріалів та соціальної реклами, запровадження на державному рівні «Тижня громадянського суспільства»;

посилення комунікації правоохоронних органів з правозахисними та іншими інститутами громадянського суспільства, зокрема шляхом створення консультативно-дорадчих органів з метою організації

обміну інформацією та обговорення проблемних питань, пов'язаних із безпекою діяльності представників інститутів громадянського суспільства;

налагодження органами державної влади інформування про дієві механізми міжсекторальної співпраці на всіх рівнях, можливості отримання державної підтримки інститутами громадянського суспільства шляхом розповсюдження відповідних інформаційних матеріалів, проведення інформаційних заходів;

сприяння органами державної влади співпраці між українськими та міжнародними інститутами громадянського суспільства, в тому числі підтримка та заохочення спільних проектів, спрямованих на досягнення цілей сталого розвитку і розвиток громадянського суспільства в Україні;

підвищення рівня залучення інститутів громадянського суспільства до:

- моніторингу імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також до участі у реалізації засад зовнішньої політики, підготовки відповідних аналітичних документів;
- реалізації пріоритетних міжсекторальних та міжрегіональних програм з міжнародного розвитку та співробітництва;
- діяльності у сфері забезпечення та захисту прав людини і основоположних свобод осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, відновлення територіальної цілісності та розбудови миру в Україні;
- стимулювання розвитку волонтерської діяльності та активного залучення волонтерської допомоги, зокрема запровадження відповідних державних і місцевих програм, активізації просвітницької роботи з поширення кращих практик волонтерської діяльності;

сприяння професійному розвитку та сталості інститутів громадянського суспільства, зокрема шляхом створення умов для:

- проведення наукових досліджень, публікацій та просвітницьких заходів у сфері розвитку громадянського суспільства та міжсекторальної співпраці;
- проведення навчальних заходів щодо кращих практик міжсекторальної співпраці, взаємодії між інститутами громадянського суспільства, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності;
- розроблення освітніх програм з управління інститутами громадянського суспільства для здобувачів вищої освіти;
- збільшення зайнятості населення в інститутах громадянського суспільства;

сприяння інститутам громадянського суспільства у:

- впровадженні в їх діяльність принципів підзвітності, прозорості, публічності та належного врядування;
- дотриманні прозорості діяльності інститутів громадянського суспільства шляхом заохочення добровільного оприлюднення інформації про їх діяльність, зокрема статутів, звітів про діяльність, фінансових звітів тощо;
- підвищенні рівня обізнаності громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємницької діяльності із принципами та критеріями роботи доброчесних інститутів громадянського суспільства, в тому числі за допомогою соціальної реклами;

підтримка міжсекторальної співпраці, спрямованої на запобігання та протидію шахрайству та іншим зловживанням у сфері благодійної та волонтерської діяльності, надання послуг та пільг, у тому числі впровадження механізмів виявлення та попередження зловживань та шахрайства;

сприяння підвищенню рівня обізнаності громадян та суб'єктів підприємницької діяльності щодо можливостей підтримки інститутів громадянського суспільства, роз'яснення відповідних механізмів;

підтримка процесів цифрової трансформації діяльності інститутів громадянського суспільства з метою сприяння підвищенню ефективності їх діяльності, зокрема, шляхом:

- навчання та надання консультаційної підтримки інститутам громадянського суспільства щодо впровадження та використання в їх діяльності цифрових технологій та інструментів електронної демократії;
- посилення спроможності інститутів громадянського суспільства навчати громадян користуватися онлайн-інструментами електронної участі та отримувати послуги онлайн;
- сприяння ініціативам у сфері інформаційних технологій щодо міжсекторальної взаємодії інститутів громадянського суспільства з громадянами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності.

Очікувані результати

Створені сприятливі умови для популяризації та впровадження у діяльність інститутів громадянського суспільства принципів підзвітності, прозорості, публічності та належного врядування.

Громадяни, суб'єкти підприємницької діяльності, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування поінформовані про роль і суспільно корисну діяльність інститутів громадянського суспільства, зростає рівень довіри до цих інститутів.

Інститути громадянського суспільства використовують механізми співпраці з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності для реалізації суспільно корисних проектів.

VI. Фінансове забезпечення реалізації Стратегії

Виконання завдань Стратегії передбачає фінансування витрат, необхідних для досягнення поставлених цілей та здійснення необхідних заходів.

Джерелами фінансування реалізації Стратегії є:

Державний бюджет України – в межах коштів, виділених відповідним центральним органам виконавчої влади;

місцеві бюджети – в межах коштів, затверджених за місцевими бюджетними програмами;

програми та проекти міжнародної технічної та фінансової допомоги;

інші джерела, не заборонені законодавством України.

Органи виконавчої влади під час планування бюджету передбачають кошти на реалізацію заходів з виконання цієї Стратегії.

VII. Механізми реалізації Стратегії

Реалізація Стратегії здійснюється органами державної влади у партнерстві з інститутами громадянського суспільства, міжнародними організаціями, іншими заінтересованими установами, організаціями.

З метою виконання завдань Стратегії на національному рівні Кабінет Міністрів України затверджує трирічні плани заходів з реалізації Стратегії, які розробляються Секретаріатом Кабінету Міністрів спільно з органами виконавчої влади і за участю представників громадськості. Плани заходів передбачають етапи та індикатори виконання завдань, а також залучення до їх реалізації інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, інших заінтересованих установ, організацій. Для забезпечення безперервності реалізації Стратегії трирічні плани повинні затверджуватися до кінця третього року реалізації поточного плану.

На регіональному рівні для виконання завдань, визначених Стратегією, затверджуються в установленому порядку регіональні програми сприяння розвитку громадянського суспільства. Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями затверджуються плани заходів з реалізації

відповідних програм, розроблені за участю представників інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, інших заінтересованих установ і організацій. Плани заходів передбачають залучення до виконання завдань інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, інших заінтересованих установ, організацій.

Органи виконавчої влади сприяють залученню до реалізації Стратегії органів місцевого самоврядування. Із власної ініціативи районні, міські, сільські, селищні ради можуть затверджувати відповідні програми сприяння розвитку громадянського суспільства.

Для організації взаємодії з інститутами громадянського суспільства органи виконавчої влади визначають відповідні підрозділи або відповідальних осіб. Секретаріат Кабінету Міністрів надає методичну допомогу органам виконавчої влади з питань реалізації Стратегії, взаємодії з інститутами громадянського суспільства, сприяє поширенню кращих практик провадження такої діяльності.

Кабінет Міністрів України визначає механізми моніторингу та координації діяльності з реалізації Стратегії, серед яких може бути утворення координаційного органу із залученням на паритетних засадах інститутів громадянського суспільства, вжиття інших заходів.

Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями забезпечується діяльність регіональних координаційних рад сприяння розвитку громадянського суспільства.

З метою обговорення стану реалізації Стратегії, актуальних питань у відповідній сфері щороку проводяться національний та регіональні форуми громадянського суспільства.

Органи виконавчої влади забезпечують інформування громадськості про реалізацію Стратегії на офіційних вебсайтах, в соціальних мережах тощо. Інформація про стан реалізації Стратегії також розміщується на онлайн-платформі взаємодії органів виконавчої влади з громадянами та інститутами громадянського суспільства.

VIII. Моніторинг, оцінка реалізації Стратегії

Моніторинг реалізації Стратегії здійснюється із залученням інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, інших заінтересованих установ, організацій на основі звітів про виконання планів заходів з реалізації Стратегії, аналітичних матеріалів, підготовлених інститутами громадянського суспільства, міжнародними організаціями з їх ініціативи, а також щорічних доповідей про стан розвитку громадянського суспільства, підготовлених Національним інститутом стратегічних досліджень.

Кабінет Міністрів України готує та оприлюднює щоквартальні та річні звіти про виконання планів заходів з реалізації Стратегії.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації за участю регіональних координаційних рад готують і оприлюднюють річні звіти про виконання планів заходів з реалізації регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства. Відповідні річні звіти щороку до 1 лютого подаються Кабінету Міністрів України.

У рамках визначеного Кабінетом Міністрів механізму моніторингу та координації реалізації Стратегії організовується розгляд звітів про виконання планів заходів з реалізації Стратегії та звітів про виконання планів заходів з реалізації регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства, готуються рекомендації щодо вдосконалення відповідної роботи, розробляються рекомендовані процедура та індикатори для моніторингу реалізації Стратегії.

За результатами розгляду річного звіту про виконання плану заходів з реалізації Стратегії може ініціюватися внесення змін до Стратегії та плану заходів. Результати моніторингу виконання планів заходів з реалізації регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства можуть бути підставою для коригування згаданих програм, відповідних планів заходів.

Під час проведення оцінки результатів реалізації Стратегії враховуються досягнення індикаторів виконання планів заходів з реалізації Стратегії, показники звітів щодо оцінки дотримання Україною міжнародних зобов'язань та стандартів у сфері сприяння розвитку громадянського

суспільства, а також міжнародних рейтингів та індексів, які оцінюють питання, пов'язані з розвитком громадянського суспільства: Індексу сталості розвитку організацій громадянського суспільства, Барометра організацій громадянського суспільства, Світового індексу благодійності та інших.

Результати моніторингу Стратегії оприлюднюються на онлайн-платформі взаємодії органів виконавчої влади з громадянами та інститутами громадянського суспільства. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації оприлюднюють результати моніторингу реалізації регіональних програм сприяння розвитку громадянського суспільства та планів щодо їх виконання на своїх офіційних вебсайтах.

**Керівник Офісу
Президента України**

А.ЄРМАК

Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки
Указ Президента України; Стратегія від 27.09.2021 № 487/2021
Прийняття від 27.09.2021
Постійна адреса:
<https://zakon.rada.gov.ua/go/487/2021>

Законодавство України
станом на 24.11.2023
чинний

487/2021

Публікації документа

Урядовий кур'єр від 29.09.2021 – № 188

Голос України від 01.10.2021 – № 187

Офіційний вісник Президента України від 05.10.2021 – 2021 р., № 24, стор. 104, стаття 1099

Офіційний вісник України від 12.10.2021 – 2021 р., № 79, стор. 39, стаття 4994, код акта 107489/2021

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
РОЗПОРЯДЖЕННЯ
від 3 жовтня 2018 р. № 710-р
Київ

Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні

*{Із змінами, внесеними згідно з Розпорядженнями КМ
№ 176-р від 26.02.2020
№ 893-р від 08.10.2022}*

1. Схвалити Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні, що додається.

2. Міністерству освіти і науки разом із заінтересованими центральними органами виконавчої влади розробити та подати до 1 жовтня 2020 року Кабінетові Міністрів України проекти Стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2030 року та плану заходів щодо її реалізації.

*{Пункт 2 із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМ
№ 176-р від 26.02.2020}*

Прем'єр-міністр України

В.ГРОЙСМАН

Інд. 73

СХВАЛЕНО
розпорядженням Кабінету Міністрів України
від 3 жовтня 2018 р. № 710-р
(в редакції розпорядження Кабінету
Міністрів України
від 8 жовтня 2022 р. № 893-р)

КОНЦЕПЦІЯ **розвитку громадянської освіти в Україні**

Вступ

Виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина із розвиненим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації системи освіти України.

Під громадянською освітою розуміється освіта на основі національних та загальнолюдських цінностей, спрямована на формування та розвиток громадянських компетентностей, які надають особі можливість реалізувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до прав та громадянських обов'язків, дотримуватися їх, відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права, а також на усвідомлення громадянами, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Кожна людина та громадянин через реалізацію своїх виборчих та інших прав, дії, сумлінну сплату податків і рішення на місцевому та національному рівні несе персональну відповідальність за розвиток України, територіальних громад, професійних та інших спільнот в усіх сферах життя.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створити сприятливі умови для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та в усіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії.

Громадянські компетентності поруч із соціальними включені до восьми основних компетентностей для навчання впродовж усього життя. Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 року.

Правові основи громадянської освіти в Україні закладені в Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про основні засади молодіжної політики» та «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху», Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, затвердженій Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487, Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженій Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286, Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119. Із прийняттям нового Закону України «Про освіту» та з урахуванням Указу Президента України від 1 грудня 2016 р. № 534 «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері», плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 березня 2018 р. № 179, виникла необхідність щодо визначення конкретних кроків на шляху формування громадянської освіти в Україні. Закон України «Про освіту» визначає, що держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних із реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

Правовою підставою для формування громадянських компетентностей на рівні загальної середньої освіти є стаття 12 Закону України «Про освіту», яка визначає 12 ключових компетентностей, зокрема громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що відповідають меті та принципам освіти, і додатково – наскрізні компетентності, зокрема критичне мислення.

Відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988 (Офіційний вісник України, 2017 р., № 1, ст. 22), до соціальної та громадянської компетентності належать усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, у сім'ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття.

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки передбачає необхідність щодо створення інструментів для громадської участі у прийнятті та реалізації владних рішень.

Національна стратегія у сфері прав людини передбачає підвищення рівня обізнаності громадян щодо прав людини.

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 2010 р., акцентує увагу на цінностях демократії та верховенстві права. Європейська хартія про участь молоді у місцевому та регіональному житті, ухвалена Конгресом місцевих і регіональних органів влади Європи 21 травня 2003 р., містить рекомендації для органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому та регіональному рівні.

Вагомим елементом громадянської освіти має стати формування у громадян оборонної свідомості, забезпечення безпеки та усвідомлення єдиних інтересів людини та держави, формування навичок, необхідних для активної участі в демократичному житті, вільному суспільстві, з метою заохочення та захисту демократії та верховенства права, а також розвиток національної ідентичності, що передбачає закріплення функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, а також повагу та розвиток мов національних меншин та корінних народів, які проживають на території України.

Отже, основними стратегічними напрямками громадянської освіти є:

правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні права та обов'язки;

посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості для впливу на процес прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівні (реалізація права на участь).

Громадянська освіта має охоплювати всі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також всі складники, рівні освіти і вікові групи громадян, зокрема освіту дорослих, та бути спрямованою на формування громадянських компетентностей. Громадянська освіта має бути практичною і повинна допомагати у набутті необхідних компетентностей.

Важливим є не лише забезпечення вільних виборів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, але і постійна широка участь громадян у суспільно-політичних процесах, використання можливостей для осмислення, обговорення та співучасті у прийнятті рішень, інформованість про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вплив на власне життя і життя громади. Для цього потрібні як інструменти, гарантовані владою, так і компетентності громадян, які дають змогу користуватися наданими можливостями для участі та прийняття рішень.

Ціннісні орієнтири громадянської освіти

Закон України «Про освіту» визначає, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян для забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Стратегія національно-патріотичного виховання визначає, що формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за

самовизначення і творення власної держави, ідеалах свободи, соборності та державності.

Виховний процес повинен бути невід'ємною складовою всього освітнього процесу та орієнтуватися на суспільні, культурні цінності Українського народу та суспільно-державні (національні) цінності.

Громадянська освіта також має ґрунтуватися на цінностях активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, прав людини та спільного захисту цих прав.

Мета і завдання громадянської освіти

Метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами сім'ї, за життя територіальної громади.

Завданнями громадянської освіти є:

сприяння формуванню громадянської національної та культурної ідентичності;

сприяння всебічному розвитку і функціонуванню державної мови в усіх сферах суспільного життя, підвищення духовного рівня Українського народу та усвідомлення його моральних норм;

формування поваги до честі та гідності, прав і свобод людини, здатність їх захищати;

формування громадянської відповідальності за суспільно-політичні процеси, набуття навичок здійснення демократичного управління на місцевому рівні та участі громадян в управлінні державними справами;

формування і розвиток критичного мислення та медіа-грамотності, вміння їх практично застосовувати;

впровадження ідей інклюзивного навчання;

формування активної життєвої позиції, здатності до громадських ініціатив і волонтерства;

формування навичок конструктивної міжособистісної та суспільної взаємодії, яка ґрунтується на взаємоповазі, обміну досвідом і співпраці; впровадження принципів солідарності та турботи про спільне благополуччя.

Громадянські компетентності базуються на зазначених ціннісних орієнтирах, принципах верховенства права, демократії та надають можливість кожному брати активну участь у житті суспільства, ефективно діяти та відчувати власну приналежність до територіальної громади та держави.

Перелік основних громадянських компетентностей наведено в додатку 1.

Принципи реалізації Концепції

Концепція реалізується на основі принципів освітньої діяльності, зазначених у Законі України «Про освіту». У процесі громадянської освіти застосовуються такі підходи:

«навчання через участь», що передбачає залучення учасників освітнього процесу до діяльності, співуправління та практичного вирішення питань у колективах;

наскрізний підхід, що передбачає надання на всіх рівнях, видах освіти громадянської освіти державними та/або недержавними інституціями, які співпрацюють одна з одною;

поступальний підхід, що передбачає формування громадянських компетентностей на основі попередньо сформованих компетентностей.

Система громадянської освіти

Система громадянської освіти охоплює всі складники, рівні і ступені, стандарти освіти, заклади освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності,

учасників освітнього процесу, органи управління у сфері освіти, а також нормативно-правові акти, що регулюють відносини між ними.

Основними змістовими напрямками громадянської освіти є:

права людини і громадянина;

участь громадян в управлінні державними справами;

використання судової системи для захисту громадянських прав;

використання інших механізмів захисту прав людини на національному та міжнародному рівні;

участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях;

відповідальне ставлення до своїх обов'язків;

національно-патріотичне виховання;

критичне мислення;

медіаосвіта;

волонтерська діяльність.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства та заклади освіти різних форм власності відповідно до основних змістових напрямів громадянської освіти забезпечують досягнення в освіті таких результатів:

за видами освіти:

формальна освіта

- відображення змісту громадянської освіти у стандартах освіти;

- створення освітнього середовища на засадах поваги до прав людини і демократії, відповідальності за власні та колективні рішення, академічної доброчесності та наукової обґрунтованості;

- створення законодавчих підстав та надання гарантій для забезпечення діяльності органів самоврядування в закладах освіти;
- створення та реалізація освітніх програм з громадянської освіти у рамках підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників разом з інститутами громадянського суспільства, які займаються громадянською освітою;
- забезпечення академічного компонента громадянської освіти.

У формальній освіті громадянські компетентності набуваються під час освітнього процесу, позанавчальної діяльності, зокрема в органах учнівського та студентського самоврядування, у партнерстві з громадськими об'єднаннями;

неформальна освіта

- створення освітніх програм і ресурсів, у тому числі інтернет-ресурсів;
- сприяння впровадженню компонентів громадянської освіти в закладах позашкільної освіти та структурах неформальної освіти;
- впровадження програм громадянської освіти у співпраці із закладами культури (народні доми, бібліотеки, будинки культури, музеї, концертні зали тощо), соціального захисту (центри соціальних служб, служби у справах дітей та інші заклади, що працюють із незахищеними верствами населення), відділами освіти, культури, туризму, молоді та спорту, молодіжними центрами, громадськими об'єднаннями;

інформальна освіта

- забезпечення умов для громадянської самоосвіти через інформаційне наповнення об'єктів зовнішнього світу (найменування скверів, вулиць тощо; інформаційні таблички; експозиції в музеях; фонди бібліотек тощо);
- створення органами місцевого самоврядування умов для набуття практичних навичок із урядування і управління членами територіальної громади шляхом їх залучення до прийняття рішень на місцевому рівні;

- сприяння забезпеченню громадян доступними ресурсами для власного розвитку, включаючи книговидавництво, кінематограф, культурні продукти, туризм, онлайн-платформи та активне інформування про такі ресурси;

- підтримання інформаційних ресурсів, що сприяють розвитку громадянських компетентностей та формуванню критичного мислення, надання інформації через засоби масової інформації для розвитку громадянських компетентностей;

за складниками освіти:

дошкільна освіта

- навчання основам самоідентифікації, усвідомленню приналежності до спільноти, територіальної громади, держави;

- виховання поваги до державної мови та державних символів;

- сприяння гармонійній соціалізації у суспільстві, формуванню розуміння різних соціальних ролей;

- формування здатності до спільної колективної діяльності, сприяння набуттю досвіду досягнення спільних цілей;

повна загальна середня освіта, спеціалізована та позашкільна освіта

- формування активної життєвої та громадянської позиції, здатності брати участь у житті суспільства, органів самоврядування закладів освіти та управлінні на різних рівнях, зокрема у волонтерській діяльності;

- надання знань, сприяння формуванню розуміння та усвідомлення беззаперечної цінності прав людини та прав дитини, набуттю здатності застосовувати та захищати свої права;

- сприяння формуванню розуміння цінностей правової держави (правопорядку), поваги до Конституції України, державної мови та державних символів, усвідомленню та дотриманню своїх громадянських обов'язків;

- сприяння засвоєнню демократичних норм, цінностей і моделей поведінки як відповідальних громадян;
- створення умов для знайомства та включення в життя територіальної громади, участі в урядуванні, формування здатності брати на себе відповідальність;
- сприяння взаємоповазі, мирному врегулюванню конфліктів, виробленню консенсусу, сприйняттю чесного компромісу;
- сприяння усвідомленню важливості свободи думки, совісті та висловлювань, формуванню здатності аргументувати свої думки публічно;
- сприяння усвідомленню почуття власної гідності та усвідомленню гідності інших осіб через розпізнання та оцінювання своїх позитивних рис та позитивних рис інших осіб, співставлення себе з іншими членами суспільства, формування здатності результативно працювати в команді на основі розподілу відповідальності та обов'язків у ній;
- сприяння застосуванню проектного підходу до провадження діяльності, формуванню розуміння необхідності здорової конкуренції;

професійна (професійно-технічна) освіта, фахова передвища освіта

- формування прагнення до досягнення успіхів у професії на благо суспільства та держави;
- формування здатності до комунікації з іншими людьми та досягнення порозуміння і компромісу;
- формування здатності публічно висловлювати і відстоювати свою точку зору;
- сприяння усвідомленню правил міжособистісної та суспільної взаємодії, вимог законодавства, формуванню та розвитку здатності брати відповідальність за власне життя та життя інших осіб;

- формування навичок пошуку інформації, критичного мислення та відповідального використання необхідних засобів для участі у публічних дискусіях та процесах прийняття рішень;

вища освіта

- формування здатності реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;
- формування здатності зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя;
- формування загальних компетентностей, передбачених стандартами вищої освіти для кожної спеціальності;

освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта

- розвиток навичок демократичного врядування та участь у ньому, застосування механізму захисту прав людини;
- розвиток відкритості та толерантності до нового, усвідомлення важливості багатоманіття думок;
- сприяння усвідомленню цінності закону та добросовісності, готовності в повному обсязі виконувати громадянські обов'язки, захищати державний устрій;
- формування здатності набувати громадянами нових компетентностей.

Педагогічні і науково-педагогічні працівники та інші суб'єкти, які провадять педагогічну діяльність для реалізації громадянської освіти, повинні:

дотримуватися ціннісних орієнтирів громадянського суспільства у повсякденному житті та застосовувати їх у педагогічній практиці;

володіти громадянськими компетентностями;

поважати права громадян;

вміти формувати громадянські компетентності у громадян;

настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до держави, державної мови та державних символів, суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства.

Усі програми, що впроваджуються в закладах освіти та спрямовані на розвиток дітей як особистостей, застосовуються до неповнолітніх педагогічними, науково-педагогічними працівниками та іншими суб'єктами, які провадять педагогічну діяльність, з письмового дозволу їх батьків або осіб, які їх замінюють.

Професійні стандарти педагогічних і науково-педагогічних працівників повинні містити компетентності щодо вміння формувати ціннісні орієнтири громадянського суспільства.

З метою підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників громадянської освіти в системі формальної освіти відповідно до основних змістових напрямів громадянської освіти необхідно забезпечити:

включення до стандартів вищої освіти, зокрема спеціальностей, що передбачають присвоєння кваліфікації педагогічного працівника, громадянських компетентностей;

теоретичну і практичну підготовку до громадянської освіти у сфері формальної, неформальної та інформальної освіти;

розроблення нових моделей виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та практичного засвоєння нових тренінгових методик з громадянської освіти;

розроблення методики оцінювання ефективності громадянської освіти;

збір, узагальнення та системний аналіз міжнародних і українських технологій, форм і методів роботи.

Сучасні виклики розвитку громадянської освіти в Україні

Під час здійснення заходів з розвитку громадянської освіти в Україні також потрібно враховувати наслідки збройної та інформаційної агресії Російської Федерації. Вивчення освітньої сфери тимчасово окупованої частини України свідчить про те, що від початку 2014 року і до сьогодні на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, на тимчасово окупованій території в Донецькій, Луганській, Запорізькій і Херсонській областях (далі – тимчасово окупована територія) окупаційні адміністрації Російської Федерації реалізують політику, спрямовану на знищення української громадянської ідентичності, зокрема через освітні інституції.

У сфері освіти Російська Федерація та окупаційні адміністрації Російської Федерації на тимчасово окупованій території нав'язали власні освітні програми, стандарти освіти та вимоги, що обмежує права дітей і молоді на здобуття освіти українською мовою та вивчення предметів українознавчого циклу, а основним напрямом в освітній сфері, у сфері молодіжної політики стала мілітаризація.

Стан рівня освіти на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя в умовах окупації описано в матеріалах Українського незалежного центру політичних досліджень: у моніторинговому звіті «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму» (2015 рік), дослідженнях «Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга» (2016 рік), «Зелена книга. Державна політика щодо Криму» (2018 рік). Відповідно до звіту «Вступ у вирішальне десятиліття для журналістики, обтяжений коронавірусом» міжнародної організації «Репортери без кордонів» (2020 рік) територія Автономної Республіки Крим визнана територією, з якої надходить мало новин та інформації, що свідчить про низькі показники Індексу свободи преси та низький рівень медіаграмотності, що не дає змоги формувати та розвивати громадянські компетентності.

В умовах, коли протягом останніх років окупаційні адміністрації Російської Федерації проводять цілеспрямовану політику знищення

української громадянської ідентичності, зокрема дітей та молоді, через формальну, неформальну та інформальну освіту, органи державної влади України мають запропонувати заходи та сучасні цифрові методи для збереження української громадянської ідентичності та забезпечити для їх здійснення сталий зв'язок громадян України із співгромадянами на тимчасово окупованій території, зокрема з дітьми та молоддю. Такі дії та заходи мають сприяти майбутній деокупації тимчасово окупованої території та її реінтеграції, а також бути спрямованими на руйнування упереджень і стереотипів, формування довіри у ставленні до громадян України на підконтрольній Україні і тимчасово окупованій території, розвінчування пропаганди держави-агресора та окупаційних адміністрацій Російської Федерації, всіяко сприяти соціокультурній інтеграції громадян, які проживають на тимчасово окупованій території, та мають бути скерованими на утвердження їх української громадянської ідентичності.

Зважаючи на викладене, стан громадянської освіти в Україні можна охарактеризувати так.

Фрагментарність громадянської освіти

Відсутність єдиного наскрізного підходу до структури громадянських компетентностей призводить до відсутності цілісної системи громадянської освіти України та породжує несистемність заходів з громадянської освіти, нескоординованість дій заінтересованих сторін.

Починаючи з 2018 року громадянська освіта централізовано впроваджується у закладах загальної середньої освіти. Водночас заходи в закладах освіти, спрямовані на формування та розвиток громадянських компетентностей, відбуваються здебільшого за ініціативи чи підтримки інститутів громадянського суспільства як суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти. Також заходи з формування у дітей та молоді громадянських компетентностей здійснюються суб'єктами молодіжної роботи», у тому числі шляхом реалізації програми «Молодіжний працівник».

Під суб'єктами освітньої діяльності у сфері громадянської освіти слід розуміти фізичних та юридичних осіб, зокрема це заклади освіти, підприємства, установи, організації, спілки та інші інститути громадянського суспільства, засоби масової інформації, що прямо або опосередковано сприяють

набуттю громадянських компетентностей, а також співробітників таких підприємств, установ, організацій, спілок та суб'єктів, що провадять освітню діяльність індивідуально, зокрема суб'єктів молодіжної роботи.

Сьогодні в українському суспільстві часто громадянська освіта асоціюється саме із знаннєвим, інколи з навичковим, проте рідко з ціннісним компонентом. Зокрема, зазначене подекуди залишається на рівні викладання шкільного предмету. Особливої уваги потребує зміна освітньої парадигми формування «отримувача послуг держави» на формування в суспільстві громадянської позиції «суб'єкта держави», що має права людини і громадянина та через свої дії і рішення несе персональну відповідальність за розвиток територіальної громади та держави в усіх сферах життя.

Стандарти освіти. Освітні та навчальні програми

Необхідно знайти єдине бачення змісту громадянських компетентностей, що сприятиме їх ширшому розкриттю в стандартах освіти та в освітніх і навчальних програмах, розвитку компетентностей в освітньому процесі.

Також варто взяти до уваги відсутність розкриття структури громадянських компетентностей у затверджених стандартах освіти та відсутність сучасних стандартів для профільної середньої освіти, а також для професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти.

Кадрове забезпечення

Важливий фактор, який ускладнює впровадження громадянської освіти в закладах освіти, — низький рівень розуміння фізичними особами, які забезпечують здобуття громадянської освіти у суб'єктах освітньої діяльності у сфері громадянської освіти суті, мети, особливостей методології громадянської освіти, що, у свою чергу, призводить до відсутності складової громадянських компетентностей в освітніх і навчальних програмах із різних предметів.

Логічним у цьому контексті є питання щодо підготовки закладами освіти фахівців, які володіють методиками формування громадянських компетентностей у здобувачів освіти. Важливим є у цьому зв'язку і готовність інших суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти

належним чином сприяти набуттю громадянських компетентностей у системі неформальної освіти.

У суміжних до сфери освіти галузях відбуваються секторальні зміни, які створюють нові умови для здобуття громадянської освіти: участь у розподілі територіальною громадою «бюджетів участі»; тенденції до перетворення бібліотек на публічні громадські простори; облаштування вуличних громадських просторів із залученням громадськості; збільшення заходів прямої дії та залучення громадян до акцій прямої демократії.

Навчальні та методичні матеріали

Широке впровадження громадянської освіти потребує навчального і методичного забезпечення спеціальною літературою державною мовою, наявність якої є недостатньою для всіх сфер здобуття громадянської освіти. В Україні, зокрема, успішно діють освітні платформи, які надають освітні ресурси для здобуття громадянської освіти.

Широкого поширення набула залученість громадян різних вікових груп до волонтерської діяльності, що є позитивним явищем у процесі формування громадянського суспільства в Україні. Громадянська освіта має враховувати потреби формування запиту на волонтерство та виховання у молоді таких рис, як взаємопідтримка та взаємодопомога.

Разом з тим, існує необхідність щодо створення цілісної системи громадянської освіти, заснованої на ефективних світових практиках формування громадянських компетентностей. Впровадження громадянської освіти через створення демократичного освітнього середовища, формування громадянських компетентностей через громадську діяльність здобувачів освіти, їх участь у самоврядуванні, гуртки, курси, впровадження окремих навчальних предметів (дисциплін), модулів, спецкурсів з громадянської освіти тощо сприятиме її більш ефективному здобуттю.

Розвиток громадянської освіти потребує створення організаційно-правових засад для набуття людьми громадянських компетентностей, державної підтримки. Такі умови можуть бути створені в межах реалізації плану заходів з реалізації цієї Концепції, розробленого МОН, та реалізації інших заходів спільно з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, суб'єктами

освітньої діяльності у сфері громадянської освіти, окремими громадянами, за такими напрямками:

становлення цілісної системи громадянської освіти. Моніторинг якості громадянської освіти;

забезпечення умов ефективного функціонування системи громадянської освіти.

Такий план заходів має бути розроблено та реалізовано спільно з інститутами громадянського суспільства у складі Ради з питань розвитку громадянської освіти, яка підлягає утворенню МОН.

Для проведення моніторингу ефективності реалізації Концепції відповідно до індикаторів та виконання плану заходів щодо її реалізації центральними органами виконавчої влади можуть утворюватися моніторингові комісії на громадських засадах, до складу яких можуть залучатися в установленому порядку представники органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти, науковці та інші фахівці. Перелік індикаторів ефективності реалізації Концепції наведено в додатку 2.

Ризики, що можуть перешкодити реалізації Концепції

Ризики, що можуть перешкодити реалізації Концепції:

Військова агресія Російської Федерації проти України

Скорочення органами державної влади та органами місцевого самоврядування видатків, спрямованих на здобуття громадянської освіти

Недооціненість суспільством значення громадянської освіти для формування особистості

Недостатнє усвідомлення, що цінності та принципи є визначальними для розвитку громадянських компетентностей та необхідними для виховання відповідальних громадян

Відсутність серед суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти єдиного бачення щодо сутності, змісту та основних цілей громадянської освіти

Переважання політичної доцільності над застосуванням принципу верховенства права в діях чи бездіяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування

Посилення впливу з боку окупаційних адміністрацій Російської Федерації на громадян України, що проживають на тимчасово окупованій території, що призведе до неможливості або ускладнення процесу впровадження громадянської освіти на цій території

Нествореність соціально-економічних та правових умов для мотивації повноцінної реалізації прав та виконання обов'язків громадян України

Непрестижність соціальної відповідальності в суспільстві

Поширення демотивації навчатися та працювати в Україні

Незорієнтованість інформаційної політики в Україні на популяризацію принципів громадянської освіти

{Концепція в редакції Розпорядження КМ № 893-р від 08.10.2022}.

ПЕРЕЛІК основних громадянських компетентностей

Розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів

Здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства

Розуміння значення національної пам'яті та її впливу на суспільно-політичні процеси

Знання європейських цінностей, зокрема принципів демократії, та здатність застосовувати їх у повсякденному житті

Розуміння та сприйняття цінності прав і свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших

Розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та розв'язувати конфлікти

Знання та розуміння державного устрою, державного управління в усіх сферах суспільного життя на всеукраїнському та місцевому рівні

Знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом із прийняттям рішень на всеукраїнському та місцевому рівні; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних із участю в суспільно-політичному житті

Здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб

Здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення

Здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності

{Додаток 1 в редакції Розпорядження КМ № 893-р від 08.10.2022}

ПЕРЕЛІК **індикаторів ефективності реалізації Концепції**

Збільшено кількість громадян України, які краще розуміють та реалізують свої права і свободи, відповідально ставляться до своїх прав та обов'язків, беруть активну участь у суспільних процесах, а також налагоджують партнерство та працюють для усвідомленого забезпечення захисту, утвердження та розвитку демократії в Україні

Збільшено видатки державного та місцевого бюджету на реалізацію програм і заходів, спрямованих на формування громадянських компетентностей

Зростає кількість громадян, що здійснюють запити на публічну інформацію, беруть участь у громадських консультаціях, підтримують петиції тощо, застосовують інструменти для контролю влади

Зростає кількість реалізованих проєктів, орієнтованих на розвиток демократії та демократичних цінностей і верховенства права

Зростає рівень довіри до державних інституцій

Покращено позиції України за Індексом сприйняття корупції

Зростає явка виборців на виборах Президента України, народних депутатів України та на місцевих виборах

Зростає кількість громадян, що здійснюють поінформований вибір (зокрема внаслідок вивчення передвиборчих програм кандидатів і програм політичних партій)

Створено наскрізний опис громадянських компетентностей на відповідних рівнях освіти

Включено громадянські компетентності до стандартів освіти, освітніх і навчальних програм

Розроблено критерії якості громадянської освіти та оцінювання інтеграції громадянських компетентностей до стандартів освіти, освітніх і навчальних програм

Проведено аналіз стандартів освіти, освітніх і навчальних програм у частині включення громадянських компетентностей

Надано рекомендації щодо здобуття громадянської освіти та застосовуються суб'єктами освітньої діяльності у сфері громадянської освіти

Розроблено навчальні та методичні матеріали з громадянської освіти для використання суб'єктами освітньої діяльності у сфері громадянської освіти

Створено та наповнено розділ з громадянської освіти на веб-платформі дистанційного навчання «Всеукраїнська школа он-лайн»

Проведено моніторинг якості громадянської освіти за участю інститутів громадянського суспільства

Проведено соціологічні та інші наукові дослідження щодо стану громадянської освіти в Україні

Створено програми навчання педагогічних, науково-педагогічних працівників закладів освіти, працівників, які забезпечують здобуття громадянської освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти

Підготовлено та підвищено кваліфікацію груп тренерів для проведення системних тренінгів з громадянської освіти для педагогічних та науково-педагогічних працівників закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти

Підвищено кваліфікацію педагогічних, науково-педагогічних працівників, працівників інших суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти з актуальних питань щодо громадянської освіти з урахуванням цільової аудиторії

Розроблено та застосовуються суб'єктами освітньої діяльності у сфері громадянської освіти освітні і навчальні програми, ресурси (у тому числі інтернет-ресурси, цифрові застосунки), спрямовані на набуття громадянських компетентностей

Надано сприяння розвитку програм і проектів: обміну досвідом учасників освітнього процесу в Україні та за її межами; стажування учасників освітнього процесу в інститутах громадянського суспільства та стажування представників інститутів громадянського суспільства, здобувачів освіти в органах державної влади та органах місцевого самоврядування; з утвердження верховенства права та посилення гарантій прав і свобод людини, підвищення рівня правової обізнаності та правосвідомості

Збільшено кількість учасників освітнього процесу, які пройшли стажування в інститутах громадянського суспільства і представників інститутів громадянського суспільства, здобувачів освіти, які пройшли стажування в органах державної влади та органах місцевого самоврядування

Проведено національну інформаційну кампанію щодо популяризації громадянської освіти, навчальних та інформаційних ресурсів суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти та з підвищення рівня поінформованості громадян щодо розуміння сутності держави, демократії та верховенства права, прав і обов'язків громадян

Включено проектні завдання з вирішення суспільно важливих проблем до освітніх і навчальних програм для сприяння набуттю власного досвіду здобувачами освіти шляхом навчання через практику (діяльнісний компонент)

Реалізовано практичні компоненти громадянської освіти через залучення учасників освітнього процесу до процедури прийняття суспільно важливих рішень через співпрацю суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти між собою, з органами державної влади та органами місцевого самоврядування

Долучено громадян України на тимчасово окупованій території до створених навчальних курсів, проектів, заходів, кампаній через спеціалізовані програми дистанційної освіти, онлайн-інструменти здобуття громадянської освіти та до програм культурних і просвітницьких обмінів дітей і молоді України

{Додаток 2 в редакції Розпорядження КМ № 893-р від 08.10.2022}

Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні
Розпорядження Кабінету Міністрів України;
Концепція, Перелік від 03.10.2018 № 710-р
Редакція від 08.10.2022, підстава – 893-2022-р
Постійна адреса:
<https://zakon.rada.gov.ua/go/710-2018-%D1%80>

Законодавство України
станом на 23.11.2023
чинний

710-2018-р

Публікації документа

Офіційний вісник України від 19.10.2018 – 2018 р., № 80, стор. 356, стаття 2686, код акта 91816/2018

Урядовий кур'єр від 09.11.2018 – № 211

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАКАЗ
06.06.2022 № 527

Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641

*{Із змінами, внесеними згідно з Наказом
Міністерства освіти і науки
№ 586 від 23.06.2022}*

Відповідно до підпунктів 18, 20 пункту 4 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630 (із змінами), та з метою посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді в закладах освіти відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020 – 2025 роки» **НАКАЗУЮ:**

1. Затвердити Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України та Заходи щодо її реалізації до 2025 року, що додаються.

{Пункт 1 в редакції Наказу Міністерства освіти і науки № 586 від 23.06.2022}

2. Департаментам (управлінням) освіти і науки обласних, Київської міської державних (військово-цивільних) адміністрацій, іншим відповідальним виконавцям Заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді в закладах освіти, забезпечити виконання затверджених цим наказом Заходів.

3. Визнати таким, що втратив чинність, наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах».

4. Департаменту забезпечення документообігу, контролю та інформаційних технологій (Єрко І.) зробити в установленому порядку відмітку у справах архіву.

5. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступника Міністра Рогову В.

Міністр

С. ШКАРЛЕТ

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства освіти
і науки України
06 червня 2022 року № 527

КОНЦЕПЦІЯ **національно-патріотичного виховання в системі освіти України**

У період війни, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді — формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей.

Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку. В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз, і водночас, великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд із забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське та євроатлантичне співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокomпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності

до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, європоцентричність, пробудження громадянської і громадської ініціативи, виникнення різних громадських рухів, розповсюдження волонтерської діяльності, які накладаються на технологічну і комунікативну глобалізацію, міграційні зміни всередині суспільства, ідентифікаційні і реідентифікаційні процеси в особистісному розвитку кожного українця, відбуваються на тлі сплеску інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу.

Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді. Вони уже ввійшли до освітнього і загально-виховного простору, але нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, яке відкриває нові можливості для освітньої сфери.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху. Також національно-патріотичне виховання має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013 – 2014 років, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим російською федерацією, війни російської федерації проти України.

Важливим завданням є розгляд порівняльно-історичних відомостей про переривання державності в інших європейських країнах, які сьогодні представлені потужними європейськими націями. Спеціального розгляду

потребують історичні обставини, що призводять до переривання державницької традиції. На особливу увагу заслуговує формування української політичної культури в часи Речі Посполитої та Австро-Угорщини, нове осмислення ролі Кримського Ханату як держави кримськотатарського народу, включно з тривалим воєнним протистоянням і плідною військовою та культурною співпрацею.

Разом із тим національно-патріотичне виховання не повинно формувати ідеї культурного імперіалізму, тобто способу споглядання світу лише очима власної культури. Ця Концепція виходить з ідеї об'єднання різних народів, національних, етнічних та релігійних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбаннями, забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток. Українська держава заперечує будь-які форми дискримінації, підтримуючи всі мови і культури, забезпечує формування у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами.

На жаль, до сьогодні українська освіта не мала переконливої і позитивної україноцентричної традиції, досвіду щодо виховання патріотизму в дітей та молоді, у попередні часи боялися взагалі терміна «національний», а «патріотичне виховання» сприймали винятково в етнонародному або неорадянському вимірі.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей:

- повага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України);
- активна участь у громадсько-політичному житті країни;
- верховенство права, повага до прав людини;
- готовності до природоохоронної діяльності;

- толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей;
- готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Процес патріотичного виховання дітей і молоді повинен мати випереджувальний характер, відповідати віковим і сенситивним періодам розвитку дитини та особистісним характеристикам, ґрунтуватися на духовно-моральних засадах.

Відтак, враховуючи всі обставини, виникає потреба в актуалізації концепції, яка б визначала нову стратегію цілеспрямованого і ефективного процесу виховання суб'єкта громадянського суспільства, громадянина – патріота України.

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, закладів освіти, сім'ї, громадських об'єднань та благодійних організацій, релігійних організацій та інших інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності.

Національно-патріотичне виховання має сприяти єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави.

Складовою частиною патріотичного виховання, яка в часи воєнної загрози набуває пріоритетного значення, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту України, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. Робота з військово-патріотичного виховання має проводитися комплексно, спільними зусиллями органів державної влади та місцевого самоврядування, а також закладів освіти, сім'ї, громадських об'єднань та благодійних організацій, Збройних Сил України, інших силових структур.

Системна організація військово-патріотичного виховання має бути спрямована на підготовку до оволодіння початковою військовою підготовкою, військовими професіями, формування психологічної та фізичної, морально-духовної готовності до служби в Збройних Силах, задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту України.

Мета національно-патріотичного виховання реалізується через систему таких виховних завдань:

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;

- сприяння набуттю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- виховання екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, почуття відповідальності за неї як за національне багатство, основи життя на землі;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, відповідального ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму;
- розвиток духовності і моральності у суспільстві, утвердження традиційних сімейних цінностей.

2. Принципи національно-патріотичного виховання

Національно-патріотичне виховання спирається на загальнопедагогічні принципи виховання, такі як дитиноцентризм, природо-відповідність, культуровідповідність, гуманізм, врахування вікових та індивідуальних особливостей. Водночас національно-патріотичне виховання має власні принципи, що відображають його специфіку. Серед них:

- принцип національної спрямованості, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, природи, українського народу, шанобливого ставлення до його культури,

історії, традицій; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- принцип самоактивності й саморегуляції забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

- принцип культуровідповідності задля формування базової культури особистості на основі набутого морально-етичного досвіду людства;

- принцип соціальної відповідності обумовлює потребу узгодження змісту і методів національно-патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту України та ефективного розв'язання життєвих проблем на основі сформованих цінностей;

- принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;

- принцип міжпоколінної наступності, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

3. Шляхи реалізації національно-патріотичного виховання в системі освіти України

3.1. Удосконалення нормативно-правової бази патріотичного виховання:

- підготовка нормативно-правових документів з питань національно-патріотичного виховання в системі освіти України, удосконалення законодавства;
- розроблення державних і громадських заходів з інформаційної безпеки, спрямованих на запобігання негативним наслідкам впливу інформаційної війни, та розвиток критичного мислення;
- розроблення порядку державного фінансування заходів, спрямованих на національно-патріотичне виховання;
- підготовка комплексних програм громадянсько-патріотичного, військово-патріотичного, духовно-морального виховання та нормативно-методичного забезпечення їх реалізації з метою виховання здорового підростаючого покоління, готового захищати національні інтереси та територіальну цілісність України;
- вироблення науково-теоретичних і методичних засад патріотичного виховання молоді, включення проблематики патріотичного виховання молоді до дослідницьких програм та планів наукових установ і закладів освіти (через історію можна показати, як державність поновлювали інші народи; через зарубіжну літературу — показати, як ці народи утверджували свою ідентичність; через дисципліни природничо-наукового циклу — розкрити здобутки українців у науці і техніці, якими слід пишатися тощо). Тільки цілісна і системна картина гарантуватиме досягнення мети Концепції.

3.2. Діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання:

- збереження мережі закладів позашкільної освіти на всіх рівнях (державному, обласному, територіальних громад), недопущення їх реорганізації та ліквідації;
- міжнародна співпраця з питань удосконалення процесу національно-патріотичного виховання, обмін досвідом з відповідними інституціями інших держав;

- проведення заходів, спрямованих на реалізацію патріотичного виховання в закладах системи освіти, культури, спорту;
- підтримка та сприяння волонтерським проектам, іншій громадській діяльності та самоорганізації українських громадян, спрямованої на заохочення молоді до благодійних соціальних, інтелектуальних та творчих ініціатив і проектів на благо України;
- створення умов для популяризації кращих здобутків національної культурної і духовної спадщини, героїчного минулого і сучасного українського народу, підтримки професійної й самодіяльної творчості;
- активне залучення до патріотичного виховання дітей та молоді учасників бойових дій на Сході України, членів сімей Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції, операції об'єднаних сил, учасників війни Російської Федерації проти України та їхніх сімей, військових капеланів, діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спорту, які виявляють активну громадянську і патріотичну позицію;
- залучення молоді до участі у збереженні і підтримці єдності українського суспільства, у громадському русі задля громадянського миру і злагоди;
- сприяння спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя громадян з урахуванням принципів національно-патріотичного виховання;
- налагодження співпраці з військовими формуваннями України як мотивація готовності до вибору військових професій;
- сприяння роботі клубів за місцем проживання, закладів позашкільної освіти, центрів національно-патріотичного виховання, громадських об'єднань, благодійних організацій та інших інститутів громадянського суспільства, які здійснюють патріотичне виховання молоді;
- утворення міжшкільних ресурсних центрів, що забезпечуватимуть викладання предмета «Захист України»;
- удосконалення підготовки та перепідготовки кадрів, які займаються питаннями національно-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти, культури, спорту;

- сприяння впровадженню навчальних дисциплін духовно-морального спрямування як основи формування особистості та підґрунтя для національно-патріотичного виховання;
- вивчення потреб дітей і молоді, зокрема шляхом проведення соціологічних досліджень;
- забезпечення активної участі сім'ї та родини в розвитку фізично і морально здорової, патріотично налаштованої зростаючої особистості.

3.3. Співпраця органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянським суспільством:

- активне залучення до національно-патріотичного виховання громадських об'єднань та благодійних організацій, використання їхнього досвіду, потенціалу, методів роботи у вихованні патріотів України;
- організаційна та фінансова підтримка на конкурсній основі програм, проектів громадських організацій, спрямованих на національно-патріотичне виховання;
- активне залучення сім'ї до процесу національно-патріотичного виховання, долучення батьківської громадськості до популяризації кращого досвіду національно-патріотичного виховання;
- проведення заходів, спрямованих на реалізацію патріотичного виховання в закладах системи освіти, культури, спорту;
- підтримка та сприяння волонтерським проектам, іншій громадській діяльності та самоорганізації українських громадян, спрямованій на заохочення молоді до благодійних соціальних, інтелектуальних та творчих ініціатив і проектів на благо України;
- створення умов для популяризації найкращих здобутків національної культурної і духовної спадщини, героїчного минулого і сучасного українського народу, підтримки професійної й самодіяльної творчості;
- залучення молоді до участі у збереженні і підтримці єдності українського суспільства, у громадському русі задля громадянського миру і злагоди;

- сприяння спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя громадян з урахуванням принципів національно-патріотичного виховання;
- налагодження співпраці з військовими формуваннями України як мотивація готовності до вибору військових професій;
- посилення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади стосовно національно-патріотичного виховання.

3.4. Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання:

- організація у теле-, радіопрограмах, інтернет-ресурсах та в друкованій пресі постійно діючих рубрик, що популяризують українську історію, боротьбу українського народу за незалежність, досягнення українського народу, його мову та культуру, інтелектуальні, духовні та інші надбання, духовно-моральні цінності, досвід роботи з національно-патріотичного виховання різних соціальних інституцій; підтримка україномовних молодіжних засобів масової інформації;
- запобігання пропаганді в засобах масової інформації культу насильства, жорстокості і бездуховності, поширення порнографії та інших матеріалів, що суперечать загальнолюдським та національним духовним цінностям, заперечують суверенність Української держави;
- виробництво кіно- і відеофільмів, підтримка видання науково-популярної, наукової, художньої літератури національно-патріотичного спрямування;
- підготовка інформаційної та науково-популярної літератури для батьків з питань патріотичного виховання дітей та молоді у сім'ї; висвітлення в засобах масової інформації кращого досвіду родинного виховання;
- здійснення заходів щодо розширення фактографічної бази історичних подій, публікація розсекречених архівних документів, видання історичної науково-популярної літератури, довідкових матеріалів про здобутки України за роки незалежності, книг патріотичної спрямованості;
- створення в мережі Інтернет інформаційної бази з питань патріотичного виховання;

- залучення до обговорення нагальних питань з патріотичного виховання молоді відомих вчених, державних і громадських діячів, представників культури і мистецтва, педагогів, ветеранів війни, лідерів та активістів громадських організацій;
- активна протидія фактам, що фальсифікують історію України та її сьогодення;
- підтримка україномовних молодіжних друкованих засобів масової інформації, теле- та радіопрограм, інтернет-центрів.

4. Впровадження національно-патріотичного виховання

Національно-патріотичне виховання в системі освіти впроваджується шляхом реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 (далі – Стратегія), плану дій щодо реалізації Стратегії, державних цільових програм з питань з національно-патріотичного виховання (або програм, що пов'язані з національно-патріотичним вихованням), обласних, місцевих цільових програм з національно-патріотичного виховання (або програм, що пов'язані з національно-патріотичним вихованням), виконання Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання.

Окремими напрямками реалізації цієї Концепції є:

- створення сприятливих умов, встановлених на законодавчому рівні, для діяльності молодіжних організацій, дитячих та молодіжних громадських об'єднань, що беруть участь в процесі національно-патріотичного виховання;
- розроблення та упровадження системи заходів з метою реалізації концепції національно-патріотичного виховання;
- реалізація положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»);
- сприяння впровадженню навчальних дисциплін духовно-морального спрямування та громадянської освіти в Україні у відповідності до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, інших документів з розвитку громадянської освіти.

5. Очікувані результати

У результаті впровадження системи національно-патріотичного виховання очікується:

- забезпечення у молодого покоління розвинутої патріотичної свідомості і відповідальності, почуття вірності, любові до Батьківщини, поваги до національних, історичних, культурних і духовних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови та державних символів України, турботи про спільне благо, природу, збереження та шанування національної пам'яті, формування активної громадянської позиції;
- зацікавленість молоді щодо служби у Збройних Силах України, готовність до захисту України та виконання конституційного і громадянського обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, з метою становлення її як правової, демократичної, соціальної держави;
- формування компетенцій, необхідних для захисту України, служби в Збройних Силах України;
- збереження стабільності в суспільстві, соціальному та економічному розвитку країни, зміцнення її обороноздатності та безпеки;
- створення ефективної системи національно-патріотичного виховання молоді;
- консолідація зусиль суспільних інституцій у справі виховання підростаючого покоління.

6. Індикатори ефективності

Індикаторами ефективності національно-патріотичного виховання в системі освіти України, зокрема, є:

- збільшення відвідуваності здобувачами освіти закладів, що популяризують культурні та національно-мистецькі традиції Українського народу, а також пам'яток історії, культури, експозицій музеїв, присвячених

національно-визвольній боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України;

- підвищення серед здобувачів освіти рівня знань про видатних особистостей українського державотворення, визначних українських учених, педагогів, спортсменів, військових, підприємців, провідних діячів культури, мистецтв, а також духовних провідників Українського народу;

- збільшення кількості здобувачів освіти, які пишаються своїм українським походженням, громадянством;

- зростання рівня екологічної культури, збільшення кількості учасників екологічних акцій, природоохоронних заходів;

- збільшення кількості здобувачів освіти, які здійснюють екскурсії, подорожі, походи;

- збільшення кількості підготовлених фахівців з національно-патріотичного виховання;

- збільшення кількості проведених зустрічей здобувачів освіти з борцями за незалежність України у XX столітті, ветеранами та учасниками антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, учасниками війни російської федерації проти України;

- збільшення чисельності громадян, готових до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України;

- збільшення кількості громадян, зокрема дітей та молоді, залучених до проектів та заходів з національно-патріотичного виховання місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів, які відповідають ціннісним орієнтирам та індикаторам ефективності Стратегії;

- збільшення кількості здобувачів освіти, які беруть участь у заходах, спрямованих на популяризацію духовно-моральних цінностей Українського народу, його духовних надбань;

- збільшення числа молодих людей, які пов'язують своє майбутнє з навчанням і проживанням в Україні;
- збільшення числа громадян України, які виявляють почуття поваги до своєї Батьківщини.

**Генеральний директор
директорату дошкільної,
шкільної, позашкільної
та інклюзивної освіти**

О. ЄРЕСЬКО

Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641
Наказ; МОН України від 06.06.2022 № 527
Редакція від 23.06.2022, підстава – v0586729-22
Постійна адреса:
<https://zakon.rada.gov.ua/go/v0527729-22>

Законодавство України
станом на 23.11.2023
поточна редакція

v0527729-22

ПРОЕКТ
Вноситься
Кабінетом Міністрів України
Д. ШМИГАЛЬ
"12" лютого 2022 р.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про освіту дорослих

Цей Закон визначає правові, організаційні та економічні засади функціонування і розвитку освіти дорослих як системи освітніх заходів та практичної діяльності, спрямованих на оволодіння дорослою особою знаннями, вміннями та навичками шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти з метою особистісного та професійного розвитку, адаптації до соціальних, економічних та інших змін у суспільстві, створює умови для ефективної співпраці всіх заінтересованих сторін з метою реалізації права дорослої особи на безперервне навчання впродовж життя для задоволення її особистісних потреб з урахуванням пріоритетів суспільного розвитку та запитів економіки.

РОЗДІЛ I. Загальні положення

Стаття 1. Основні терміни та їх визначення

У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні: доросла особа – особа, яка досягла повноліття;

здобувач освіти дорослих – доросла особа, яка набуває необхідних компетентностей шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти у випадках, визначених цим Законом;

надавач послуг у сфері освіти дорослих – юридична особа, відокремлений підрозділ юридичної особи, фізична особа-підприємець, яка провадить освітню діяльність у сфері освіти дорослих відповідно до цього Закону;

особисте освітнє портфоліо – сукупність відомостей про документи щодо персональних досягнень особи, які засвідчують результати навчання, здобуті шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти, у тому числі у процесі безперервного професійного розвитку.

Інші терміни вживаються в цьому Законі у значенні, наведеному в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про професійний розвиток працівників».

Стаття 2. Законодавство України про освіту дорослих

1. Законодавство України про освіту дорослих базується на Конституції України і складається із Законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про зайнятість населення», «Про основні засади молодіжної політики», цього Закону, інших актів законодавства у сфері освіти і науки та міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

Якщо міжнародними договорами України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені національним законодавством, застосовуються правила міжнародних договорів України.

2. Права надавача послуг у сфері освіти дорослих, що визначають його автономію, встановлені цим Законом, не можуть бути обмежені іншими законами чи нормативно-правовими актами, крім спеціальних законів.

3. Надавач послуг у сфері освіти дорослих має право самостійно ухвалювати рішення з будь-яких питань у межах своєї автономії, визначеної законом та його установчими документами, зокрема з питань, що не врегульовані законодавством.

Стаття 3. Державна політика у сфері освіти дорослих

1. Державну політику у сфері освіти дорослих визначає Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, інші центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

2. Держава сприяє, надає підтримку та заохочує неперервний розвиток особистості, зокрема безперервне навчання впродовж життя. Формування у дорослих осіб усвідомленої потреби в безперервному

навчанні, культури неформальної та інформальної освіти є стратегічним завданням для досягнення цілей сталого розвитку держави.

3. Державна політика у сфері освіти дорослих здійснюється на засадах, визначених Законом України «Про освіту», а також на засадах:

розвитку і самореалізації особистості впродовж життя; сприяння зайнятості;

залучення роботодавців до організації навчання на робочому місці (на виробництві) на взаємовигідних умовах;

забезпечення конкурентних умов надання освіти (освітніх послуг) та вільного вибору надавача послуг у сфері освіти дорослих;

захисту прав здобувачів, роботодавців та інших учасників освітнього процесу у сфері освіти дорослих.

4. Завданнями державної політики у сфері освіти дорослих є:

задоволення потреб дорослих осіб в особистому інтелектуальному,

культурному і духовному розвитку;

формування і розвиток культури навчання впродовж життя;

сприяння здоровому довголіттю, активній участі дорослих осіб у суспільному житті, формування і розвиток їх громадянських компетентностей;

підвищення мобільності та конкурентоспроможності дорослих осіб на ринку праці, створення сприятливих умов для їх економічної активності, опанування нових кваліфікацій, професій, спеціальностей, забезпечення можливостей щодо зміни ними місця роботи, сфери зайнятості, підприємницької діяльності;

сприяння здобуттю дорослими особами обов'язкової повної загальної середньої освіти, якщо раніше вона не була здобута;

створення умов для вивчення державної мови та опанування її на відповідних рівнях володіння;

підтримка підвищення освітнього рівня населення шляхом здобуття дорослими особами професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, зокрема за іншими професіями, спеціальностями;

заохочення дорослих осіб до набуття нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти;

соціальна реклама та поширення інформації про систему освіти дорослих.

5. Забороняється діяльність у сфері освіти дорослих, яка прямо або опосередковано створює загрози незалежності України, умови для зміни конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриву її безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганди війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, порушення правопорядку, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.

6. Мова освіти дорослих визначається Законами України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і «Про освіту».

Стаття 4. Право на освіту дорослих

1. Кожна доросла особа має право на якісну та доступну освіту дорослих. Право на освіту дорослих включає право на безперервне навчання впродовж життя, доступність освіти дорослих у випадках, визначених цим Законом.

2. Право на освіту дорослих гарантується особі незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості. Ніхто не може бути обмежений у праві на освіту дорослих, крім випадків, встановлених Конституцією та законами України.

3. Не вважається дискримінацією права на здобуття освіти дорослих встановлення обмежень і привілеїв, що визначаються специфічними

умовами здобуття освіти дорослих, які є особливостями отримання кваліфікації.

4. Для реалізації права на освіту дорослих осіб з особливими освітніми потребами надавачі послуг у сфері освіти дорослих створюють необхідні умови.

5. Дорослі особи з числа іноземців та осіб без громадянства здобувають освіту дорослих в Україні відповідно до законодавства та/або міжнародних договорів України. Дорослі особи з числа іноземців, які постійно проживають в Україні, особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту згідно із Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», закордонні українці, які постійно проживають на території України, мають рівне з громадянами України право на освіту дорослих.

6. Працівники підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності на час здобуття освіти дорослих (формаційної освіти) мають право на додаткову відпустку, крім навчання на робочому місці (на виробництві), згідно із Законом України «Про відпустки» або відповідний режим роботи згідно з Кодексом законів про працю України.

РОЗДІЛ II. СИСТЕМА ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Стаття 5. Система освіти дорослих

1. Систему освіти дорослих становлять: складники ОСВІТИ дорослих;
надавачі послуг у сфері освіти дорослих; учасники освітнього процесу;
суб'єкти, що здійснюють управління, нагляд та контроль у сфері освіти дорослих;
науково-методичні (навчально-методичні) установи.

Стаття 6. Складники освіти дорослих

1. Складниками освіти дорослих є:
додаткова особистісно орієнтована освіта і навчання; громадянська освіта;

безперервний професійний розвиток, у тому числі післядипломна освіта;

компенсаторна освіта;

формаційна освіта.

2. Держава створює умови для реалізації та розвитку всіх складників освіти дорослих.

Стаття 7. Додаткова особистісно орієнтована освіта і навчання

1. Додаткова особистісно орієнтована освіта і навчання – складник освіти дорослих, спрямований на формування та розвиток компетентностей, якостей та цінностей особистості відповідно до її інтересів, потреб та спроможності, що забезпечується безперешкодним доступом до різноманітних освітніх послуг і ресурсів, здійснюється цілеспрямовано або спонтанно.

2. Основними завданнями додаткової особистісно орієнтованої освіти і навчання є:

задоволення освітніх потреб дорослих осіб; заохочення до активного і здорового способу життя;

інтелектуальний, культурний, духовний розвиток особистості;

підтримка фізичних, психологічних та соціальних здібностей дорослих осіб;

забезпечення суспільної та громадянської активності дорослих осіб.

3. Дорослі особи самостійно визначають основні завдання, темп додаткової особистісно орієнтованої освіти і навчання, обирають вид освіти, надавачів послуг у сфері освіти дорослих.

4. Державні органи та органи місцевого самоврядування підтримують додаткову особистісно орієнтовану освіту і навчання шляхом формування та розвитку мережі надавачів послуг у сфері освіти дорослих, створення та забезпечення доступності відповідних освітніх ресурсів, мотивування роботодавців щодо сприяння особистісному розвитку працівників.

Стаття 8. Громадянська освіта

1. Громадянська освіта – складник освіти дорослих, спрямований на формування та розвиток громадянських компетентностей, що надають дорослій особі можливість реалізовувати права та свободи людини і громадянина, брати активну участь у суспільному житті, усвідомлювати персональну відповідальність за розвиток держави, територіальних громад, професійних та інших спільнот в усіх сферах життя.

2. Основними завданнями громадянської освіти є:

формування поваги до честі, гідності, прав і свобод людини та громадянина, здатності їх захищати і відстоювати;

формування громадянської відповідальності за суспільно-політичні процеси, набуття навичок здійснення самоврядування, самоорганізації населення та навичок участі громадян у введених державних справах;

формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності, вміння їх практично застосовувати;

формування активної життєвої позиції, спроможності до громадських ініціатив і волонтерства, зокрема участь у молодіжній роботі;

формування навичок конструктивної міжособистісної та суспільної взаємодії, що ґрунтується на взаємоповазі, обміні досвідом і співпраці;

формування відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, навичок, необхідних для особистої участі у відсічі збройній агресії проти України;

впровадження принципів солідарності та турботи про спільний добробут;

формування громадянської, національної та культурної ідентичності;

підвищення правової свідомості громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки, залучення до активної участі в суспільному житті,

здійснення впливу на процеси прийняття рішень на загальнодержавному та місцевому рівні.

3. Державні органи та органи місцевого самоврядування сприяють громадянській освіті шляхом замовлення розроблення, повного або часткового фінансування реалізації освітніх програм неформальної освіти відповідного спрямування, підтримки ініціативної діяльності в цій сфері надавачів послуг у сфері освіти дорослих, суб'єктів господарювання, громадських об'єднань і приватних осіб у межах законодавства.

Стаття 9. Безперервний професійний розвиток, у тому числі післядипломна освіта

Безперервний професійний розвиток, у тому числі післядипломна освіта, – складник освіти дорослих, спрямований на постійне навчання дорослих осіб, удосконалення їх загальних (ключових) та професійних компетентностей на основі здобутого рівня освіти, на підтримку та/або підвищення ефективності їх професійної діяльності, що триває протягом усього періоду трудової діяльності.

2. Завданням безперервного професійного розвитку, у тому числі післядипломної освіти, є:

забезпечення конкурентоспроможності дорослих осіб на ринку праці; забезпечення професійного розвитку дорослих осіб для покращення

умов праці та кар'єрного зростання;

забезпечення адаптації до швидко змінюваних умов праці; сприяння самозайнятості дорослих осіб.

3. Роботодавці (за необхідності) визначають основні завдання, форми та види освіти, що допомагають забезпечити безперервний професійний розвиток працівників шляхом:

стимулювання працівників до безперервного професійного розвитку;

допомоги в плануванні, організації та забезпеченні безперервного професійного розвитку працівників, включаючи навчання на

робочому місці та/або в надавачів послуг у сфері освіти дорослих відповідно до трудового договору.

4. Наукова, експертна, методична, наставницька, винахідницька та інша діяльність працівника, що спрямована на професійне вдосконалення, можуть визнаватися роботодавцями як професійний розвиток, крім випадків, коли така діяльність визначена в посадових обов'язках працівника.

5. Особливості професійного розвитку з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, визначаються законами.

6. Державні органи та органи місцевого самоврядування створюють умови та механізми для безперервного професійного розвитку працівників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності.

7. Післядипломна освіта – спеціалізоване вдосконалення професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду.

8. Післядипломна освіта включає:

підвищення кваліфікації, стажування;

інтернатуру, лікарську резидентуру у сфері охорони здоров'я;

педагогічну інтернатуру, яка проводиться на засадах, визначених Законом України «Про повну загальну середню освіту»;

підвищення рівня військової освіти, що проводиться відповідно до законодавства.

9. Професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації зареєстрованих безробітних здійснюється відповідно до законодавства.

10. Програми підвищення кваліфікації є програмами неформальної освіти, крім випадків, визначених спеціальними законами.

Умови визнання результатів навчання, здобутих під час підвищення кваліфікації, визначаються законом.

Як підвищення кваліфікації може визнаватися роботодавцем здобуття формаційної освіти на певному рівні освіти або результати навчання, здобуті шляхом інформальної освіти. Таке визнання здійснюється відповідно до умов трудового договору, крім професій, для яких обов'язковість післядипломної освіти передбачена законом.

Особливості визнання результатів навчання, здобутих шляхом формаційної освіти на певному рівні вищої, фахової передвищої освіти або інформальної освіти як підвищення кваліфікації для професій, для яких обов'язковість післядипломної освіти передбачена законом, визначається центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

11. Стажування – діяльність, що належить до неформальної освіти і спрямована на набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у певній професійній сфері, галузі знань (відповідно до певної посади) під керівництвом фахівця. Допускається поєднання навчання і здобуття практичних навичок на робочому місці, обмін досвідом.

Стажування здійснюється за індивідуальною програмою на підприємствах, в установах, організаціях, закладах освіти незалежно форми власності, військових частинах в Україні (крім розташованих на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) або за кордоном (крім держави, що визнана Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом) під керівництвом працівника, який має відповідну кваліфікацію та досвід роботи. Результати стажування можуть визнаватися як підвищення кваліфікації відповідно до законодавства, трудового договору або за рішенням роботодавця.

12. Інтернатура – обов'язкова форма первинної спеціалізації осіб за лікарськими та провізорськими (фармацевтичними) спеціальностями для здобуття професійної кваліфікації лікаря-спеціаліста або провізора-спеціаліста (фармацевта-спеціаліста). Інтернатура проводиться в університетах, академіях, інститутах, наукових установах, закладах охорони здоров'я, визнаних центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, як база інтернатури.

Вторинна лікарська спеціалізація опанування лікарем спеціальності, не передбаченої для підготовки в інтернатурі.

Лікарська резидентура форма третинної спеціалізації лікарів-спеціалістів за певними лікарськими спеціальностями для здобуття професійної кваліфікації лікаря-спеціаліста згідно з переліком лікарських спеціальностей, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Лікарська резидентура проводиться в університетах, академіях, інститутах, наукових установах, закладах охорони здоров'я, визнаних центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, як база лікарської резидентури.

13. Особливості інших складників післядипломної освіти визначаються законодавством.

14. Особливості післядипломної освіти працівників із професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, визначаються законодавством.

Стаття 10. Компенсаторна освіта

1. Компенсаторна освіта – складник освіти дорослих, спрямований на здобуття особами, які не здобули повну загальну середню освіту, результатів навчання, передбачених державними стандартами повної загальної середньої освіти (початкової, базової середньої та профільної середньої освіти) на окремих або всіх її рівнях.

2. Завданнями компенсаторної освіти є досягнення дорослими особами рівня знань, умінь та навичок, що забезпечуватиме:

можливість навчатися впродовж життя, бути повноправним членом громади, професійної спільноти, суспільства в цілому;

самостійно долати виклики та труднощі, що виникають у побуті, особистому житті та професійній діяльності протягом життя.

3. Дорослі особи зараховуються до закладів освіти для досягнення обов'язкових результатів навчання, передбачених державними стандартами повної загальної середньої освіти, відповідно до вимог Закону України «Про повну загальну середню освіту».

4. Зарахування дорослої особи до закладу освіти здійснюється на підставі відповідної заяви та документа, що посвідчує особу, документа, що засвідчує завершення навчання на певному рівні повної загальної середньої освіти, у певному класі (у разі наявності).

У разі відсутності документа про завершення навчання на певному рівні повної загальної середньої освіти, у певному класі встановлюється рівень навчальних досягнень дорослої особи на засадах, визначених для екстернатної форми здобуття повної загальної середньої освіти.

5. Державні органи та органи місцевого самоврядування створюють умови для здобуття компенсаторної освіти громадянами України та іншими категоріями осіб, які згідно з цим Законом мають рівне з громадянами України право на повну загальну середню освіту, якщо вони не здобули її раніше. Повна загальна середня освіта здобувається дорослими особами на засадах, визначених Законом України «Про повну загальну середню освіту».

Стаття 11. Формацийна освіта

1. Формацийна освіта – складник освіти дорослих, спрямований на здобуття професійної (професійно-технічної) освіти, освітньо професійного ступеня фахової передвищої освіти, ступенів вищої освіти (молодшого бакалавра, бакалавра, магістра) особами, у яких перерва після здобуття попереднього рівня формальної освіти становила не менше п'яти років, або здобуття такої освіти за іншою професією, спеціальністю чи освітньою програмою (іншими професіями, спеціальностями, освітніми програмами).

Дорослі особи приймаються на навчання для здобуття професійної (професійно-технічної) освіти, у тому числі перепідготовки, на загальних засадах відповідно до Законів України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» і «Про професійний розвиток працівників».

Надавачі послуг у сфері освіти дорослих можуть самостійно визначати строки навчання з урахуванням результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти, формального професійного навчання відповідно до вимог державних стандартів професійної (професійно-технічної) освіти з відповідної робітничої професії

або типових навчальних планів, розроблених з урахуванням вимог професійних стандартів.

2. Дорослі приймаються на навчання для здобуття фахової передвищої, вищої освіти на загальних засадах відповідно до Законів України «Про фахову передвищу освіту» і «Про вищу освіту».

Громадяни України та інші категорії осіб, які згідно з цим Законом мають рівне з громадянами України право на освіту дорослих і мають не менше семи років страхового стажу у значенні Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», мають право здобувати фахову передвищу, вищу освіту повторно за іншою спеціальністю (спеціалізацією, освітньою програмою) за рахунок пільгових довгострокових кредитів, цільових пільгових державних кредитів для здобуття фахової передвищої, вищої освіти в закладах освіти незалежно від форми власності на конкурсній основі та в інших випадках, передбачених законодавством.

3. Дорослі особи, які вступають на навчання для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня бакалавра або магістра, здобутих за іншою спеціальністю (спеціалізацією, освітньою програмою, крім освітніх програм, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання), складають вступні випробування в закладі освіти.

Дорослі особи, категорії яких визначено частиною першою статті 30 Закону України «Про зайнятість населення», вступають на навчання для здобуття вищої освіти на основі профільної середньої освіти, фахової передвищої освіти, початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти (освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста) за результатами тесту загальних навчальних компетентностей, проведеного із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання.

Тестування загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання проводиться спеціально уповноваженою державою установою (організацією).

Порядок проведення тестування загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання, а також порядок залучення педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників та інших фахівців устанавлюються Кабінетом Міністрів України.

Тестування загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання здійснюється на основі програми зовнішнього незалежного оцінювання, затвердженої центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки. Зміст програми для тестування загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання має бути доступним для ознайомлення не пізніше ніж за 18 місяців до проведення тестування.

Фінансування заходів із тестування загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання здійснюється за рахунок коштів державного бюджету в установленому законодавством порядку та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством.

Тест загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання за кошти державного бюджету можна скласти один раз на рік.

РОЗДІЛ III. Освітній процес у сфері освіти дорослих

Стаття 12. Організація освітнього процесу у сфері освіти дорослих

1. Зміст, форми здобуття освіти, організація освітнього процесу, види навчальних занять у формальній (компенсаторній і формаційній) освіті дорослих визначаються спеціальними законами.

2. Зміст, види навчальних занять у неформальній освіті дорослих визначаються надавачами послуг у сфері освіти дорослих і можуть визначатися договором про надання освітніх послуг у сфері освіти дорослих.

Стаття 13. Форми організації освітнього процесу у неформальній освіті дорослих

1. Освітній процес у неформальній освіті дорослих організовується у формі освітніх, просвітницьких заходів (семінари, практикуми, тренінги,

вебінари, майстер-класи, курси) та освітніх проектів для дорослих, в інших формах, визначених надавачем освітніх послуг у сфері освіти дорослих.

Надавачі послуг у сфері освіти дорослих мають право використовувати різні форми організації освітнього процесу та/або їх поєднання.

Стаття 14. Освітні програми з неформальної освіти

1. Освітні програми з неформальної освіти розробляються надавачами послуг у сфері освіти дорослих з урахуванням вимог законодавства.

2. Основою для розроблення освітніх програм з неформальної освіти є професійні стандарти, у разі їх відсутності кваліфікаційні характеристики, типові освітні програми, завдання роботодавців, вимоги законодавства, потреби економіки і суспільства.

3. Освітня програма з неформальної освіти затверджується надавачем послуг у сфері освіти дорослих та має передбачати наявність інформації про її розробника (розробників), найменування, зміст, мову надання освітньої послуги, форму (форми) здобуття освіти, обсяг (тривалість), види навчальних занять, перелік очікуваних результатів навчання, іншу інформацію.

4. Обсяг (тривалість) освітньої програми з неформальної освіти визначається відповідно до її фактичної тривалості в годинах без урахування самостійної роботи або в кредитах Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (ЄКТС), або Європейської кредитної системи професійної освіти (ЄКСПО) з урахуванням самостійної роботи.

Стаття 15. Індивідуальні програми стажування

1. Індивідуальні програми стажування розробляються надавачем послуг у сфері освіти дорослих для кожного здобувача освітніх послуг.

2. Основою для розроблення індивідуальних програм стажування є професійні стандарти, у разі їх відсутності кваліфікаційні характеристики, завдання роботодавців.

3. Індивідуальна програма стажування затверджується надавачем послуг у сфері освіти дорослих та має передбачати наявність інформації про її розробника (розробників) та виконавця (виконавців), найменування,

зміст, мову надання освітньої послуги, обсяг (тривалість), перелік очікуваних результатів навчання, іншу інформацію, що стосується проходження стажування.

4. Обсяг (тривалість) індивідуальної програми стажування визначається відповідно до її фактичної тривалості в годинах або в кредитах ЄКТС, або в кредитах ЄКСПО, або днях чи тижнях.

Стаття 16. Освітні та просвітницькі заходи, освітні проекти

1. Освітні та просвітницькі заходи можуть здійснюватися у формі семінарів, практикумів, тренінгів, вебінарів, майстер-класів, курсів, в інших формах і розробляються надавачем послуг у сфері освіти дорослих.

2. Основою для розроблення програм для освітніх та просвітницьких заходів є потреби і запити здобувачів, інших заінтересованих сторін.

3. Обсяг (тривалість) освітніх та просвітницьких заходів визначається відповідно до їх фактичної тривалості в годинах або у кредитах ЄКТС чи днях.

4. Освітній проект у сфері освіти дорослих – сукупність освітніх, просвітницьких заходів та/або іншої діяльності, що спрямовані на досягнення визначених проектом цілей і завдань, результатом чого є досягнення учасниками проекту відповідних результатів навчання та/або створення нового продукту чи послуги, що мають суспільну цінність.

РОЗДІЛ IV. Документи про освіту та визнання результатів навчання у сфері освіти дорослих

Стаття 17. Документи про освіту дорослих

1. Порядок виготовлення, видачі та обліку документів про формальну освіту встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки на основі спеціальних законів.

2. Доросла особа, яка успішно виконала освітню програму у сфері освіти дорослих, отримує відповідний документ.

3. У документі про освіту дорослих, що підлягає внесенню до Єдиної державної електронної бази з питань освіти, зазначаються:

найменування документа про освіту дорослих;

реєстраційний номер документа про освіту дорослих, дата його видачі;

прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) здобувача освіти дорослих;

повне найменування надавача послуг у сфері освіти дорослих (для юридичних осіб та відокремлених підрозділів юридичних осіб) або

прізвище, власне ім'я та по батькові (за наявності) фізичної особи-підприємця, що видав документ про освіту дорослих;

найменування (напрямок, тема), обсяг (тривалість) програми неформальної освіти дорослих, неформального професійного навчання, індивідуального плану стажування, програми освітнього або просвітницького заходу, освітнього проекту в годинах або в кредитах ЄКТС, або в кредитах ЄКСПО, або днях чи тижнях;

досягнуті результати навчання;

найменування посади (у разі наявності), прізвище, власне ім'я особи, яка підписала документ від імені надавача послуг у сфері освіти дорослих та її підпис, печатка надавача послуг у сфері освіти дорослих (за наявності).

4. Технічний опис, дизайн, спосіб виготовлення, порядок видачі та обліку документа про освіту дорослих та його вартість визначається та затверджується надавачем послуг у сфері освіти дорослих.

5. Інформація щодо документів про освіту дорослих вноситься до Єдиної державної електронної бази з питань освіти, якщо це передбачено договором про надання освітніх послуг.

Внесення інформації щодо документів про освіту дорослих до Єдиної державної електронної бази з питань освіти є обов'язковим, якщо оплата освітніх послуг здійснювалася за публічні кошти.

Внесення інформації щодо документів про освіту дорослих здійснюється з урахуванням вимог законодавства про захист персональних даних та про інформацію з обмеженим доступом.

Порядок внесення інформації щодо документів про освіту дорослих до Єдиної державної електронної бази з питань освіти визначається центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

6. Документи про освіту дорослих, видані на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя чи на території держави, що визнана Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом, не визнаються.

Стаття 18. Визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти

1. Результати навчання, здобуті дорослими особами шляхом неформальної та/або інформальної освіти, можуть визнаватися у системі формальної освіти для присудження їм повних та/або часткових освітніх кваліфікацій.

2. Визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти, для присудження повних та/або часткових освітніх кваліфікацій, зарахування кредитів та/або освітніх компонентів здобувачам ОСВІТИ здійснюється закладами освіти в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

3. Визнання, підтвердження результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти, для присвоєння та/або підтвердження професійних кваліфікацій здійснюється кваліфікаційними центрами у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Стаття 19. Особисте освітнє портфоліо

1. Особисте освітнє портфоліо дорослої особи за її бажанням може формуватися, підтримуватися та супроводжуватися в Єдиній державній електронній базі з питань освіти або іншій електронній базі для професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, у порядку, визначеному законодавством.

2. Доросла особа має вільний і необмежений доступ до власного освітнього портфоліо в Єдиній державній електронній базі з питань освіти або іншій електронній базі для професій, для яких запроваджено додаткове регулювання.

3. Єдина державна електронна база з питань освіти або інша електронна база для професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, можуть надавати дорослій особі послуги щодо відкриття її особистого освітнього портфоліо для обмеженого або необмеженого кола осіб.

РОЗДІЛ V. Учасники освітнього процесу

Стаття 20. Учасники освітнього процесу у сфері освіти дорослих

Учасниками освітнього процесу у сфері освіти дорослих є:

здобувачі освіти дорослих;

педагогічні, науково-педагогічні працівники, які проводять освітній процес (надають послуги у сфері освіти дорослих), включаючи практичне навчання здобувачів освіти дорослих;

наукові працівники, які провадять наукову діяльність у сфері освіти дорослих;

працівники, які мають необхідний рівень кваліфікації або досвід роботи і залучаються до професійного та практичного навчання здобувачів освіти дорослих.

2. Права і обов'язки учасників освітнього процесу освіти дорослих визначаються Законом України «Про освіту», спеціальними законами та цим Законом.

Стаття 21. Здобувачі освіти дорослих

1. Здобувачами освіти дорослих є дорослі особи, що здобувають освіту за будь-яким складником освіти дорослих.

2. Здобувачі освіти дорослих мають право на:

вільний вибір програм, заходів та надавачів послуг у сфері освіти дорослих, крім випадків, передбачених законодавством або трудовим договором;

якісні освітні послуги у сфері освіти дорослих;

теротаріальну доступність освіти дорослих;

безпеку освіти дорослих;

доступ до інформації про послуги у сфері освіти дорослих;

визнання результатів навчання, здобутих у неформальній та інформальній освіті, неформальному професійному навчанні;

індивідуальну освітню траєкторію та врахування індивідуального темпу навчання під час здобуття освіти дорослих.

Інші права здобувачів освіти дорослих можуть бути передбачені в договорі про надання послуг у сфері освіти дорослих.

3. Здобувачі освіти дорослих зобов'язані:

відповідально ставитися до вибору освітньої програми та надавача послуг у сфері освіти дорослих;

з повагою ставитися до всіх учасників процесу освіти дорослих,

дотримуватися правил етичної поведінки;

дотримуватися умов договору про надання послуг з освіти дорослих (за наявності);

дотримуватися академічної доброчесності;

виконувати вимоги освітніх програм і системи контролю знань, умінь і навичок;

відвідувати заняття;

виконувати під час проходження практичної підготовки вимоги нормативно-правових актів, які регулюють працю працівників відповідних підприємств, установ, організацій;

дотримуватись правил охорони праці та техніки безпеки під час навчання;

виконувати правила внутрішнього трудового розпорядку надавача освітніх послуг у сфері освіти дорослих.

Інші обов'язки здобувачів освіти дорослих можуть бути передбачені в договорі про надання послуг у сфері освіти дорослих.

Стаття 22. Педагогічні, науково-педагогічні, наукові та інші працівники в системі освіти дорослих.

1. Освітню та дослідницьку діяльність у сфері освіти дорослих проводять педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники, які мають необхідні професійні компетентності.

2. Педагогічні та науково-педагогічні працівники у сфері освіти дорослих можуть виконувати обумовлені особливостями навчання дорослих трудові функції, визначені трудовим договором або договором про надання освітніх послуг.

3. Надавачами послуг у сфері освіти дорослих може здійснюватися підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників, працівників, які залучаються до професійного та практичного навчання здобувачів освіти дорослих.

Обсяг підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників, які беруть участь в освітньому процесі у сфері освіти дорослих, протягом п'яти років становить шість кредитів ЄКТС.

4. Педагогічна, науково-педагогічна діяльність у сфері післядипломної освіти прирівнюється до педагогічної, науково-педагогічної діяльності педагогічних або науково-педагогічних працівників у закладах освіти, що проводять освітню діяльність на відповідних рівнях освіти.

РОЗДІЛ VI. Надавачі послуг у сфері освіти дорослих

Стаття 23. Статус та засади діяльності надавачів послуг у сфері освіти дорослих

1. Організаційно-правова форма, тип, структура надавачів послуг у сфері освіти дорослих, що є юридичними особами, їх цілі та завдання визначаються засновником і зазначаються у статуті та інших документах.

Надавачем послуг у сфері освіти дорослих також може бути фізична особа-підприємець.

2. Надавачі послуг у сфері освіти дорослих незалежно від типу і форми власності мають рівні права і обов'язки у провадженні освітньої діяльності відповідно до законодавства.

3. Заклади освіти, підприємства, установи, організації можуть утворювати структурні підрозділи (відокремлені структурні підрозділи), що надають послуги у сфері освіти дорослих. Такі підрозділи набувають прав та обов'язків надавача послуг у сфері освіти дорослих.

4. Інформація про надавача послуг у сфері ОСВІТИ дорослих, який видає документи про освіту дорослих, в установленому порядку вноситься до Єдиної державної електронної бази з питань освіти, якщо він надає послуги за публічні кошти або за ініціативою надавача освітніх послуг.

5. Інформація про надавача послуг у сфері освіти дорослих, який має намір отримувати або отримує фінансування з державного та/або місцевого бюджетів, є відкритою та оприлюднюється на офіційних веб-сайтах розпорядника відповідних коштів або через інші загальнодоступні джерела з урахуванням законодавства про інформацію з обмеженим доступом.

Стаття 24. Права та обов'язки надавачів послуг у сфері освіти дорослих

1. Надавачі послуг у сфері освіти дорослих мають право на:

автономію академічну, організаційну, кадрову та фінансову;

розроблення та реалізацію освітніх програм та освітніх проектів для дорослих;

самостійне визначення форми організації освітнього процесу, форми здобуття освіти, засобів, методів, строків навчання дорослих;

самостійне визначення обсягу освітніх програм та графіків освітнього процесу з урахуванням потреб і наявних компетентностей здобувачів освіти дорослих;

проведення оцінювання здобувачів освіти дорослих з метою підтвердження результатів їх навчання;

приймання на роботу педагогічних, науково-педагогічних, наукових та інших працівників;

розроблення та поширення навчально-методичних матеріалів, підручників і посібників, наукових праць;

здійснення заходів морального та матеріального заохочення учасників освітнього процесу у сфері освіти дорослих;

участь у міжнародному співробітництві;

звернення з ініціативою до державних органів щодо вдосконалення законодавства у сфері освіти дорослих;

отримання фінансової, матеріальної та іншої підтримки від держави, засновників, інших організацій, у тому числі міжнародних, фізичних осіб для провадження діяльності у сфері освіти дорослих відповідно до вимог законодавства;

реалізацію інших прав, що не суперечать законодавству.

2. Надавачі послуг у сфері освіти дорослих зобов'язані провадити свою діяльність, дотримуючись принципів академічної доброчесності.

Стаття 25. Типи надавачів послуг у сфері освіти дорослих

1. Здобуття освіти дорослих відповідно до поставлених завдань забезпечують:

надавачі освітніх послуг у сфері формальної освіти;

заклади післядипломної освіти;

центри освіти дорослих;

підприємства, установи, організації;

громадські об'єднання;

фізичні особи-підприємці.

2. Заклад післядипломної освіти — заклад освіти, основним видом діяльності якого є забезпечення безперервного професійного розвитку,

зокрема післядипломної освіти, працівників однієї або декількох галузей на загальнодержавному, міжрегіональному або регіональному рівні.

Заклад післядипломної освіти є юридичною особою або структурним підрозділом закладу вищої, фахової передвищої або професійної (професійно-технічної) освіти.

Заклади післядипломної освіти, що провадять освітню діяльність із підвищення кваліфікації працівників, обов'язковість якої передбачена законом, повинні отримати ліцензію на відповідну діяльність, крім випадків передбачених законодавством.

Заклад післядипломної освіти за вибором його засновника може мати у своєму найменуванні «центр», «інститут», «академія» та інші терміни, що визначають специфіку його діяльності. Структура закладу післядипломної освіти, статус і функції його структурних підрозділів визначаються статутом закладу післядипломної освіти.

3. Основні структурні підрозділи закладів післядипломної освіти, які забезпечують підвищення кваліфікації для працівників з вищою, фаховою передвищою або професійною (професійно-технічною) освітою відповідно, прирівнюються до структурних підрозділів у закладах освіти, що проводять підготовку здобувачів на відповідних рівнях освіти, формуються, провадять діяльність відповідно до норм спеціальних законів для закладів освіти відповідного рівня. Структурним підрозділом закладу післядипломної освіти може бути центр освіти дорослих.

Заклади післядипломної освіти можуть проводити перепідготовку осіб з професійною (професійно-технічною) освітою, підготовку осіб з фаховою передвищою освітою за іншою спеціальністю та з вищою освітою за іншою спеціальністю (спеціалізацією, галуззю знань). Така діяльність здійснюється відповідно до вимог Законів України «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про фахову передвищу освіту» і «Про вищу освіту» відповідно.

4. Центр освіти дорослих – юридична особа публічного чи приватного права або структурний підрозділ юридичної особи, основним видом діяльності якого є надання послуг у сфері освіти дорослих.

Центри освіти дорослих утворюються з метою забезпечення потреб в освіті дорослих сільських, селищних, міських територіальних громад.

Центр освіти дорослих може провадити діяльність у сфері поза-шкільної освіти (для осіб віком від 14 років) відповідно до спеціального закону.

Центри освіти дорослих можуть утворюватися органами місцевого самоврядування як юридичні особи публічного права або структурні підрозділи закладів освіти, культури, фізичної культури і спорту, охорони здоров'я комунальної форми власності.

РОЗДІЛ VII. Управління у сфері освіти дорослих

Стаття 26. Органи управління у сфері освіти дорослих

1. Управління у сфері освіти дорослих у межах своїх повноважень здійснюють :

Кабінет Міністрів України;

центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки;

центральний орган виконавчої влади у сфері праці, трудових відносин та зайнятості населення;

центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти;

інші державні органи, до сфери управління яких належать заклади післядипломної освіти;

органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування.

2. Професійні спілки та їх об'єднання, організації роботодавців та їх об'єднання беруть участь в управлінні у сфері освіти дорослих.

Стаття 27. Повноваження Кабінету Міністрів України

1. Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері освіти дорослих;

2) організовує розроблення, затверджує та забезпечує виконання державних цільових програм у сфері освіти дорослих;

3) здійснює повноваження засновника державних центрів освіти дорослих і закладів післядипломної освіти або доручає їх здійснення уповноваженому ним органу;

4) забезпечує рівні умови розвитку надавачів послуг у сфері освіти дорослих незалежно від форми власності та сфер управління, створює дієві механізми реалізації передбачених цим Законом прав надавачів послуг у сфері освіти дорослих і здобувачів освіти дорослих;

5) затверджує порядок та умови передачі в оренду майна (крім земельних ділянок) та обладнання державних центрів освіти дорослих та закладів післядипломної освіти;

6) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Стаття 28. Повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки

1. Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки:

1) забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти дорослих;

2) провадить аналітично-прогностичну діяльність у сфері освіти дорослих, визначає тенденції її розвитку, вплив демографічної, етнічної, соціально-економічної ситуацій, розвитку окремих видів економічної діяльності, формує стратегічні напрями розвитку освіти дорослих з урахуванням науково-технічного прогресу та інших факторів, узагальнює досвід розвитку освіти дорослих;

3) у межах сфери управління та відповідно до законодавства формує пропозиції щодо обсягу коштів державного бюджету для забезпечення функціонування державних центрів освіти дорослих та закладів післядипломної освіти;

4) надає методичні рекомендації щодо освітньої діяльності та управління надавачами освітніх послуг у сфері освіти дорослих;

5) здійснює ліцензування освітньої діяльності у сфері освіти дорослих (підвищення кваліфікації працівників, обов'язковість якої передбачена законом, підготовка в інтернатурі), а також заходи державного нагляду (контролю) за дотриманням ліцензійних умов;

6) забезпечує збір та реєстрацію даних про освіту дорослих в Єдиній державній електронній базі з питань освіти;

7) за дорученням Кабінету Міністрів України здійснює повноваження засновника щодо державних центрів освіти дорослих та закладів післядипломної освіти, зокрема приймає рішення про їх утворення, реорганізацію чи ліквідацію;

8) сприяє розвитку міжнародного співробітництва у сфері освіти дорослих;

9) здійснює інші повноваження відповідно до закону.

Стаття 29. Повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері праці, трудових відносин та зайнятості населення

1. Центральний орган виконавчої влади у сфері праці, трудових відносин та зайнятості населення:

1) бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері освіти дорослих, зокрема щодо професійного навчання зареєстрованих безробітних;

2) бере участь у вивченні потреби в освіті дорослих, вносить пропозиції щодо її пріоритетних напрямів;

3) організовує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації осіб з числа зареєстрованих безробітних з урахуванням поточної та перспективної потреб ринку праці;

4) за дорученням Кабінету Міністрів України здійснює повноваження засновника щодо державних центрів освіти дорослих та закладів післядипломної освіти, зокрема приймає рішення про їх утворення, реорганізацію чи ліквідацію;

5) здійснює інші повноваження відповідно до закону.

Стаття 30. Повноваження центрального органу виконавчої влади із забезпечення якості освіти

1. Центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти:
  - 1) проводить позаплановий інституційний аудит закладів післядипломної освіти, які надають освітні послуги за публічні кошти;
  - 2) проводить позаплановий інституційний аудит інших надавачів послуг у сфері освіти дорослих, засновником яких є держава або орган місцевого самоврядування;
  - 3) затверджує рекомендації надавачам послуг у сфері освіти дорослих щодо організації та функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти;
  - 4) у межах повноважень, визначених законом, здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням законодавства у сфері освіти дорослих;
  - 5) здійснює інші повноваження відповідно до закону.

Стаття 31. Повноваження інших державних органів

1. Інші державні органи у межах своїх повноважень:
  - 1) беруть участь у реалізації державної політики у сфері освіти дорослих;
  - 2) сприяють розвитку освіти дорослих для відповідних галузей або видів професійної діяльності;
  - 3) подають центральному органу виконавчої влади у сфері освіти і науки пропозиції щодо розвитку освіти дорослих;
  - 4) забезпечують виконання державних цільових програм у сфері освіти дорослих;
  - 5) здійснюють повноваження засновника щодо державних центрів освіти дорослих та закладів післядипломної освіти, зокрема приймає рішення про їх утворення, реорганізацію чи ліквідацію;
  - 6) здійснюють інші повноваження відповідно до закону.

Стаття 32. Повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування

1. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень:

1) беруть участь у реалізації державної політики у сфері освіти дорослих;

2) сприяють розвитку мереж надавачів послуг у сфері освіти дорослих на відповідній території;

3) забезпечують доступність та якість освіти дорослих на відповідній території;

4) забезпечують виконання регіональних програм у сфері освіти дорослих;

5) у межах компетенції та відповідно до законодавства формують і затверджують обсяги фінансування для здобуття освіти дорослих за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету;

6) вивчають потребу щодо послуг у сфері освіти дорослих на місцях і вносять Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо переліку пріоритетних напрямів на відповідний рік для фінансування проектів у сфері освіти дорослих;

7) беруть участь у моніторингу якості освітньої діяльності та якості освіти в центрах освіти дорослих і закладах післядипломної освіти, що перебувають у сфері їх управління;

8) здійснюють повноваження засновника щодо комунальних надавачів освітніх послуг у сфері освіти дорослих, зокрема приймають рішення про їх утворення, реорганізацію чи ліквідацію;

9) забезпечують розроблення та здійснення заходів щодо створення матеріально-технічної бази та інших умов, необхідних для розвитку комунальних центрів освіти дорослих і закладів післядипломної освіти;

10) здійснюють інші повноваження у сфері освіти дорослих відповідно до закону.

Стаття 33. Участь професійних спілок, організацій роботодавців, їх об'єднань в управлінні у сфері освіти дорослих

1. Професійні спілки та їх об'єднання, організації роботодавців та їх об'єднання:

беруть участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері освіти дорослих, зокрема здійсненні заходів, передбачених колективними договорами і угодами;

здійснюють громадський контроль за дотриманням законодавства у сфері освіти дорослих;

спільно з органами державної влади беруть участь у моніторингу ринку праці та прогнозуванні запитів економіки на підготовку фахівців.

РОЗДІЛ VIII. Забезпечення якості в системі освіти дорослих

Стаття 34. Система забезпечення якості освіти дорослих

1. Система забезпечення якості освіти дорослих включає: внутрішню систему забезпечення якості освіти дорослих; зовнішню систему забезпечення якості освіти дорослих.

внутрішню систему забезпечення якості освіти дорослих;

зовнішню систему забезпечення якості освіти дорослих.

2. Внутрішня система забезпечення якості освіти дорослих включає:

політику та процедури забезпечення якості надавача послуг у сфері освіти дорослих;

правила і процедури розроблення програм з освіти дорослих;

систему та механізми забезпечення академічної доброчесності;

оприлюднені критерії, правила та процедури з оцінювання результатів навчання дорослих (у разі коли передбачено таке оцінювання);

забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації процесу освіти дорослих;

забезпечення публічної інформації про діяльність та освітні програми надавача послуг у сфері освіти дорослих;

атестацію педагогічних, науково-педагогічних працівників;

інші процедури та заходи, що визначаються внутрішніми документами надавача послуг у сфері освіти дорослих.

3. Зовнішня система забезпечення якості освіти дорослих включає:

ліцензування освітньої діяльності у сфері освіти дорослих (підвищення кваліфікації працівників, обов'язковість якої передбачена законом, підготовка в інтернатурі) у випадках, передбачених цим Законом;

інституційний аудит надавачів послуг у сфері освіти дорослих у визначених цим Законом випадках;

добровільну акредитацію в системі освіти дорослих.

Стаття 35. Забезпечення академічної доброчесності у сфері освіти дорослих

1. Система та механізми забезпечення академічної доброчесності надавачами послуг у сфері освіти дорослих визначаються Законом України «Про освіту».

2. Забезпечення академічної доброчесності у сфері освіти дорослих передбачає розроблення надавачами послуг у сфері освіти дорослих, які провадять освітню діяльність на певних рівнях формальної освіти або видають документи про освіту дорослих, порядку виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності, встановлення академічної відповідальності працівників та здобувачів за конкретні порушення академічної доброчесності.

3. Використання освітніх програм, розроблених іншими надавачами освітніх послуг у сфері освіти дорослих, здійснюється за їх письмовою згодою.

Стаття 36. Ліцензування освітньої діяльності у сфері освіти дорослих

1. Ліцензуванню у сфері освіти дорослих підлягає освітня діяльність у сфері післядипломної освіти, а саме:

- 1) підвищення кваліфікації працівників, обов'язковість якого передбачена законом;
- 2) підготовка в інтернатурі за відповідною спеціальністю (у сфері охорони здоров'я).

Особливості ліцензування освітньої діяльності на відповідних рівнях формальної освіти (формаційної освіти) визначаються спеціальними законами.

2. Для отримання ліцензії на провадження освітньої діяльності здобувач ліцензії подає до органу ліцензування заяву та документи в електронній формі через Єдину державну електронну базу з питань освіти, що підтверджують відповідність забезпечення освітнього процесу заявника ліцензійним умовам провадження освітньої діяльності у сфері освіти дорослих.

Здобувачі ліцензії та ліцензіати повинні забезпечити виконання ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, що затверджуються відповідно до закону.

На підставі отриманих документів та іншої інформації, що міститься в державних реєстрах, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки протягом 10 робочих днів з дня одержання заяви про отримання ліцензії та/або розширення провадження освітньої діяльності встановлює наявність або відсутність підстав для залишення заяви без розгляду і в разі їх відсутності встановлює відповідність забезпечення освітнього процесу заявника ліцензійним умовам провадження освітньої діяльності у сфері освіти дорослих шляхом проведення ліцензійної експертизи та приймає відповідне рішення.

У разі ліцензування освітньої діяльності у сфері освіти дорослих вперше для запровадження освітньої діяльності за освітніми програмами щодо підвищення кваліфікації працівників, обов'язковість якого перед-

бачена законом, або підготовки в інтернатурі за відповідними спеціальностями (у сфері охорони здоров'я), проводиться виїзна ліцензійна експертиза.

Для проведення виїзної ліцензійної експертизи центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки утворює експертну комісію, якщо немає підстав для відмови у видачі/розширенні ліцензії за результатами розгляду документів і заяви про отримання/розширення ліцензії. У разі відмови у видачі/розширенні ліцензії здобувач ліцензії (ліцензіат) може подати нову заяву про отримання/розширення ліцензії не раніше ніж через три місяці з дати прийняття відповідного рішення про відмову.

Строк прийняття рішення про видачу ліцензії на провадження освітньої діяльності у сфері освіти дорослих або про відмову в її видачі за результатами виїзної ліцензійної експертизи, або розширення провадження освітньої діяльності становить 30 робочих днів з дня одержання центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки заяви про отримання ліцензії та/або розширення провадження освітньої діяльності.

3. Підставою для прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії за результатом розгляду заяви про отримання ліцензії є:

- 1) встановлення невідповідності здобувача ліцензії ліцензійним умовам;
- 2) виявлення недостовірності даних у підтвердних документах, поданих здобувачем ліцензії.

4. Ліцензія надається рішенням органу ліцензування про надання суб'єкту господарювання права на провадження освітньої діяльності з підвищення кваліфікації працівників, обов'язковість якого передбачена законом, підготовки в інтернатурі за відповідними спеціальностями (у сфері охорони здоров'я) у межах ліцензованого обсягу.

Розширення провадження освітньої діяльності у сфері освіти дорослих – збільшення ліцензованого обсягу з підвищення кваліфікації працівників, обов'язковість якого передбачена законом, підготовки в інтернатурі за відповідними спеціальностями (у сфері охорони здоров'я).

Звуження провадження освітньої діяльності у сфері освіти дорослих – зменшення ліцензованого обсягу з підвищення кваліфікації працівників,

обов'язковість якого передбачена законом, підготовки в інтернатурі за відповідними спеціальностями (у сфері охорони здоров'я).

5. Ліцензований обсяг визначає максимальну кількість здобувачів освіти дорослих, яким заклад освіти може одночасно забезпечити підвищення кваліфікації або підготовку в інтернатурі за відповідною спеціальністю (у сфері охорони здоров'я).

6. Підставами для переоформлення ліцензії, крім підстав, визначених Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності», також є:

1) реорганізація юридичних осіб, що мають ліцензії на провадження освітньої діяльності, шляхом злиття або приєднання;

2) реорганізація або зміна найменування структурного підрозділу (філії) суб'єкта, який провадить освітню діяльність у сфері освіти дорослих;

3) зміна найменування чи місцезнаходження (без зміни місця провадження освітньої діяльності) суб'єкта, який провадить освітню діяльність у сфері освіти дорослих, та/або його відокремленого структурного підрозділу;

4) зміни в переліку спеціальностей, здобуття ступеня освіти з яких необхідне для доступу до професій, для яких запроваджено додаткове регулювання.

Переоформлення ліцензії на провадження освітньої діяльності здійснюється без проведення процедури ліцензування. У разі реорганізації юридичних осіб, що мають ліцензії на провадження освітньої діяльності, шляхом злиття або приєднання переоформлення ліцензії здійснюється на основі ліцензій таких юридичних осіб.

7. Підставою для прийняття рішення про анулювання ліцензії є:

1) заява ліцензіата про анулювання ліцензії;

2) наявність у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань відомостей про припинення юридичної особи, фізичної особи-підприємця;

3) акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов провадження освітньої діяльності у сфері освіти дорослих в установлені відповідно до законодавства строки;

4) акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов. Повторним порушенням ліцензіатом ліцензійних умов вважається вчинення протягом двох років з дня видання органом ліцензування розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов нового порушення хоча б однієї з вимог ліцензійних умов, щодо якої видавалося таке розпорядження;

5) акт про виявлення недостовірних даних у документах, поданих ліцензіатом разом із заявою про отримання ліцензії;

6) акт про відмову ліцензіатом у проведенні перевірки органом ліцензування;

7) несплата коштів за видачу ліцензії.

Рішення про анулювання ліцензії приймається органом ліцензування протягом 15 робочих днів з дня виникнення або встановлення підстави для анулювання ліцензії.

8. Підставою для прийняття рішення про звуження провадження освітньої діяльності у сфері освіти дорослих є:

1) заява про звуження провадження освітньої діяльності у сфері освіти дорослих;

2) встановлення використання менше 25 відсотків ліцензованого обсягу протягом календарного року за певною професією, спеціальністю.

У разі наявності зазначених підстав орган ліцензування протягом 15 робочих днів з дня виникнення підстав приймає рішення про звуження провадження освітньої діяльності – припинення ліцензіатом набору на навчання в певному місці провадження освітньої діяльності з наступного року або про зменшення ліцензованого обсягу.

У разі неспроможності ліцензіата забезпечити завершення навчання наявного контингенту здобувачів освіти за певною професією, спеціальністю, освітньою програмою в певному місці провадження освітньої

діяльності у зв'язку з відсутністю кадрового та/або матеріально технічного забезпечення орган ліцензування приймає рішення про припинення ліцензіатом провадження частини освітньої діяльності – за цією професією, спеціальністю, освітньою програмою в певному місці провадження освітньої діяльності.

9. Переоформлення ліцензії – зміна інформації в Єдиній державній електронній базі з питань освіти щодо найменування та місцезнаходження ліцензіата, найменування професії, спеціальності, освітньої програми, за якою видано ліцензію, та/або ліцензованого обсягу.

У разі запровадження нового переліку спеціальностей, здобуття ступеня освіти з яких необхідне для доступу до професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, або внесення змін до нього переоформлення ліцензій здійснюється в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Стаття 37. Акредитація у сфері освіти дорослих

1. Акредитація у сфері освіти дорослих – оцінювання надавача послуг у сфері освіти дорослих та/або окремих освітніх програм у сфері освіти дорослих щодо ефективності системи внутрішнього забезпечення якості освіти та забезпечення досягнення здобувачами освіти очікуваних результатів навчання.

Акредитація здійснюється з метою визнання якості освітньої діяльності надавача послуг у сфері освіти дорослих та формування його позитивного іміджу і репутації.

2. Акредитація надавача послуг у сфері освіти дорослих та/або окремих освітніх програм у сфері освіти дорослих здійснюється на добровільних засадах за ініціативою такого надавача.

3. Акредитація надавача послуг та/або окремих освітніх програм у сфері освіти дорослих здійснюється акредитованими фаховими громадськими об'єднаннями, іншими юридичними особами, що здійснюють незалежне оцінювання якості освіти та освітньої діяльності, у порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки. Незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, які акредитовані Національним агентством із забезпечення якості вищої

освіти, можуть здійснювати акредитацію надавача послуг та/або окремих освітніх програм у сфері освіти дорослих.

4. Забороняється залучення суб'єктів акредитації з держави, яка визнана Верховною Радою України державою-агресором або державою окупантом.

Стаття 38. Нагляд (контроль) у сфері освіти дорослих

1. У сфері освіти дорослих здійснюється державний нагляд (контроль) за дотриманням законодавства у сфері освіти надавачами послуг у сфері освіти незалежно від форми власності, що надають послуги у сфері освіти дорослих за публічні кошти.

2. Державний нагляд (контроль) здійснює центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти.

3. Центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти проводить інституційний аудит відповідно до цього Закону.

4. Громадський нагляд (контроль) в системі освіти дорослих здійснюється на засадах, визначених Законом України «Про освіту».

5. Контроль за додержанням ліцензіатами вимог ліцензійних умов здійснює орган ліцензування відповідно до закону.

6. За результатами проведення державного нагляду (контролю) надається висновок про відповідність законодавству, якість освітньої діяльності надавача освітніх послуг у сфері освіти дорослих, внутрішню систему забезпечення якості освіти, а також рекомендації щодо вдосконалення діяльності.

У разі виявлення невідповідності освітньої діяльності надавача освітніх послуг у сфері освіти дорослих законодавству та/або ліцензійним умовам орган, який проводить перевірку (аудит), визначає строк усунення недоліків та порушень у роботі надавача послуг у сфері освіти дорослих. Після закінчення визначеного строку таким органом проводиться перевірка результатів усунення виявлених недоліків і порушень. У разі негативних результатів такої перевірки засновникові закладу освіти можуть бути надані рекомендації щодо зміни керівника надавача послуг у сфері

освіти дорослих, припинення чи реорганізації надавача освітніх послуг у сфері освіти дорослих.

Стаття 39. Інституційний аудит

1. Інституційний аудит надавачів послуг у сфері освіти дорослих проводиться за ініціативою засновника, керівника або наглядової ради відповідного надавача послуг у сфері освіти дорослих.

2. Порядок проведення інституційного аудиту надавачів послуг у сфері освіти дорослих затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

РОЗДІЛ IX. Економічні відносини у сфері освіти дорослих

Стаття 40. Майно надавачів послуг у сфері освіти дорослих

1. Майнові права надавачів послуг у сфері освіти дорослих визначаються відповідно до законодавства з урахуванням їх організаційно правового статусу.

2. Надавачі послуг у сфері освіти дорослих мають право отримувати від державних органів, органів місцевого самоврядування в оренду майно (включаючи приміщення, будівлі, споруди, обладнання, транспортні засоби). Надавачі послуг у сфері освіти дорослих мають право отримувати у власність від юридичних та фізичних осіб матеріальні цінності.

3. Об'єкти та майно державних і комунальних надавачів послуг у сфері освіти дорослих не підлягають приватизації чи використанню не за освітнім призначенням, крім надання в оренду з метою надання послуг, які не можуть бути забезпечені безпосередньо надавачами послуг у сфері освіти дорослих, що пов'язані із забезпеченням освітнього процесу або обслуговуванням учасників освітнього процесу, з урахуванням визначення органом управління можливості користування державним або комунальним нерухомим майном відповідно до законодавства.

Стаття 41. Фінансування системи освіти дорослих

1. Фінансування освіти дорослих здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством.

2. Фінансування професійного розвитку працівників здійснюється роботодавцем за рахунок власних коштів та інших, не заборонених законодавством джерел. Професійне навчання працівника може здійснюватися за його бажанням за рахунок власних коштів або коштів інших фізичних чи юридичних осіб.

Фінансування освітньої діяльності з підвищення кваліфікації, обов'язковість якого передбачена законом, може здійснюватися за рахунок державного або місцевого бюджетів чи за рахунок засновника.

3. Держава здійснює фінансування освіти (навчання) дорослих осіб з особливими освітніми потребами за рахунок коштів державного та/або місцевого бюджетів шляхом оплати ОСВІТНІХ послуг на умовах державного/регіонального замовлення в закладах державної та комунальної власності.

4. Фінансування освіти дорослих здійснюється шляхом прийняття державних, регіональних або місцевих програм фінансування за пріоритетними напрямками освіти дорослих, що визначаються Кабінетом Міністрів України або органами місцевого самоврядування на певний строк. Відбір надавачів послуг у сфері освіти дорослих для фінансування реалізації державних або місцевих програм освіти дорослих здійснюється на конкурсних засадах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України або органом місцевого самоврядування відповідно.

5. Держава вживає заходів до економічного стимулювання розвитку освіти дорослих і сприяє зниженню фінансових бар'єрів для здобуття освіти дорослими особами шляхом:

запровадження індивідуальних рахунків, ваучерів на здобуття освіти дорослих;

надання субсидій і пільгових кредитів на здобуття освіти дорослих;

відшкодування витрат на проїзд і проживання здобувачів освіти дорослих осіб для участі у програмах освіти дорослих;

реалізації різних форм соціальної підтримки дорослих осіб під час здобуття ними освіти;

інших заходів та інструментів.

7. Держава щороку оплачує розроблення та безстрокове розміщення у вільному доступі не менше 100 освітніх програм та відповідних навчальних курсів, які спрямовані на задоволення потреб громадян в особистісно орієнтованій освіті і навчанні, громадянській освіті. Використання цих курсів надавачами освітніх послуг у сфері освіти дорослих для реалізації власних освітніх програм є частковим фінансуванням здобуття освіти дорослих за публічні кошти.

Порядок оплати розроблення та безстрокового розміщення у вільному доступі освітніх програм затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 42. Фінансово-господарська діяльність надавачів послуг у сфері освіти дорослих

1. Джерелами фінансування надавачів послуг у сфері освіти дорослих можуть бути:

державний бюджет; місцеві бюджети;

плата за надання освітніх послуг у сфері освіти дорослих;

кошти, отримані як благодійна допомога від українських, міжнародних та зарубіжних організацій;

кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;

кошти Українського культурного фонду; кошти роботодавців;

інші джерела, не заборонені законодавством.

РОЗДІЛ X. Міжнародне співробітництво у сфері освіти дорослих

Стаття 43. Міжнародне співробітництво в сфері освіти дорослих

1. Держава сприяє гармонізації законодавчих та інших нормативно-правових актів України у сфері освіти дорослих із аналогічними міжнародними документами та імплементації найважливіших положень міжнародних документів.

2. Держава здійснює заходи щодо розвитку та зміцнення взаємовигідного міжнародного співробітництва у сфері освіти дорослих відповідно до двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів.

3. Міжнародне співробітництво українських надавачів послуг у сфері освіти дорослих реалізується шляхом:

співпраці із міжнародними організаціями та асоціаціями, що працюють у сфері освіти дорослих;

співпраці із зарубіжними та міжнародними надавачами послуг у сфері освіти дорослих;

співробітництва із міжнародними професійними асоціаціями, що здійснюють професійне навчання;

залучення коштів міжнародних фондів, установ та організацій для виконання проектів і програм у сфері освіти дорослих;

участі в міжнародних дослідженнях у сфері освіти дорослих.

4. Держава створює умови для міжнародного співробітництва надавачів послуг у сфері освіти дорослих незалежно від форми власності, сприяє участі в міжнародних заходах та проектах учасників освіти дорослих відповідно до міжнародних договорів.

РОЗДІЛ XI. Прикінцеві та перехідні положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, крім:

частини четвертої статті 7, частини третьої статті 8, абзацу другого частини другої статті 11, частини п'ятої статті 25, частини сьомої статті 42, що набирають чинності з 1 січня 2023 р.;

абзацу другого частини третьої статті 12, що набирає чинності з 1 червня 2025 року.

Установити, що до набрання чинності норм, зазначених в абзацах другому і третьому цього пункту, дорослі особи вступають до закладів освіти для здобуття вищої освіти на основі профільної середньої освіти, фахової передвищої освіти, початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти (освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста) за результатами вступних випробувань.

2. Внести зміни до таких законів України:

1) у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Відомості Верховної Ради України, 1997 р., № 24, ст. 170):

частину першу статті 26 доповнити пунктами 59–61 такого змісту:

«59) сприяння розвитку мережі надавачів послуг у сфері освіти дорослих на відповідній території;

60) у межах компетенції та відповідно до законодавства формування та затвердження обсягів фінансування для здобуття освіти дорослих за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету;

61) здійснення повноважень засновника щодо надавачів освітніх послуг у сфері освіти дорослих комунальної форми власності, приймають рішення про їх утворення, реорганізацію чи ліквідацію.»;

у статті 32:

підпункт 2 пункту «а» викласти в такій редакції:

«2) забезпечення здобуття повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти, створення необхідних умов для виховання дітей та молоді, розвитку здібностей, професійної орієнтації, продуктивної праці, громадянських компетентностей учнів, молоді та дорослих осіб, сприяння діяльності дошкільних та поза-шкільних закладів освіти, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких організацій, надавачів послуг у сфері освіти дорослих.»;

пункт «б» доповнити підпунктами 12–14 такого змісту:

«12) забезпечення виконання регіональних програм у сфері освіти дорослих;

13) вивчення потреб щодо послуг у сфері освіти дорослих на місцях і внесення пропозицій на розгляд відповідної ради щодо переліку пріоритетних напрямів освіти дорослих для фінансування на відповідний рік;

14) участь у моніторингу якості освітньої діяльності та якості освіти в центрах освіти дорослих, що перебувають у сфері їх управління.»;

2) абзац п'ятий статті 5 Закону України «Про позашкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2000 р., № 46, ст. 393) після слова «клуби» доповнити словами і цифрами «, центри освіти дорослих (для осіб віком від 14 років)»;

3) у Законі України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2014 р., № 37-38, ст. 2004):

частину четверту статті 44 доповнити абзацами такого змісту: «Громадяни України та інші категорії осіб, які згідно з цим Законом мають рівне з громадянами України право на освіту дорослих і мають не менше семи років страхового стажу у значенні Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», мають право здобувати фахову передвищу, вищу освіту повторно за іншою спеціальністю (спеціалізацією, освітньою програмою) за рахунок пільгових довгострокових кредитів, цільових пільгових державних кредитів для здобуття фахової передвищої, вищої освіти в закладах освіти незалежно від форми власності на конкурсній основі та в інших випадках, передбачених законодавством.

Дорослі особи, які вступають на навчання для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня бакалавра або магістра, здобутих за іншою спеціальністю (спеціалізацією, освітньою програмою, крім освітніх програм, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання), складають вступні випробування в закладі освіти.

Дорослі особи, категорії яких визначено частиною першою статті 30 Закону України «Про зайнятість населення», вступають на навчання для здобуття вищої освіти на основі профільної середньої освіти, фахової передвищої освіти, початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти (освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста) за результатами тестування загальних навчальних компетентностей, проведеного із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання.

Тестування загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання проводиться спеціально уповноваженою державою установою (організацією).

Порядок проведення тестування загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання, а також порядок залучення педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників та інших фахівців установлюються Кабінетом Міністрів України.

Тестування загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання здійснюється на основі програми зовнішнього незалежного оцінювання, затвердженої центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки. Зміст програми для тестування загальних навчальних компетентностей з використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання має бути доступним для ознайомлення не пізніше ніж за 18 місяців до проведення тестування.

Фінансування заходів із тестування загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання здійснюється за рахунок коштів державного бюджету в установленому законодавством порядку та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством.

Тест загальних навчальних компетентностей із використанням організаційно-технологічних процесів зовнішнього незалежного оцінювання за кошти державного бюджету можна складати один раз на рік.»;

абзац другий частини першої статті 60 викласти в такій редакції:

«Здобуття другої (наступної) вищої освіти — здобуття ступеня бакалавра (магістра) за іншою спеціальністю на основі здобутої вищої освіти не нижче ступеня бакалавра та практичного досвіду визнається як підвищення кваліфікації.»;

4) у Законі України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 38-39, ст. 380):

пункт 26 частини першої статті 1 доповнити словами «Про освіту дорослих»;

частину третю статті 8 викласти в такій редакції:

«3. Неформальна освіта — освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою

освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може визнаватися в системі формальної освіти, завершуватися присвоєнням повних та/або часткових професійних кваліфікацій.»;

статтю 18 викласти в такій редакції:

«Стаття 18. Система освіти дорослих

1. Освіта дорослих, що є складовою системи освіти, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання впродовж життя з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки.

2. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих.

3. Особа має право на вільний вибір закладу освіти, установи, організації, іншого надавача послуг у сфері освіти дорослих, видів, форм, темпу здобуття освіти дорослих та навчання.

4. Систему освіти дорослих становлять :

складники освіти дорослих;

надавачі освітніх послуг у сфері освіти дорослих; учасники освітнього процесу;

суб'єкти, що здійснюють управління, нагляд та контроль у сфері освіти дорослих;

науково-методичні (навчально-методичні) установи.

5. Складниками освіти дорослих є:

додаткова особистісно орієнтована освіта і навчання; громадянська освіта;

безперервний професійний розвиток працівників, у тому числі післядипломна освіта;

компенсаторна освіта;

формаційна освіта.

6. Держава створює умови для реалізації та розвитку всіх складників освіти дорослих .»;

частину першу статті 72 доповнити абзацом такого змісту:

«первинну статистичну інформацію щодо всіх складників системи освіти, у тому числі освіти дорослих, що надається Єдиною державною електронною базою з питань освіти або іншої електронної бази для професій, для яких запроваджено додаткове регулювання.»;

частину другу статті 74 після слів «Реєстр сертифікатів педагогічних працівників» доповнити словами «Реєстр особистих освітніх портфоліо»;

5) статтю 43 Закону України «Про фахову передвищу освіту» (Відомості Верховної Ради України, 2019 р., № 30, ст. 119) доповнити частиною п'ятнадцятою такого змісту:

«15. Громадяни України та інші категорії осіб, які згідно з цим Законом мають рівне з громадянами України право на фахову передвищу освіту і мають не менше семи років страхового стажу у значенні Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», мають право здобувати фахову передвищу освіту повторно за іншою спеціальністю (спеціалізацією, освітньою програмою) за рахунок цільових пільгових державних кредитів для здобуття фахової передвищої освіти в закладах освіти незалежно від форми власності на конкурсній основі та в інших випадках, передбачених законом.»;

6) статтю 14 Закону України «Про основні засади молодіжної політики» (Відомості Верховної Ради України, 2021 р., № 28, ст. 233) доповнити частиною четвертою такого змісту:

«4. Підготовка молодіжних працівників здійснюється в тому числі і шляхом освіти дорослих.».

3. Кабінету Міністрів України протягом одного року з дня набрання чинності цим Законом:

привести свої нормативні акти у відповідність із цим Законом, забезпечити приведення нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади у відповідність із цим Законом;

забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом.

**Голова
Верховної Ради України**

ПРОЄКТ ДО ОБГОВОРЕННЯ

від 24 серпня 2023 р.

Проект Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року

Міністерством молоді та спорту України пропонує до громадського обговорення проєкт Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року.

Проект Стратегії розроблено на виконання Закону України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» та Плану організації підготовки проєктів актів та виконання інших завдань, необхідних для забезпечення реалізації Закону України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Пропозиції та зауваження до проєкту Стратегії просимо надсилати протягом 15 днів з дати публікації на адресу Мінмолодьспорту у письмовому або електронному вигляді за адресою: вул. Еспланадна, 42, м. Київ, 01601, відділ національно-патріотичного виховання Мінмолодьспорту (email: correspond@mms.gov.ua).

Контактна особа – Аліна Грушина, начальник відділу національно-патріотичного виховання Міністерства молоді та спорту України (тел. 044 246 62 35, e-mail: npvmms@gmail.com).

ПРОЕКТ

СТРАТЕГІЯ **утвердження української національної** **та громадянської ідентичності на період до 2030 року**

1. Загальні положення

Існування та процвітання Української держави неможливе без загального усвідомлення громадянами своєї національної та громадянської ідентичності. Відчуття такої належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, суспільно-державних (національних) цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями, безпосередньо позначається на житті кожної людини.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства сьогодні має стати відповідь на виклики і загрози, які в сьогоdnішніх умовах здійснюють реальний вплив на формування національної свідомості.

Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони.

Розвиток національної свідомості суспільства має відбуватись на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), на прикладах героїчної боротьби Українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності (далі – Стратегія) визначає напрями, цілі та основні зав

дання, що стоять перед державою, а також очікувані результати, механізми, заходи щодо проведення моніторингу реалізації цієї Стратегії.

Цілі цієї Стратегії відповідають принципам формування та шляхам реалізації державної політики, визначеними Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Основними складовими державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є: національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, громадянська освіта.

Стратегія розроблена відповідно до положень Конституції України, законів України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», «Про національну безпеку України», «Про освіту», «Про основи національного спротиву», «Про забезпечення функціонування української мови як державно», «Про закордонних українців», «Про волонтерську діяльність», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про освіту», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 років», постанови Верховної Ради України від 12 травня 2015 року № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», Указу Президента від 28.12.2021 № 685/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки», розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 596 «Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 року «Сильна мова – успішна держава», розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні», та інших нормативно-правових актів.

2. Аналіз поточного стану у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем

Суттєвий вплив на соціально-економічну ситуацію в державі, а відповідно і на формування національної свідомості, в цілому та її регіонах протягом останніх років чинять такі виклики і загрози, як збройна агресія російської федерації проти України, тимчасова окупація частини території, демографічна криза, епідемічна ситуація, проблеми у сфері освіти, науки, культури, відсутність єдиної системи національно-патріотичного виховання в регіонах. Все це відображається на розвитку демократичного суспільства.

У рамках ідеологічної концепції «руського міра» серед української населення пропагувався наратив про «нерозривну єдність» з Москвою, спільну історію, російську мову, культуру та православну віру. Так наприклад у 2021 році лише 72,1% молоді пишались тим, що вони є українцями, також важливими є показники, що 33,8% населення на Сході, та 34 % населення на Півдні відносили себе до громадян колишнього СРСР (дані соціологічного дослідження щодо розвитку сфери національно-патріотичного виховання та стану сформованості громадянської ідентичності населення України проведеного Мінмолодьспортом у 2021 році).

За результатами соціологічного дослідження громадянської ідентичності українців у 2022 році, абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе громадянином України (94%). Майже стільки ж – мешканцем свого регіону. Половина – ідентифікують себе європейцями (близько 30% – ні). «Радянською людиною» вважають себе майже 10 % (опитування проведене Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA).

Окрім того, європейцями себе частіше вважає молодь, а «радянською людиною» – старші. Ще у 2020 році «тужили» за СРСР близько 32%, а позитивно оцінювали розпад цього історичного утворення 49%. У Південному та Східному регіонах негативна оцінка розпаду СРСР переважала.

Отже, існує нагальна потреба здійснювати комплексні заходи спрямовані на подолання постколоніальних та посттоталітарних деструктивних наслідків у свідомості населення України.

Результати проведених соціологічних опитувань переконують, що проблема ідентифікації населення себе українцями, зокрема за регіональним зрізом, існує, а її вирішення потребує перманентних комплексних дій, спрямованих на довгостроковий результат щодо досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, консолідації суспільства навколо суспільно-державних (національних) цінностей.

Важливим завданням сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності є поширення інформації про досягнення українців та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, бізнесу, висвітлення внеску представників корінних народів та національних меншин України та громадян інших держав у боротьбу за державну незалежність і територіальну цілісність України, процес її державотворення.

В умовах агресії російської федерації, українська мова перестала бути лише засобом комунікації. Нині продовжує зростати кількість тих, хто частіше розмовляє українською вдома. У грудні 2022 року зросла частка громадян, які вживають українську мову в повсякденному житті, порівняно з 2021 роком. Якщо у 2021 році цей показник становив 64%, то у 2022-му він зріс до 71%. Водночас рівень вживання російської мови знизився на майже 10%. Така динаміка є наслідком ефекту символічної відмови, свідомої ідентифікації населення себе українцями через мову. Відповідна тенденція обумовлена і питанням захисту власного життя в умовах збройної агресії російської федерації проти України (*опитування проведене Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA*).

Тенденція ідентифікації себе як громадянина через мову, обумовлюють нагальність створення цілісного україномовного простору, зокрема шляхом створення нового цифрового та культурного україномовного продукту для різних вікових категорій та цільових аудиторій.

Збройна агресія російської федерації проти України, актуалізує питання підготовки фахових кадрів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Зокрема фахівці такого напрямку дозволять побудувати ефективну навчально виховну систему, метою якої буде національно-патріотичне виховання, громадянська освіта та військово-патріотичне виховання населення. Існує також потреба підготовки фахівців, які будуть працювати з цивільним населенням, яке тривалий час проживало на тимчасово окупованій російською федерацією території України (далі – тимчасово окупованій території).

Основні проблеми (виклики та загрози):

відсутні механізми та системні підходи щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

відсутні програми підвищення кваліфікації, які б дозволили закладам освіти, установам що провадять освітню діяльність забезпечити підготовку фахівців орієнтованих на Європейську інтеграцію країни, здатних пропагувати єдині проукраїнські наративи;

додатково існує необхідність підготовки фахівців, які зможуть бути залучені до процесів реінтеграції населення тимчасово окупованої території.

В умовах, коли протягом останніх років окупаційні адміністрації російської федерації проводять цілеспрямовану політику знищення української національної та громадянської ідентичності, зокрема дітей та молоді, через формальну, неформальну та інформальну освіту, мають бути запропоновані заходи та сучасні цифрові методи для збереження української національної та громадянської ідентичності. Dodatkowo має бути забезпечено сталий зв'язок громадян України із співгромадянами на тимчасово окупованій території, зокрема з дітьми та молоддю.

Такі дії та заходи мають сприяти когнітивній деокупації тимчасово окупованої території та її реінтеграції, а також бути спрямованими на руйнування упереджень і стереотипів, формування довіри у ставленні

до громадян України на підконтрольній Україні і тимчасово окупованій території, розвінчування пропаганди держави-агресора та окупаційних адміністрацій російської федерації.

Вирішення зазначених вище проблем може бути досягнуто шляхом модернізації мережі закладів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, зокрема створення єдиної системи закладів з метою координації діяльності у цій сфері, підвищення компетентностей фахівців у цій сфері, підготовки населення до захисту й оборони України, соціально-психологічної реабілітації військових та цивільного населення, яке потребує психологічного й фізичного відновлення, реінтеграції громадян із тимчасово окупованої території.

Україна продовжує героїчний спротив неспровокованій збройній агресії російської федерації. Цей спротив має не лише військову, а й культурну складову, адже саме у війні за ідентичність вирішується питання суб'єктності української політичної нації. Сьогодні агресор цілеспрямовано реалізує лінгво-, етно- та культуроцид на тимчасово окупованій території.

Система російської пропаганди створює та поширює дезінформацію як в Україні, так і усьому світі, підриваючи довіру до України та викривлюючи сприйняття українців в інших країнах.

В цьому контексті, варто виокремити проблему формування та реалізації єдиної державної інформаційно-просвітницької політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Зокрема основними проблемами (викликами і загрозами) в інформаційній політиці нині є:

збільшення кількості глобальних дезінформаційних кампаній;

соціальні мережі як суб'єкти впливу в інформаційному просторі;

недостатній рівень медіаграмотності (медіакультури), зокрема в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій.

У березні 2021 року агенція «Info Sapiens» провела комплексне дослідження «Індекс медіаграмотності українців». Його результати показали, що медіаграмотність 15 % українців є низькою, у третини

(33 %) – нижчою за середню, 44 % аудиторії притаманний вищий за середній рівень медіаграмотності, і лише у 8 % – високий. Цілком передбачуваним є високий рівень медіаграмотності у молоді 18-25 років (у них особливо добре розвинені цифрові компетенції) і низький серед старшої вікової групи 56-65.

Сьогодні проблема медіаграмотності населення безпосередньо пов'язана з дезінформацією. Низький рівень медіаграмотності населення посилив маніпулятивні та інформаційні впливи російської федерації, що стало причиною сепаратистських настроїв серед населення в окремих регіонах та як наслідок їх окупації.

Весь світ нині перебуває під постійним впливом пропаганди російської федерації, що спотворює історичні факти, викривлює уявлення про Україну, громадянами якої вони є.

В умовах інформаційного вакууму, населення з тимчасово окупованої території фактично втрачає можливість реінтегруватися в українське суспільство. Для розв'язання цієї проблеми необхідним є створення механізмів утвердження у населення, що перебуває на тимчасово окупованій території української національної та громадянської ідентичності.

Сьогодні населення відзначає недостатню кількість інформаційного, освітнього, просвітницького контенту спрямованого на формування української національної та громадянської ідентичності для всіх вікових категорій. У час цифровізації інформаційного простору формується запит на створення онлайн-інструментів утвердження української національної та громадянської ідентичності та поширення інформації про них.

Враховуючи те, що формування світогляду людини відбувається в період дошкільного та шкільного віку людини, особливої уваги, в контексті актуалізації відповідно до сучасних загроз, потребують освітні програми дошкільної, шкільної та позашкільної освіти, зокрема включення до них питань української національної та громадянської ідентичності.

Безпосередньо формування української національної та громадянської ідентичності може здійснюватися саме через активну діяльність закладів позашкільної освіти, які нині потребують глобальної модернізації. При цьому, впровадження освітніх програм, в умовах збройної агресії російської федерації проти України, ускладнено міграційними

процесам, втратою кадрового потенціалу. Серед основних проблем позашкільної освіти варто також виокремити втрату освітньої інфраструктури.

Формування у населення знань правил пожежної, мінної безпеки та цивільного захисту, алгоритму дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, надання домедичної допомоги є вкрай необхідними і є пріоритетними завданням військово-патріотичного виховання.

В цьому контексті варто окреслити дані щодо володіння вогнепальною зброєю. Сьогодні 44% опитуваних хотіли б бути власниками вогнепальної зброї і боєприпасів до неї. При цьому, 45% опитаних заявили, що не мають навиків користування зброєю. Серед тих, хто вміє користуватися вогнепальною зброєю лише в загальних рисах, дві третини хотіли б покращити свої навички. Серед тих, хто взагалі не вміє, таких – 37%.

Тобто, набуття навичок і знань самооборони, цивільного захисту, разом із навиками надання домедичної допомоги є життєво необхідними. Відповідно, питання забезпечення мережі закладів такої підготовки, і в першу чергу інструкторів, є нагальним та повністю відповідає запиту населення.

В умовах війни цілеспрямоване систематичне формування в Україні готовності до національного спротиву, сприяння максимально широкому залученню населення до дій, спрямованих на забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави є пріоритетом національної безпеки.

В цьому контексті саме вишкільна підготовка може стати системним механізмом формування оборонної свідомості населення. Однією з основних форм військово-патріотичного виховання є військово-шефська робота. Ефективна система військово-патріотичного виховання у цьому напрямі сприятиме популяризації та підвищенню престижу військової та спеціальної державної служби, підготовці громадян до національного спротиву, формуванню оборонної свідомості.

Виклики та загрози, що постали перед цивілізованим світом і Україною, необхідність захисту території й суверенітету, протидія тероризму, інформаційній та економічній війні з боку російської федерації,

провокують посилення такої проблеми як *відсутність системного характеру військово-патріотичного виховання населення всіх вікових категорій, як наслідок – формування системи під впливом деструктивних внутрішніх і зовнішніх факторів, в тому числі країни-агресора.*

Нині країна зацікавлена у захисті своєї території від зовнішнього втручання, а громадян – від маніпулювання свідомістю ззовні. Це обумовлює пошук різноманітних форм підготовки населення, в тому числі дітей та молоді до служби у війську через залучення до відповідних навчальних програм.

Робота з військово-патріотичного виховання має проводитися комплексно, спільними зусиллями органів державної влади та місцевого самоврядування, сил безпеки і оборони України, а також закладів освіти, сім'ї, інститутів громадянського суспільства.

Системна організація військово-патріотичного виховання має враховувати початкову військову підготовку, формування психологічної та фізичної, морально-духовної готовності до служби в Збройних Силах, задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту України.

Враховуючи вищезазначене, ефективним інструментом є реалізація Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») (далі – Гра) у тому числі за окремими напрямками, з метою здобуття молоддю базових загальновійськових знань, практичних вмінь і навичок, із залученням інститутів громадянського суспільства та ветеранів війни.

Реалізація ветеранської політики наскрізно пов'язана з утвердженням української національної та громадянської ідентичності: формування позитивного образу ветеранів війни, розвиток ветеранського спорту, формування оборонної свідомості у громадян України, здійснення заходів щодо вшанування пам'яті загиблих ветеранів війни, а також заходів з відзначення на державному рівні дат пов'язаних із вшануванням ветеранів війни, захистом незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також формуванням соборності та державності, проголошенням незалежності України тощо.

Трансформаційні процеси, політична та соціальна нестабільність, а також прагнення України приєднатися до Європейського Союзу вимагають формування відповідальних інститутів громадянського суспільства та розвинутого громадянського суспільства.

Протягом останніх десяти років громадянське суспільство України значно прогресувало і швидко відреагувало на запит сьогодення. Серед актуальних напрямків діяльності інститутів громадянського суспільства найчастіше були названі допомога військовим (18.0%) та робота з ВПО і українськими біженцями за кордоном (17.3%). Серед інших пріоритетів часто були названі волонтерство – 10.6%, соціальний захист вразливих груп і допомога постраждалим від війни – 9.6%. Тобто, спостерігається концентрація зусиль громадянського сектору на найбільш злободенних питаннях за рахунок інших напрямків.

До перспективних напрямків діяльності, учасники опитування відносять пошук фінансування, інвестиційне залучення, встановлення зв'язку з міжнародними організаціями – 9.0%. Лише 1,9% опитаних обрали напрям українізація населення та патріотичне виховання.

Така ситуація містить потенційні ризики згорання важливих напрямків роботи, зокрема за напрямом утвердження української національної та громадянської ідентичності, що обумовлює необхідність підтримки інститутів громадянського суспільства з боку держави.

3. Візія, мета та пріоритетні напрями Стратегії

Візія політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності – соціально активні та відповідальні громадяни, з утвердженою українською національною та громадянською ідентичністю на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, живуть в державі, яка є частиною європейського та євроатлантичного простору, де забезпечено конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина, досягнуто єдності в суспільстві, подолано суперечності соціокультурного, мовного та регіонального характеру.

Метою Стратегії є – формування та утвердження української національної та громадянської ідентичності у громадян та закордонних українців, шляхом національно-патріотичного, військово-патріотичного

виховання, громадянської освіти на основі суспільно-державних (національних) цінностей України.

Суб'єкти відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності визначені Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Державна політика у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності спрямована на усі верстви населення України, вікові категорії, закордонних українців та враховує інтереси корінних народів і національних меншин України.

Стратегія реалізовується за такими пріоритетними напрямками:

утвердження української національної та громадянської ідентичності;

взаємо підтримка та співпраця щодо формування української національної та громадянської ідентичності між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства;

формування кадрової системи сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності;

розвиток інфраструктури у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

4. Стратегічні цілі та завдання Стратегії

Пріоритетний напрям 1. Утвердження української національної та громадянської ідентичності

Стратегічна ціль. Утвердження української національної та громадянської ідентичності на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, формування оборонної свідомості, громадянської стійкості соціальної активності та відповідальності в українців

Досягнення цілі передбачається шляхом реалізації завдань:

формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, поваги до державних символів, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави, державної мови як національної цінності та важливого атрибута національної та громадянської ідентичності;

формування оборонної свідомості та громадянської стійкості;

створення, виробництво та поширення україномовного інформаційного та культурного продукту, підвищення рівня його споживання шляхом формування єдиної державної інформаційно-просвітницької політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

підвищення рівня поінформованості громадян щодо розуміння сутності держави, демократії та верховенства права, прав і обов'язків громадян;

популяризація історії України, зокрема боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, видатних особистостей українського державотворення, ветеранів війни, Захисників та Захисниць України, які полягли в боротьбі за захист незалежності та територіальної цілісності України, українців, досягнення яких увійшли до світової історії;

популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України;

сприяння утвердженню сімейних цінностей та активне залучення сім'ї до формування української національної та громадянської ідентичності;

формування та збереження української національної ідентичності у громадян, які усвідомлюють свою належність до української нації, зокрема у громадян які проживали за межами України, на тимчасово окупованій території;

підтримка діяльності українських молодіжних громадських об'єднань, що заборонялись і переслідувались окупаційними та

радянським режимами, в тому числі українського пластового руху (Пласт) та скаутського руху, Спілки української молоді, що збереглися в закордонних українців та відновили свою діяльність в Україні із здобуттям незалежності;

інтеграція національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти у сферу відпочинку та розваг;

розробка та вдосконалення методик і програм національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти за різними віковими категоріями, із врахуванням багаторічного досвіду українських патріотичних виховних організацій, досвіду патріотичного виховання у країнах-членах НАТО, членах ЄС;

популяризація військової служби, діяльності Сил безпеки і оборони України;

підготовка громадян України до національного спротиву, їх залучення до сприяння безпеці і обороні України;

залучення кадрових військових, ветеранів війни до освітньої діяльності з початкової та базової військової підготовки, організації та здійснення програм, проектів та заходів національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання;

формування активної життєвої та громадянської позиції, здатності брати участь у житті суспільства, органів місцевого самоврядування та управління на різних рівнях, зокрема у волонтерській діяльності; формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності, вміння їх практично застосовувати здобуті знання, уміння і навички, запобігання поширенню недостовірної інформації;

забезпечення належної організації науково-дослідної та методичної роботи у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Пріоритетний напрям 2. Взаємо підтримка та співпраця щодо формування української національної та громадянської ідентичності між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства

Стратегічна ціль. Реалізація спільної та скоординованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування у партнерстві з інститутами громадянського суспільства, міжнародними організаціями, представниками бізнесу та іншими суб'єктами у цій сфері з метою формування та реалізації політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Досягнення цілі передбачається шляхом реалізації завдань:

розвиток ініціатив, спрямованих на співпрацю влади, міжнародних організацій, представників закордонного українства, громадянського суспільства та соціально-відповідального бізнесу на принципах державно-громадського та державно-приватного партнерства;

розвиток інституційної спроможності у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

залучення інститутів громадянського суспільства, фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, ветеранів війни, волонтерів та інших суб'єктів у цій сфері до формування та реалізації політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

надання фінансової, інформаційної, методичної, організаційної допомоги та інших видів державної підтримки на реалізацію проєктів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

залучення громадськості до процесів формування єдиного інформаційно-просвітницького простору в тому числі до створення онлайн-інструментів у напрямі утвердження української національної та громадянської ідентичності;

створення координаційних рад з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності при місцевих державних адміністраціях, органах місцевого самоврядування.

Пріоритетний напрям 3. Формування кадрової системи сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності

Стратегічна ціль. Створення та розвиток системи підготовки фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності за напрямками національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти.

Досягнення зазначеної цілі передбачається шляхом реалізації завдань:

формування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

розробка та затвердження типової програми підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності за напрямками національно-патріотичне, військово-патріотичне виховання та громадянська освіта;

залучення до процесу підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності суб'єктів освітньої діяльності, закладів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та інститутів громадянського суспільства;

підготовка фахівців з утвердження української національної та громадянської ідентичності, до компетенції яких належить робота з населенням, яке проживало на тимчасово окупованій території та реінтеграція її населення в соціокультурний простір;

підготовка фахівців з числа ветеранів війни, з подальшим їх залученням до організації та здійснення освітньої діяльності, реалізації програм, проектів та заходів військово-патріотичного виховання.

Пріоритетний напрям 4. Розвиток інфраструктури у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності

Стратегічна ціль. забезпечення умов створення та розвитку інфраструктури у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, об'єднаної в ефективну систему, яка популяризує суспільно-державні (національні) цінності.

Досягнення зазначеної цілі передбачається шляхом:

забезпечення сприятливих умов створення та розвитку інфраструктури з утвердження української національної та громадянської ідентичності в регіонах України, в тому числі за кордоном;

створення та розвиток національно-патріотичних, військово-патріотичних осередків виховання дітей та молоді у закладах освіти, закладах у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності у тісній співпраці з громадськістю;

сприяння створенню структурних підрозділів з утвердження української національної та громадянської ідентичності в молодіжних, волонтерських центрах, просторах, хабах та інших організаціях і установах, які здійснюють діяльність у зазначеній сфері;

створення структурних підрозділів з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

5. Етапи реалізації Стратегії

Реалізація Стратегії передбачається трьома етапами:

перший етап (2023-2026 роки) – визначення власних шляхів та затвердження відповідного плану дій, розробка та затвердження Державної цільової програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування кадрової системи сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності, модернізація мережі закладів утвердження української національної та громадянської ідентичності, включаючи розбудову доступної інфраструктури, проведення моніторингу та оцінювання;

другий етап (2027-2028 роки) – формування цілісної загальнодержавної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, в основі якої є поєднання управлінської вертикалі з інститутами громадянського суспільства, в тому числі через роботу координаційних рад з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності, при

місцевих держадміністраціях, органах місцевого самоврядування, вдосконалення системи бюджетного фінансування сфери, розвиток інститутів громадянського суспільства, які здійснюють діяльність у цій сфері, проведення оцінки ефективності прийнятих нормативно-правових актів, проведення моніторингу та оцінювання;

третій етап (2029-2030 роки) – розвиток інфраструктури сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності, створення підґрунтя для подальшого розвитку цієї сфери, проведення моніторингу та оцінювання, розроблення Стратегії на наступний період.

6. Механізми реалізації Стратегії

Організаційне забезпечення реалізації цієї Стратегії передбачає розроблення планів її реалізації, в яких конкретизовані окремі заходи із зазначенням строків їх здійснення. Плани реалізації цієї Стратегії розробляються поетапно на 2023-2026, 2027-2028 і 2029-2030 роки з можливістю їх уточнення щороку.

Інституційне забезпечення реалізації цієї Стратегії передбачає удосконалення нормативно-правового забезпечення сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності; розподіл повноважень між органами, відповідальними за виконання планів реалізації цієї Стратегії відповідно до їх компетенції та з урахуванням ресурсних можливостей; створення умов належного виконання цієї Стратегії органами державної влади, місцевого самоврядування, зокрема в частині справедливого розподілу наявних ресурсів, в тому числі кадрових; налагодження ефективної співпраці між органами, відповідальними за реалізацію цієї Стратегії та інститутами громадянського суспільства, зокрема шляхом укладення угод, контрактів, меморандумів, здійснення спільних заходів, реалізації проектів; запобігання (усунення) конфлікту інтересів; запобігання корупції.

Науково-аналітичне та експертне супроводження процесу формування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності та реалізації цієї Стратегії забезпечують

науково-дослідні установи, інші відповідні інститути громадянського суспільства, організації.

Науково-методичне забезпечення включає дослідження, аналіз проблем у сфері утвердження української національної та громадянської освіти; створення та впровадження системи моніторингу та оцінки реалізації цієї Стратегії; аналіз поточних результатів реалізації цієї Стратегії; розроблення пропозицій і рекомендацій щодо актуалізації цілей і завдань цієї Стратегії.

Реалізація Стратегії передбачає формування та реалізацію єдиної державної інформаційно-просвітницької політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, шляхом забезпечення організації та проведення інформаційних кампаній, створення онлайн-інструментів утвердження української національної та громадянської ідентичності суб'єктами відносин у цій сфері в межах своєї компетенції відповідно до законодавства.

Реалізація цієї Стратегії здійснюється на основі партнерства, координації та узгодження діяльності всіх органів, що забезпечують її реалізацію відповідно до законодавства.

7. Фінансові ресурси для реалізації Стратегії

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, субвенцій, інших трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам, коштів місцевих бюджетів, коштів технічної допомоги та секторальної підтримки ЄС, інших міжнародних донорів, міжнародних фінансових організацій, коштів інвесторів, власних коштів підприємств.

Джерелом фінансового забезпечення реалізації цієї Стратегії також можуть бути кошти приватних інвесторів у рамках реалізації інвестиційних проектів на регіональному рівні із застосуванням механізму державно-приватного партнерства.

Обсяги фінансування завдань з реалізації цієї Стратегії визначаються на основі пропозицій центральних органів виконавчої влади, що є державними замовниками відповідних державних програм, з урахуванням

бюджетних призначень головних розпорядників бюджетних коштів, визначеними в Державному бюджеті України на відповідний рік.

8. Моніторинг та оцінка результативності реалізації Стратегії

Ця Стратегія передбачає проведення моніторингу відповідно до етапів її реалізації та щорічної оцінки ефективності реалізації політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Метою здійснення моніторингу є своєчасне виявлення та розв'язання проблем, що перешкоджають досягненню кінцевої мети Стратегії.

Після закінчення кожного етапу реалізації цієї Стратегії здійснюється моніторинг результатів, на підставі якого готуються висновки, які враховуються під час розроблення плану реалізації цієї Стратегії для наступного етапу. Моніторинг здійснюється шляхом проведення аналізу:

досягнення очікуваних результатів Стратегії, з'ясування причин відхилення;

виконання завдань та заходів Стратегії шляхом визначення частки виконаних/невиконаних завдань та заходів у плановому періоді, пошуку причин відхилення.

За результатами проведеного моніторингу центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, готується та подається звіт Кабінетові Міністрів України.

Моніторинг Стратегії здійснюється шляхом залучення до процесу науково-дослідних установ, незалежних організацій (експертів).

Періодичність подання такого звіту визначається планами реалізації Стратегії.

Щорічна оцінка ефективності реалізації політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності щодо виконання її завдань, реалізації проектів і заходів, здійснюється у рамках виконання державної цільової програми утвердження української

національної та громадянської ідентичності, проведення аналізу суспільного становища в Україні на державному, регіональному та місцевому рівнях.

За результатами оцінювання головним розробником готується та подається Кабінетові Міністрів України:

звіт, що містить висновки та рекомендації щодо необхідності перегляду, припинення чи продовження її реалізації, або розроблення Стратегії на наступний період;

основні досягнення та недоліки державної політики за визначений період.

9. Очікувані результати реалізації Стратегії

Очікуваними результатами реалізації Стратегії є:

збільшено кількість громадян, які за даними соціологічних опитувань, пишаються своїм українським походженням та/або громадянством;

зростає кількість громадян України, насамперед молоді, які беруть участь у голосуванні під час виборів та референдумів, що проводяться в Україні та за її межами відповідно до закону;

щороку зростає кількість населення України, закордонних українців, залучених до заходів та проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

збільшено кількість осіб, які щороку приймаються в добровільному порядку на військову службу (за контрактом) або на добровільних засадах залучаються до служби (праці за трудовим договором) у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до закону військових формуваннях, формуваннях територіальної оборони, правоохоронних та розвідувальних органах, органах спеціального призначення з правоохоронними функціями, силах цивільного захисту та інших органах, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки та оборони України;

зростає частка громадян України, які, за даними соціологічних опитувань, готові захищати незалежність та територіальну цілісність України зі зброєю в руках;

зростає частка громадян, які, за даними соціологічних опитувань, володіють і спілкуються українською мовою в повсякденному житті;

збільшено обсяги україномовного інформаційного та культурного продукту та зростання рівня його споживання;

зростає рівень медіакультури та медіаграмотності населення;

населення України користується рівним правом доступу до громадянської освіти (формальної, неформальної, інформальної), яка ґрунтується на суспільно-державних (національних) цінностях, принципах та критичного мислення;

реалізуються ініціативи, спрямовані на співпрацю влади, міжнародних організацій, представників закордонного українства, громадянського суспільства та соціально-відповідального бізнесу на принципах державно-громадського та державно-приватного партнерства;

щороку збільшується кількість проектів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, підтриманих органами виконавчої влади та місцевого самоврядування;

щороку збільшується кількість громадян України, інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій та представників бізнесу, залучених органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування до процесу формування та реалізації політики та прийняття управлінських рішень у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

функціонує налагоджена єдина система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності;

щороку збільшується кількість фахівців у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, які

пройшли програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації;

зростає кількість закладів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, які здійснюють активну діяльність та реалізують державну політику у цій сфері;

збільшується рівень відвідуваності закладів, що популяризують культурні надбання українського народу, організують заходи, присвячені боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України;

щорічно відзначаються пам'ятні та історичні дати, пов'язані з вшануванням ветеранів війни, захистом незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.